

Αριθμός Έργου: 2022-1-CY02-KA220-YOU-000084991

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΦΑΚΟ ΤΗΣ ΔΙΑΤΟΜΕΑΚΟΤΗΤΑΣ

Αντίκτυπος, προκλήσεις και ευκαιρίες

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Περιεχόμενα

1. Πληροφοριακό Δελτίο Παραδοτέου	4
1.1 Εταίροι	5
1.2 Ιστορικό αναθεωρήσεων	5
1.3 Δήλωση πρωτοτυπίας.....	5
1.4 Δήλωση αποποίησης ευθυνών	5
2. Σύνοψη	6
3. Πεδίο εφαρμογής	8
4. Εισαγωγή	10
5. Μεθοδολογία	12
5.1 Έρευνα τεκμηρίωσης	12
5.2 Ποιοτική Έρευνα: Ημιδομημένες Συνεντεύξεις με Ειδικούς στην Επιχειρηματικότητα	12
5.3 Ποιοτική Έρευνα: Ημιδομημένες Συνεντεύξεις με Κοινωνιολόγους και Ψυχολόγους	13
5.4 Ηθικά ζητήματα και συμμόρφωση με τον ΓΚΠΔ.....	13
6. Επιχειρηματικότητα και βασικά χαρακτηριστικά των αστικών επιχειρηματιών	15
6.1 Προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι μειονεκτούσες κοινωνικές ομάδες στον χώρο της επιχειρηματικότητας.....	15
6.2 Προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι υποεκπροσωπούμενες ομάδες επιχειρηματιών και οι γυναίκες επιχειρηματίες.....	16
6.3 Αστικοί έναντι αγροτικών επιχειρηματιών/επιχειρηματικών πρωτοβουλιών	20
6.4 Τα βασικά στοιχεία της προσωπικότητας ενός επιχειρηματία	24
6.5 Συμπεράσματα.....	33
7. Θετική εκπροσώπηση περιθωριοποιημένων ομάδων	34
7.1 Η σημασία και τα οφέλη της θετικής εκπροσώπησης των περιθωριοποιημένων ομάδων στην επιχειρηματικότητα	35
7.2 Η σημασία της προώθησης θετικών προτύπων για τις περιθωριοποιημένες ομάδες.....	40
7.3 Προς την κατεύθυνση της θετικής εκπροσώπησης των μειονοτήτων στην επιχειρηματικότητα	43
7.4 Ανάδειξη του δυναμικού των μειονεκτουσών ομάδων επιχειρηματιών – Παραδείγματα	44
7.5. Προς την κατεύθυνση της θετικής εκπροσώπησης των γυναικών και άλλων περιθωριοποιημένων ομάδων στην επιχειρηματικότητα – Παραδείγματα πρωτοβουλιών από τα εθνικά πλαίσια των εταίρων του έργου	46
7.6 Συμπεράσματα.....	51

8. Ανασκόπηση δεδομένων που αφορούν τις γυναίκες που ανήκουν σε υποεκπροσωπούμενες κοινότητες	53
8.1 Επιχειρηματικές πρωτοβουλίες υπό την ηγεσία γυναικών	53
8.2 Διατομεακότητα και εμπόδια	56
8.3 Συμπεράσματα.....	57
9. Διατομεακός φακός στην επιχειρηματικότητα	59
9.1 Η διατομεακότητα στον τομέα της επιχειρηματικότητας	59
9.2 Διατομεακές διακρίσεις και μειονεκτήματα στον επιχειρηματικό τομέα	60
9.3 Υποστήριξη επιχειρηματιών με διατομεακές ταυτότητες και γυναικών επιχειρηματιών: Δράσεις και Πρωτοβουλίες.....	63
9.4 Ξεπερνώντας την πρόκληση των διατομεακών διακρίσεων	65
9.5 Ευκαιρίες που προκύπτουν από την υιοθέτηση ενός διατομεακού φακού στον τομέα της επιχειρηματικότητας.....	69
9.6 Συμπεράσματα.....	73
10. Μετατρέποντας την αποτυχία σε επιτυχία	75
10.1 Ανασκόπηση του θέματος.....	75
10.2 Γενική προσέγγιση για την αντιμετώπιση της αποτυχίας και ο αντίκτυπος των προσπαθειών	77
10.3 Συμπεράσματα	85
Συμπέρασμα	86
Βιβλιογραφικές Αναφορές	88

1. Πληροφοριακό Δελτίο Παραδοτέου

Αριθμός έργου:	2022-1-CY02-KA220-ΕΣΕ-000084991
Ακρωνύμιο έργου:	Entrepreneurial Herstory
Τίτλος έργου:	Υιοθέτηση μιας Προσέγγισης με Γνώμονα το Φύλο για την Επιχειρηματική Ανάπτυξη μέσα από τον Φακό της Διατομεακότητας και Επικροτώντας τις Αρετές της Μάθησης μέσα από τα Λάθη
Τίτλος Παραδοτέου:	Παιδαγωγικός Οδηγός «Η επιχειρηματικότητα μέσα από το φακό της διατομεακότητας: Αντίκτυπος, προκλήσεις και ευκαιρίες»
Συγγραφέας(-ες):	Κοινοπραξία του έργου Entrepreneurial Herstory
Συντελεστές:	HELIXCONNECT EUROPE S.R.L., Citizens in Power (CIP), Center for Social Innovation (CSI), IDM-Consulting B.V., DRAMBLYS, Challedu
Κριτής(ές):	HELIXCONNECT EUROPE S.R.L
Εγκρίθηκε από:	Citizens in Power (CIP), Center for Social Innovation (CSI), HELIXCONNECT EUROPE S.R.L., IDM-Consulting B.V., DRAMBLYS, Challedu
Σύνοψη:	Δείτε παρακάτω
Λίστα λέξεων-κλειδιών:	Αντισυμβατική γυναικεία επιχειρηματικότητα, θετική εκπροσώπηση, διατομεακότητα, περιθωριοποιημένες ομάδες, νοοτροπία επιτυχίας και αποτυχίας
Παρακαλείσθε να αναφέρετε ως:	Entrepreneurial Herstory (2023). Παιδαγωγικός Οδηγός Επιχειρηματικότητα μέσα από το Φακό της Διατομεακότητας - Αντίκτυπος, Προκλήσεις και Ευκαιρίες. Προσβάσιμο στο https://entrepreneurialherstory.eu/
Πνευματικά δικαιώματα	Creative Commons — Attribution 4.0 International — CC BY 4.0

1.1 Εταίροι

Όνομα	Ρόλος	Χώρα
Citizens in Power (CIP)	Συντονιστής	Κύπρος
Center for Social Innovation (CSI)	Εταίρος	Κύπρος
HELLIXCONNECT EUROPE S.R.L.	Εταίρος	Ρουμανία
IDM-Consulting B.V.	Εταίρος	Ολλανδία
DRAMBLYS	Εταίρος	Ισπανία
Challedu	Εταίρος	Ελλάδα

1.2 Ιστορικό αναθεωρήσεων

Εκδοχή	Ημερομηνία	Αναθεωρήθηκε από:
1	21/07/2023	Κοινοπραξία του έργου "Entrepreneurial Herstory"
2	08/08/2023	HELLIXCONNECT EUROPE S.R.L.
3	20/09/2023	Εσωτερική αξιολόγηση από τους εταίρους και από εξωτερικούς αξιολογητές
4	22/09/2023	HELLIXCONNECT EUROPE S.R.L.

1.3 Δήλωση πρωτοτυπίας

Αυτό το παραδοτέο περιέχει πρωτότυπο, δημοσίευτο έργο, εκτός εάν ορίζεται διαφορετικά. Η αναγνώριση του προηγούμενως δημοσιευμένου υλικού και του έργου άλλων έχει γίνει μέσω κατάλληλης παραπομπής, παράθεσης ή και των δύο.

1.4 Δήλωση αποποίησης ευθύνης

Το έργο ENTREPRENEURIAL HERSTORY συγχρηματοδοτείται από το πρόγραμμα Erasmus+ της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το παρόν έγγραφο και το σύνολο του περιεχομένου του αντικατοπτρίζουν μόνο τις απόψεις των συγγραφέων του, και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνη για οποιαδήποτε χρήση των πληροφοριών που περιέχονται σε αυτό.

Με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης

2. Σύνοψη

Η παρούσα μελέτη χρησιμοποίησε μια προσέγγιση μεικτών μεθόδων για να διερευνήσει τους παράγοντες που επηρεάζουν την επιχειρηματικότητα μεταξύ μειονεκτουσών κοινωνικών ομάδων και γυναικών επιχειρηματιών στην Κύπρο, την Ελλάδα, τη Ρουμανία, την Ισπανία και την Ολλανδία. Πραγματοποιήθηκε ποσοτική ανάλυση 63 διαφορετικών πηγών και ποιοτική έρευνα μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων με συνολικά 24 συμμετέχοντες, οι οποίοι είχαν τα ακόλουθα προφίλ: ειδικοί στον χώρο της επιχειρηματικότητας, κοινωνιολόγοι και ψυχολόγοι. Τα ευρήματα της έρευνας αποκάλυψαν ότι το αστικό μοντέλο επιχειρηματικότητας είναι το καταλληλότερο για την αντιμετώπιση και την υπέρβαση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι ομάδες αυτές. Η έρευνα τόνισε επίσης τη σημασία των χαρακτηριστικών που υποδηλώνουν ισχύ, της εκπαίδευσης, των ευκαιριών κατάρτισης, της ύπαρξης ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος, αλλά και χαρακτηριστικών όπως η προσήλωση, η αποφασιστικότητα, η υπομονή και η το να διαθέτει κανείς μια θετική νοοτροπία. Διαπιστώθηκε ότι η θετική εκπροσώπηση ενδυναμώνει τις μειονεκτούσες ομάδες, ενισχύοντας ανάμεσα σε αυτές την αίσθηση της ταυτότητας και του ανήκειν. Η θετική αυτοεικόνα και αυτοπροβολή προσδιορίστηκαν επίσης ως ζωτικής σημασίας για την πρόοδο των επιχειρηματιών που ανήκουν σε περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες. Οι δημόσιοι φορείς αναδείχθηκαν ως καθοριστικοί παράγοντες για την υποστήριξη σχετικών πρωτοβουλιών υποστήριξης, ζητώντας μια στοχευμένη προσέγγιση «από τη βάση προς την κορυφή». Επιπλέον, η μελέτη εντόπισε μοναδικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες επιχειρηματίες, ιδίως εκείνες που προέρχονται από μειονεκτικά περιβάλλοντα, συμπεριλαμβανομένων των περιορισμένων σχετικών γνώσεων και δεξιοτήτων που συχνά διαθέτουν, καθώς και των διαφόρων κοινωνικών/πολιτισμικών παραγόντων. Η σημασία της προσέγγισης της διατομεακότητας στη δικτύωση, την υποστήριξη της κοινότητας, την αλληλεγγύη, αλλά και η ψυχολογική διάσταση αυτών των προκλήσεων τονίστηκε με βάση τις προοπτικές που υπάρχουν όσον αφορά την αποτυχία και την επιτυχία, οι οποίες αντλήθηκαν από συνεντεύξεις με ψυχολόγους. Ωστόσο, λόγω της πολυπλοκότητας της διατομεακότητας και των συγκεκριμένων σημασιολογικών αποχρώσεων της ανάλογα με παράγοντες όπως η εθνικότητα και το εθνικό πλαίσιο, ήταν δύσκολο να γίνουν γενικεύσεις. Διαπιστώθηκε επίσης ότι η επιχειρηματική επιτυχία είναι συνυφασμένη με την ικανότητα προσαρμογής, καινοτομίας και εποικοδομητικής αντιμετώπισης της αποτυχίας. Η νοοτροπία ανάπτυξης, η οποία χαρακτηρίζεται από μια προορατική προσέγγιση ως προς τη μάθηση μέσα από την αποτυχία και την αποδοχή των αποτυχιών ως ευκαιριών για βελτίωση, αναδεικνύεται ως ένα ζωτικής σημασίας πλαίσιο νοοτροπίας. Οι γυναίκες επιχειρηματίες, ειδικότερα, αντιμετωπίζουν μοναδικές προκλήσεις που απορρέουν από τα κοινωνικά πρότυπα και στερεότυπα που αφορούν το φύλο. Η αξιοποίηση των φυσικών τους δυνατών σημείων, όπως η ενσυναίσθηση, η επικοινωνιακή ικανότητα και η κοινωνικότητα, με παράλληλη καλλιέργεια της αυτοεκτίμησης και της ανθεκτικότητας, μπορεί να ενδυναμώσει τις γυναίκες να «πλοηγηθούν» στους παραδοσιακά ανδροκρατούμενους τομείς και να ξεπεράσουν τα εξωτερικά εμπόδια. Σε γενικές γραμμές, η παρούσα μελέτη παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για την πολύπλευρη δυναμική της επιχειρηματικότητας μεταξύ των

διαφόρων μειονεκτουσών κοινωνικών ομάδων και των γυναικών, τονίζοντας την ανάγκη για στοχευμένες παρεμβάσεις και μηχανισμούς υποστήριξης.

Λέξεις κλειδιά: **Αντισυμβατική γυναικεία επιχειρηματικότητα, Θετική εκπροσώπηση, Διατομεακότητα, Περιθωριοποιημένες ομάδες, Νοοτροπία επιτυχίας και αποτυχίας**

3. Πεδίο εφαρμογής

Το έργο "Entrepreneurial Herstory" συγχρηματοδοτείται από το **πρόγραμμα Erasmus+** της ΕΕ, με συντονιστή τον οργανισμό C.I.P. CITIZENS IN POWER (Λευκωσία, Κύπρος), σε συνεργασία με τους οργανισμούς CENTER FOR SOCIAL INNOVATION CSI (Λευκωσία, Κύπρος), CHALLEDU (Αθήνα, Ελλάδα), DRAMBLYS (Albacete, Ισπανία), HELIXCONNECT EUROPE (Bucovat, Ρουμανία) και IDM-Consulting (Χάγη, Ολλανδία).

Το έργο "Entrepreneurial Herstory" στοχεύει στην ενίσχυση της επιχειρηματικής νοοτροπίας μεταξύ των νέων επιχειρηματιών. Επικεντρώνεται στον εντοπισμό προτύπων μακριά από τοξικά στερεότυπα και παρωχημένες αξίες που σχετίζονται με το φύλο, δίνοντας στις μειονότητες και τις υποεκπροσωπούμενες κοινότητες φωνή για να εκφράσουν τις ιστορίες τους και να ξεδιπλώσουν τις αναμνήσεις τους όσον αφορά την αντισυμβατική επιχειρηματικότητα. Οι στόχοι του έργου θα επιτευχθούν με την ανάπτυξη ικανοτήτων των οργανισμών-εταίρων, των συνδεδεμένων εταίρων και των ενδιαφερόμενων μερών.

Η ευρύτερη ομάδα-στόχος του Entrepreneurial Herstory αποτελείται από:

- Εργαζόμενους και εκπαιδευτές στον τομέα της νεολαίας
- οργανώσεις νεολαίας που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα
- ΜΚΟ και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών που αποτελούν βασικούς παράγοντες για τη δημιουργία των συνθηκών για την υλοποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη μετάβαση σε μια δίκαιη κοινωνία για όλους με ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση και την εργασία, καθώς και ΜΚΟ που προωθούν την ισότητα και τη διαφορετικότητα
- Γυναίκες που επιθυμούν να ασχοληθούν με την επιχειρηματικότητα, αλλά ανήκουν σε μια υποεκπροσωπούμενη κοινότητα και έχουν επισκιαστεί από κοινωνικά κατασκευάσματα και περιορισμούς
- Γυναίκες που ανήκουν σε εθνοτικές μειονότητες και άλλες περιθωριοποιημένες κοινότητες.
- Νέοι των οποίων τα όνειρα έχουν επηρεαστεί από τις διατομεακές διακρίσεις της κοινωνίας
- Νέοι με εθνοτική καταγωγή και εθνοτικά χαρακτηριστικά, πρόσφυγες, αιτούντες άσυλο και μετανάστες.
- Μέλη της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας και όλα τα μη συμμορφούμενα ως προς το φύλο άτομα
- Άτομα με ειδικές ανάγκες, άτομα με προβλήματα όρασης, κωφά ή βαρήκοα άτομα, άτομα με αυτισμό κ.λπ.

Το παρόν έγγραφο είναι ο **Παιδαγωγικός Οδηγός** με θέμα «*Επιχειρηματικότητα μέσα από το φακό της διατομεακότητας: Αντίκτυπος, προκλήσεις και ευκαιρίες*» που αναπτύχθηκε από την κοινοπραξία του έργου στο πλαίσιο του Πακέτου Εργασίας 2. Αυτός ο Παιδαγωγικός Οδηγός αποτελεί το θεωρητικό θεμέλιο για την δημιουργία επιχειρηματικών προτύπων υπό την ηγεσία γυναικών, εστιάζοντας ειδικά σε άτομα που προέρχονται από υποεκπροσωπούμενες κοινότητες.

Η κοινοπραξία αναμένει ότι το παρόν αποτέλεσμα θα υποστηρίξει την επικαιροποίηση του εκπαιδευτικού υλικού που είναι διαθέσιμο στον τομέα της επιχειρηματικότητας, θα αυξήσει την κατανόηση της συμπερίληψης και γιατί είναι τόσο σημαντική για την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή. Οι εταίροι αναμένουν επίσης να ενισχυθεί η ευαισθητοποίηση στον τομέα της νεολαίας σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η θετική εκπροσώπηση μπορεί να συμβάλει στον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών προτύπων που έχουν στη διάθεσή τους οι υποεκπροσωπούμενες κοινωνικές ομάδες, μετατρέποντάς τα μέλη τους σε αναπόσπαστους παράγοντες του επιχειρηματικού κόσμου.

4. Εισαγωγή

Η επιχειρηματικότητα έχει αναδειχθεί σε ισχυρή δύναμη που οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη, την καινοτομία και την κοινωνική αλλαγή. Ωστόσο, το επιχειρηματικό τοπίο δεν είναι ανεπηρέαστο από τις κοινωνικές ανισότητες και τα συστημικά εμπόδια που πλήττουν δυσανάλογα τις περιθωριοποιημένες ομάδες. Αναγνωρίζοντας τη σημασία της εξέτασης της επιχειρηματικότητας μέσα από τον φακό της διατομεακότητας, ο παρών Παιδαγωγικός Οδηγός προσφέρει μια ολοκληρωμένη διερεύνηση του αντίκτυπου, των προκλήσεων και των ευκαιριών που συναντούν τα άτομα που βρίσκονται στις διασταυρώσεις διαφόρων κοινωνικών ταυτοτήτων.

Έχοντας ως γνώμονα το θεωρητικό πλαίσιο της διατομεακότητας, ο παρών οδηγός αναγνωρίζει ότι τα άτομα βιώνουν ταυτόχρονα πολλαπλές μορφές προνομίων και μειονεκτημάτων λόγω της φυλής, του φύλου, της εθνικότητας, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης και άλλων στοιχείων της ταυτότητάς τους. Στόχος μας είναι να εξετάσουμε την πολύπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ της επιχειρηματικότητας και των διαφόρων αξόνων κοινωνικής διαστρωμάτωσης υιοθετώντας μια διατομεακή προσέγγιση, παρέχοντας ιδέες οι οποίες μπορούν να προσφέρουν γνώσεις στον τομέα της έρευνας, σε επίπεδο πολιτικής, καθώς και στις παιδαγωγικές πρακτικές..

Τα κεφάλαια του παρόντος οδηγού προσφέρουν μια συστηματική και τεκμηριωμένη ανάλυση των βασικών θεμάτων που σχετίζονται με τη διατομεακότητα και την επιχειρηματικότητα. Ο οδηγός ξεκινά εξετάζοντας τα γνωρίσματα και τα βασικά χαρακτηριστικά των αστικών επιχειρηματιών, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι μειονεκτούσες κοινωνικές ομάδες και οι επιχειρηματίες που υποεκπροσωπούνται, συμπεριλαμβανομένου των γυναικών επιχειρηματιών. Στη συνέχεια εμβαθύνουμε στη σημασία της θετικής εκπροσώπησης των περιθωριοποιημένων ομάδων στον επιχειρηματικό χώρο, τονίζοντας τα οφέλη της προώθησης θετικών προτύπων και παρουσιάζοντας παραδείγματα πρωτοβουλιών που αναδεικνύουν τις μεγάλες δυνατότητες των ατόμων αυτών.

Στη συνέχεια, ο παρών οδηγός παρουσιάζει μια ανασκόπηση της κατάστασης των γυναικών επιχειρηματιών που ανήκουν σε υποεκπροσωπούμενες κοινότητες, αποκαλύπτοντας τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν και παρέχοντας πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τις διατομεακές διακρίσεις που αυτές υφίστανται. Ακολούθως ο οδηγός παρουσιάζει ορισμένες στρατηγικές για την αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων και την αξιοποίηση των ευκαιριών που προκύπτουν από την υιοθέτηση μιας διατομεακής προσέγγισης στην επιχειρηματικότητα.

Επιπλέον, ο παρών οδηγός ασχολείται με το ζήτημα της μετατροπής της αποτυχίας σε επιτυχία, αναγνωρίζοντας τη σημασία της ανθεκτικότητας και της μάθησης μέσα από τις αποτυχίες κατά την επιχειρηματική δραστηριοποίηση. Ενθαρρύνουμε τους επιχειρηματίες να αντιμετωπίσουν τις αποτυχίες ως ένα εφελτήριο προς την ανάπτυξη και την επίτευξη των στόχων τους, παρουσιάζοντας μια γενική προσέγγιση για την διαχείριση της αποτυχίας.

Ο παρών Παιδαγωγικός Οδηγός στοχεύει να ενισχύσει την κατανόηση της πολύπλοκης δυναμικής μεταξύ επιχειρηματικότητας και διατομεακότητας, ρίχνοντας φως στις εμπειρίες και τις προοπτικές περιθωριοποιημένων ατόμων, με στόχο την ενίσχυση της συμπερίληψης, την προώθηση θετικών αλλαγών και τη δημιουργία ενός πιο δίκαιου επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Στοχεύει επίσης στην εισαγωγή των πλαισίων της διατομεακότητας και της θετικής εκπροσώπησης υποεκπροσωπούμενων κοινωνικών ομάδων στον τομέα της αντισυμβατικής επιχειρηματικότητας. Η διατομεακότητα παρουσιάζεται επίσης ως η αναγνώριση ότι ο καθένας έχει τις δικές του μοναδικές εμπειρίες διακρίσεων και καταπίεσης, και ότι πρέπει να εξετάζουμε οτιδήποτε μπορεί να περιθωριοποιήσει τους ανθρώπους, ενώ η αντισυμβατική επιχειρηματικότητα εμπνέεται σε μεγάλο βαθμό από την καινοτομία, το πάθος και την επιμονή.

5. Μεθοδολογία

Αυτή η ενότητα παρουσιάζει τη μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα μελέτη. Ο σχεδιασμός της έρευνας περιελάμβανε τόσο ποσοτικές όσο και ποιοτικές προσεγγίσεις για την απόκτηση μιας ολοκληρωμένης κατανόησης του αντικειμένου. Αυτό το κεφάλαιο περιγράφει τις διαδικασίες που έχουν γίνει για την βιβλιογραφική ανάλυση 63 διαφορετικών πηγών και την ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε, η οποία περιλαμβάνει ημιδομημένες συνεντεύξεις με 12 ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας και 12 κοινωνιολόγους και ψυχολόγους. Επιπλέον, συζητούνται ηθικά ζητήματα και συμμόρφωση με τον Γενικό Κανόνα Προστασία Δεδομένων - ΓΚΠΔ (GDPR), τονίζοντας τη σημασία της ενημερωμένης συγκατάθεσης από όλους τους συμμετέχοντες.

5.1 Έρευνα τεκμηρίωσης

Το πρώτο βήμα αυτής της μελέτης περιελάμβανε τη διεξαγωγή ανάλυσης 63 πηγών, συμπεριλαμβανομένων άρθρων σε ακαδημαϊκά περιοδικά, εκθέσεων σε επίπεδο ΕΕ και άλλων σχετικών δημοσιεύσεων. Σκοπός αυτής της ανάλυσης ήταν η συγκέντρωση υπάρχουσες γνώσεις και θεωρητικές προσεγγίσεις σχετικά με τη θετική εκπροσώπηση των μειονοτήτων στην επιχειρηματική εκπαίδευση, τη θετική εκπροσώπηση περιθωριοποιημένων ομάδων, καθώς και παραδείγματα γυναικών επιχειρηματιών σε υποεκπροσωπούμενες κοινότητες.

Αρχικά, πραγματοποιήθηκε ανασκόπηση της βιβλιογραφίας για τον εντοπισμό ενός ευρέος φάσματος σχετικών πηγών. Για τη συγκέντρωση του απαραίτητου υλικού αξιοποιήθηκαν διάφορες ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων, όπως ακαδημαϊκές βάσεις δεδομένων, ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες και ερευνητικά αποθετήρια.

Μόλις εντοπίστηκαν οι απαραίτητες πηγές, χρησιμοποιήθηκε μια συστηματική μεθοδολογία ανασκόπησης για την αξιολόγηση της συνάφειας, της ποιότητας και της σημασίας τους. Κάθε πηγή αξιολογήθηκε κριτικά όσον αφορά τη θεωρητική της βάση, τα εμπειρικά στοιχεία που παρουσιάζει και τη μεθοδολογική της αρτιότητα. Τα ευρήματα από αυτές τις πηγές έχουν συντεθεί προκειμένου να αναπτύξουμε μια ολοκληρωμένη κατανόηση των παραγόντων που επηρεάζουν την επιχειρηματικότητα.

5.2 Ποιοτική Έρευνα: Ημιδομημένες Συνεντεύξεις με Ειδικούς σε Θέματα Επιχειρηματικότητας

Εκτός από την έρευνα τεκμηρίωσης, πραγματοποιήθηκε ποιοτική έρευνα μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων με 12 ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας από την Κύπρο, την Ελλάδα, τη Ρουμανία, την Ισπανία και την Ολλανδία. Σκοπός αυτής της ποιοτικής έρευνας ήταν η εις βάθος γνώση των εμπειριών, των προοπτικών και των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν τα άτομα από μειονεκτούντα υπόβαθρα που συμμετέχουν σε επιχειρηματικές δραστηριότητες στις αντίστοιχες χώρες.

Η επιλογή των συμμετεχόντων έγινε με κατευθυνόμενη δειγματοληψία, διασφαλίζοντας ότι το δείγμα περιελάμβανε ένα ευρύ φάσμα ατόμων με ουσιαστική γνώση και εμπειρία στην επιχειρηματικότητα. Πραγματοποιήθηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις ώστε να υπάρχει ευελιξία και να μπορούν οι συμμετέχοντες να εκφράζουν ελεύθερα τις απόψεις τους. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν μέσω πλατφορμών τηλεδιάσκεψης, διασφαλίζοντας ότι τα γεωγραφικά εμπόδια δεν παρεμπόδιζαν τη συμμετοχή σε αυτές.

Για να διατηρηθεί η συνοχή και η συγκρισιμότητα, αναπτύχθηκε ένας ημιδομημένος οδηγός συνέντευξης, ο οποίος περιλαμβάνει ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων. Αυτές οι ερωτήσεις σχεδιάστηκαν για να αποσπάσουν πληροφορίες σχετικά με τα βασικά χαρακτηριστικά που μπορεί να έχουν οι υποεκπροσωπούμενες ομάδες στον τομέα της μη συμβατικής επιχειρηματικότητας και πώς μπορούν να τα εκμεταλλευτούν, ρίχνοντας φως στη διάσταση της διατομεακότητας στον τομέα της επιχειρηματικότητας. Οι συνεντεύξεις ηχογραφήθηκαν με τη συγκατάθεση των συμμετεχόντων για επακόλουθη ανάλυση.

5.3 Ποιοτική Έρευνα: Συνεντεύξεις με Κοινωνιολόγους και Ψυχολόγους

Εκτός από τις συνεντεύξεις με ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας, πραγματοποιήθηκε επίσης ποιοτική έρευνα μέσω συνεντεύξεων με 12 κοινωνιολόγους και ψυχολόγους από τις χώρες των εταίρων του έργου. Αυτή η προσέγγιση στόχευε στη διερεύνηση των κοινωνικοπολιτιστικών και ψυχολογικών παραγόντων που επηρεάζουν την επιχειρηματικότητα στα αντίστοιχα πλαίσια.

Παρόμοια με τη διαδικασία που έχει ακολουθηθεί κατά τις συνεντεύξεις με τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας, χρησιμοποιήθηκε κατευθυνόμενη δειγματοληψία για την επιλογή συμμετεχόντων που διέθεταν εμπειρία στις κοινωνικοπολιτισμικές και ψυχολογικές πτυχές της επιχειρηματικότητας. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν επίσης χρησιμοποιώντας έναν ημιδομημένο οδηγό συνέντευξης προσαρμοσμένο στο επαγγελματικό υπόβαθρο των συμμετεχόντων, σχετικά με το πώς μπορεί κανείς να μετατρέψει την αποτυχία σε επιτυχία αλλάζοντας νοοτροπία και το θεωρητικό υπόβαθρο που αφορά την ψυχολογία της αποτυχίας και της επιτυχίας.

5.4 Ηθικά ζητήματα και συμμόρφωση με τον ΓΚΠΔ

Για να διασφαλιστεί η δεοντολογική διεξαγωγή της έρευνας, όλοι οι συμμετέχοντες στις ποιοτικές φάσεις της μελέτης έλαβαν και υπέγραψαν ένα έντυπο συγκατάθεσης. Αυτή η φόρμα περιγράφει λεπτομερώς τον σκοπό της έρευνας, τον εθελοντικό χαρακτήρα της συμμετοχής τους, την εμπιστευτικότητα των δεδομένων και τα δικαιώματα των συμμετεχόντων. Οι συμμετέχοντες έπρεπε να παρέχουν ενημερωμένη συγκατάθεση πριν από τη συμμετοχή τους στις συνεντεύξεις.

Επιπλέον, η ερευνητική ομάδα των εταίρων τήρησε τις αρχές και τις κατευθυντήριες γραμμές που περιγράφονται στον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων (ΓΚΠΔ - GDPR) για τη

διασφάλιση του απορρήτου και της εμπιστευτικότητας των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων σε αυτήν. Όλα τα δεδομένα που συλλέχθηκαν, συμπεριλαμβανομένων των ηχογραφήσεων των συνεντεύξεων και των μεταγραφών αυτών, αποθηκεύτηκαν με ασφάλεια και ήταν προσβάσιμα μόνο σε εξουσιοδοτημένους ερευνητές και στην Εθνική Υπηρεσία που είναι υπεύθυνη για το έργο. Οι ταυτότητες των συμμετεχόντων ανωνυμοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της ανάλυσης δεδομένων και της αναφοράς προκειμένου να διασφαλιστεί ο εμπιστευτικός τους χαρακτήρας.

6. Επιχειρηματικότητα και βασικά χαρακτηριστικά των αστικών επιχειρηματιών

6.1 Προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι Μειονεκτούσες Κοινωνικές Ομάδες στον χώρο της Επιχειρηματικότητας

Η επιχειρηματικότητα είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη των σύγχρονων κοινωνιών, συμβάλλοντας σημαντικά στην οικονομική πρόοδο και ευημερία. Είναι επίσης ένας ταχέως αναπτυσσόμενος τομέας, ιδίως στις αστικές περιοχές όπου οι επιχειρηματικές ευκαιρίες είναι πιο άφθονες και προσιτές. Ωστόσο, παρόλο που αποτελεί μια τόσο ζωτική πτυχή της κοινωνικής ανάπτυξης, ο χώρος της επιχειρηματικότητας δεν είναι επαρκώς συμπεριληπτικός όσον αφορά ορισμένες μειονεκτούσες κοινωνικές ομάδες. Παρά την πρόοδο που έχει σημειωθεί ως προς την αύξηση της πρόσβασης και των ευκαιριών για την επιχειρηματικότητα στη πολιτική αρένα σε ορισμένες χώρες (Ram & Jones, 2009), πολλά άτομα από μειονεκτούσες ομάδες εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν εμπόδια κατά την προσπάθειά τους να πλοηγηθούν στον τομέα της επιχειρηματικότητας. Οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν διάφορες μειονεκτούσες ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, των ατόμων με αναπηρία, της κοινότητας ΛΟΑΤΚΙ+ και άλλων ατόμων με διαφορετικό εθνοτικό, μεταναστευτικό, γεωγραφικό και κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο, έχουν ως αποτέλεσμα την περιθωριοποίησή τους και την έλλειψη ορατότητας στον τομέα της επιχειρηματικότητας (Drakopoulou & Keles, 2014; Vorobeva, 2022; Wishart, 2018).

Παραδοσιακά, η επιχειρηματικότητα υπήρξε ένας ανδροκρατούμενος τομέας. Ο επιχειρηματίας πολλές φορές παρουσιάζεται στερεοτυπικά ως μια λευκή, ανδρική φιγούρα. Αυτές οι νόρμες και τα στερεότυπα, προϊόντα των πατριαρχικών κοινωνικών δομών που εξακολουθούν να ισχύουν σε πολλές χώρες (Lassalle & Shaw, 2021), έχουν διαμορφώσει ένα επιχειρηματικό περιβάλλον στις περισσότερες χώρες στο οποίο ορισμένες ομάδες περιθωριοποιούνται. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις γυναίκες επιχειρηματίες και ιδιαίτερα για τις γυναίκες με διατομεακές ταυτότητες, οι οποίες συχνά αντιμετωπίζουν εντονότερες διακρίσεις και πρόσθετα εμπόδια κατά την είσοδό τους στον τομέα και την προσπάθειά τους να επιτύχουν, λόγω του φύλου τους (Barr, 2015; Ginting-Carlström & Chliova, 2022; Opara et al., 2020; International Labour Organization, 2018). Η έννοια της διατομεακότητας ή των διατομεακών ταυτοτήτων, η οποία χρησιμοποιείται ως το βασικό θεωρητικό πλαίσιο του παρόντος έργου, αναγνωρίζει ότι κάθε άτομο έχει τις δικές του μοναδικές εμπειρίες διακρίσεων και καταπίεσης. Ως εκ τούτου, μας προτρέπει να εξετάσουμε όλους τους παράγοντες ή τις ταυτότητες που, στη διασταύρωσή τους, θα μπορούσαν να περιθωριοποιήσουν ορισμένα άτομα (βλ. Κεφάλαιο 4: «Ο Φακός της Διατομεακότητας στην Επιχειρηματικότητα»). Παρ' όλα αυτά, η κατάσταση αυτή δεν είναι στατική. Παρά την έλλειψη παραδοσιακών μορφών εξουσίας, οι περιθωριοποιημένες ομάδες εξακολουθούν να διαθέτουν πόρους που θα μπορούσαν να επηρεάσουν την κατάστασή τους (Alm &

Guttormsen, 2021). Οι επιχειρηματίες είναι ενσωματωμένοι σε ένα δυναμικό πολιτιστικό και θεσμικό πλαίσιο το οποίο συνεχώς εξελίσσεται. Στο βαθμό που αυτό το πλαίσιο γίνεται πιο συμπεριληπτικό για τις γυναίκες και άλλες υποεκπροσωπούμενες ομάδες, ολόκληρο το σύστημα θα προσαρμοστεί αναλόγως, ανοίγοντας το δρόμο για την αλλαγή και την ένταξη.

Αυτό το κεφάλαιο ενημερώνεται από μια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας σχετικά με την επιχειρηματικότητα και συνεντεύξεις με ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας, οι οποίες διεξήχθησαν στα εθνικά πλαίσια των εταίρων του έργου στην Ισπανία, την Ελλάδα, την Κύπρο, τη Ρουμανία και την Ολλανδία. Στόχος του παρόντος κεφαλαίου είναι, πρώτον, να εντοπίσει τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι υποεκπροσωπούμενες ομάδες, ιδίως οι γυναίκες, στον τομέα της επιχειρηματικότητας. Στη συνέχεια, θα συζητηθούν αντισυμβατικές ή σύγχρονες μορφές επιχειρηματικότητας που λαμβάνουν χώρα σε αστικά πλαίσια. Το κεφάλαιο αυτό θα διερευνήσει επίσης τις διαφορές μεταξύ της επιχειρηματικής δραστηριότητας που πραγματοποιείται σε αγροτικά περιβάλλοντα, υποδηλώνοντας ότι το αστικό επιχειρηματικό μοντέλο είναι ίσως το καλύτερο για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι μειονεκτούντες επιχειρηματίες ή οι γυναίκες. Στη συνέχεια, αυτό το κεφάλαιο θα συζητήσει τα βασικά χαρακτηριστικά του αστικού επιχειρηματία που θα μπορούσαν να επιτρέψουν σε ένα άτομο από μια υποεκπροσωπούμενη κοινότητα να επιτύχει στην επιχειρηματικότητα παρά τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει. Το κεφάλαιο θα κλείσει παρέχοντας μερικά παραδείγματα επιτυχημένων επιχειρηματιών από υποεκπροσωπούμενες κοινότητες που διαθέτουν ορισμένα από αυτά τα ευνοϊκά χαρακτηριστικά.

6.2 Προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι υποεκπροσωπούμενες ομάδες επιχειρηματιών και οι γυναίκες επιχειρηματίες

Οι γυναίκες θεωρούνται ευρέως ως μια ευάλωτη και συχνά υποεκπροσωπούμενη κοινωνική ομάδα σε διάφορες πτυχές της κοινωνικής ζωής και της οικονομικής δραστηριότητας, ιδίως στον τομέα της επιχειρηματικότητας (International Labour Organization, 2018). Οι γυναίκες που αναλαμβάνουν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες αντιμετωπίζουν συνήθως περισσότερα εμπόδια σε σύγκριση με τους άνδρες (Edman & Punkari, 2021). Στην περίπτωση των μειονεκτούσων γυναικών, είναι συνήθως ακόμη πιο δύσκολο να ξεφύγουν από τα κοινωνικά πρότυπα, τα στερεότυπα ή ακόμη και τις περιοριστικές αντιλήψεις για τον εαυτό τους. Λόγω της περιορισμένης εκπροσώπησης και προβολής που λαμβάνουν οι επιτυχημένες γυναίκες επιχειρηματίες, οι επίδοξες γυναίκες επιχειρηματίες στερούνται επίσης εμπνευσμένων γυναικείων προτύπων προς μίμηση (Ascher, 2012).

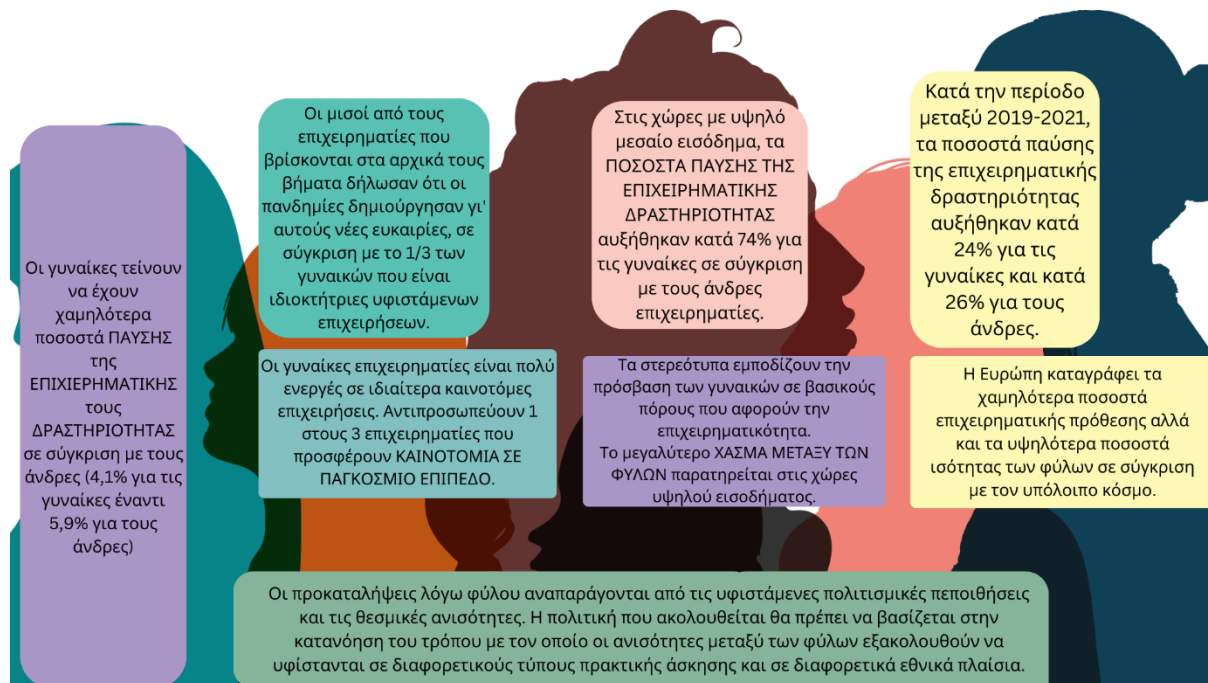
Για την αντιμετώπιση αυτού του ζητήματος, τις τελευταίες δεκαετίες έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες για την αύξηση της εκπροσώπησης και της συμμετοχής των γυναικών στην επιχειρηματικότητα, οι οποίες έχουν αποφέρει κάποια θετικά αποτελέσματα (Ram & Jones, 2009- Drakoroulou & Keles, 2015). Παρά την πρόοδο που έχει σημειωθεί πρόσφατα, αυτές οι μειονεκτούσες ομάδες επιχειρηματιών, ιδίως οι γυναίκες, εξακολουθούν να

αντιμετωπίζουν κοινωνικές προκαταλήψεις και εμπόδια. Μπορεί ο αριθμός των γυναικών επιχειρηματιών να έχει αυξηθεί, ωστόσο οι γυναίκες παραμένουν μειοψηφία στον «κόσμο» των επιχειρήσεων και θεωρούνται ακόμη ότι πάνε κόντρα στα συνηθισμένα πρότυπα από ορισμένους καθιερωμένους παράγοντες του χώρου των επιχειρήσεων (International Labour Organization, 2018; Edman & Punkari, 2021).

Γενικά, οι κύριες προκλήσεις για τις γυναίκες επιχειρηματίες με διατομεακές ταυτότητες μπορεί να ποικίλλουν ανάλογα με το ιδιαίτερο υπόβαθρό τους. Ορισμένες από τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν μπορεί να σχετίζονται με πολιτισμικά εμπόδια, όπως οι παραδοσιακοί ρόλοι των φύλων και οι πατριαρχικές κοινωνικές νόρμες. Άλλες προκλήσεις μπορεί να αφορούν συγκεκριμένες κοινότητες γυναικών, όπως οι μετανάστριες ή άλλες εθνοτικές μειονότητες. Ορισμένα από τα κύρια εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες επιχειρηματίες περιλαμβάνουν τη δυσμενή και συχνά άδικη μεταχείριση που υφίστανται εξαιτίας των παραδοσιακών προτύπων φύλου, την περιορισμένη πρόσβασή τους σε οικονομικό κεφάλαιο και υποστήριξη και το γεγονός ότι καλούνται να επιτύχουν μια ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής (International Labour Organization, 2018; Edman & Punkari, 2021). Επιπλέον, η μητρότητα έχει επίσης αναγνωριστεί ως ένας περιοριστικός παράγοντας, ιδίως για τις γυναίκες που ζουν σε αναπτυσσόμενες χώρες (Ogundana et al., 2021). Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι γυναίκες επιχειρηματίες ενδεχομένως να αντιμετωπίζουν εμπόδια λόγω των παραδοσιακών προσδοκιών που πολλοί έχουν ως προς τον ρόλο του γυναικείου φύλου, καθώς επίσης και λόγω της κοινωνικής πίεσης να συμμορφωθούν με τις παραδοσιακές οικογενειακές αξίες. Ορισμένοι από τους συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια του παρόντος οδηγού έχουν εκφράσει επίσης μια παρόμοια διαπίστωση. Μία από τις συνεντευξαζόμενες από την Ελλάδα τόνισε τις πρόσθετες προκλήσεις που προκύπτουν από τον συνδυασμό και την εξισορρόπηση της μητρότητας και της επιχειρηματικότητας:

«Αυτό ήταν το πιο δύσκολο πράγμα που έχει να κάνει με το φύλο σίγουρα – δεν νομίζω ότι ένας άντρας καλείται καν να ασχοληθεί με τέτοια πράγματα, έχει την επιχείρησή του, θα αφήσει το παιδί στη γυναίκα του, η γυναίκα του θα το μεγαλώσει ενώ αυτός θα διευθύνει την επιχείρησή του. Εκεί είναι που το πρόβλημα είναι τεράστιο».

Όσον αφορά την εξισορρόπηση μητρότητας με την επιχειρηματική ιδιότητα για τις γυναίκες επιχειρηματίες, η ίδια συνεντευξαζόμενη από την Ελλάδα επεσήμανε επίσης πως ένα ακόμα σημαντικό εμπόδιο για τις μητέρες επιχειρηματίες αποτελεί η έλλειψη οικονομικά προσιτών δομών που υποστηρίζουν τους γονείς και τους φροντιστές παιδιών (όπως τα νηπιαγωγεία).

Πηγή: GEM (Global Entrepreneurship Monitor) (2022). *Global Entrepreneurship Monitor 2021/22 Women's Entrepreneurship Report: From Crisis to Opportunity*. London: GEM

Η βιβλιογραφία που επικεντρώνεται στη γυναικεία επιχειρηματικότητα αναδεικνύει περαιτέρω ότι πολλά από τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες επιχειρηματίες σχετίζονται με την περιορισμένη πρόσβασή τους σε πόρους, εκπαίδευση, δικτύωση και κατάρτιση (Wishart, 2018; International Labour Organization, 2018). Η Wishart (2018) υποδεικνύει ότι οι επιχειρηματίες που υποεκπροσωπούνται αντιμετωπίζουν κοινά εμπόδια, όπως οι διακρίσεις, η έλλειψη πρόσβασης σε χρηματοδότηση, συμβουλευτική και καθοδήγηση, πέρα από την έλλειψη επιχειρηματικών δεξιοτήτων και εμπειρίας. Σε ορισμένες περιπτώσεις εντοπίζονται επίσης συγκεκριμένα εμπόδια, όπως τα γλωσσικά εμπόδια για τους μετανάστες, οι θεσμικές και κοινωνικές προσδοκίες για τις γυναίκες και η αντίληψη «παγίδα» ότι οι επιχειρηματίες με αναπηρία είναι λήπτες κοινωνικού βοηθήματος (Wishart, 2018). Ένα άλλο συναφές εμπόδιο για την επιχειρηματικότητα σε επίπεδο πολιτικής είναι η έλλειψη " εξειδικευμένης και εξατομικευμένης κρατικής στήριξης για τις υποεκπροσωπούμενες και μειονεκτούσες κοινωνικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών (Kokkinaki et al., 2020, σ. 5). Για να ξεπεραστούν αυτά τα εμπόδια και να αυξηθούν η προβολή και τα ποσοστά επιτυχίας των επιχειρηματιών που υποεκπροσωπούνται, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, η Wishart (2018) συνιστά στοχευμένες παρεμβάσεις, όπως η παροχή εξειδικευμένης κατάρτισης στους συμβούλους επιχειρηματικότητας και η επιμόρφωση για την απόκτηση επιχειρηματικών δεξιοτήτων. Ομοίως, η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας/International Labour Organization (2018) υποστηρίζει ότι οι παρεμβάσεις πρέπει να προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες ανάγκες των γυναικών επιχειρηματιών και να λαμβάνουν υπόψη τους σύνθετους κοινωνικούς, πολιτιστικούς και οικονομικούς παράγοντες που

περιορίζουν τις δυνατότητές τους. Αυτό περιλαμβάνει τη δημιουργία συμπράξεων μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα για την υποστήριξη περισσότερων γυναικών, καθώς και προσπάθειες προσέγγισης των περιθωριοποιημένων κοινοτήτων και ευαισθητοποίησης από τις τοπικές αρχές (International Labour Organization, 2018).

Τα ευρήματα της βιβλιογραφίας σχετικά με την υποεκπροσώπηση των γυναικών στην επιχειρηματικότητα ισχύουν επίσης σε μεγάλο βαθμό στα εθνικά πλαίσια των οργανισμών-εταίρων του έργου. Στις περισσότερες από τις ευρωπαϊκές χώρες που συμμετέχουν στο έργο (Ρουμανία, Ισπανία, Ελλάδα, Κύπρος, Ολλανδία), οι γυναίκες επιχειρηματίες εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν αρκετές πρόσθετες προκλήσεις, παρά τα θετικά βήματα που έχουν γίνει προς την κατεύθυνση της συμπερίληψης. Η κατάσταση αυτή αποτυπώνεται επίσης στα ποιοτικά δεδομένα που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις με ψυχολόγους, κοινωνιολόγους και ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας σε κάθε εθνικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, οι συμμετέχοντες από τη Ρουμανία επεσήμαναν ότι οι γυναίκες από μειονεκτούντα περιβάλλοντα, σε μια κουλτούρα που γενικά δεν υποστηρίζει την επιχειρηματικότητα, τείνουν να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως αποδέκτες κοινωνικών παροχών ή ως υπαλλήλους, παρά ως επιχειρηματίες:

«Γενικά, οι γυναίκες από μειονεκτούντα περιβάλλοντα δυσκολεύονται να γίνουν επιχειρηματίες, και αυτό είναι αλήθεια, νομίζω, σε όλο τον κόσμο, ή τουλάχιστον στις αναπτυσσόμενες χώρες όπως αυτές που δούλευα, ενώ αυτό ισχύει σε μεγάλο βαθμό στη Ρουμανία, η οποία είναι μια χώρα με η οποία δεν έχει και πολύ φιλική κουλτούρα ως προς την επιχειρηματικότητα. Στην περίπτωση της Ρουμανίας, τα ευάλωτα άτομα καταλήγουν να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως αποδέκτες κοινωνικών παροχών ή υπαλλήλους και όχι τόσο ως επιχειρηματίες. Δεν έχουν την υποστήριξη ούτε καν να το ονειρευτούν αυτό. Υπάρχουν ορισμένες εξαιρέσεις μεταξύ ορισμένων γυναικών που προέρχονται από οικογένειες Ρομά και ορισμένων μεταναστριών».

Ωστόσο, οι απαντήσεις που ελήφθησαν από τους ερωτηθέντες αποκαλύπτουν επίσης ότι η κατάσταση αυτή δεν είναι διάχυτη και σταθερή. Ορισμένες από τις συνεντευξιζόμενες, ενώ αναγνώρισαν τις προκλήσεις και τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες επιχειρηματίες, ήταν πιο αισιόδοξες όσον αφορά τις πρόσφατες και τις τρέχουσες εξελίξεις στη γυναικεία επιχειρηματικότητα, τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε εθνικό επίπεδο. Μία από τις συμμετέχουσες στην έρευνα από την Κύπρο, για παράδειγμα, τόνισε τα οφέλη των αναδυόμενων γυναικείων επιχειρηματικών προτύπων ως ευνοϊκών παραγόντων για τις επίδοξες γυναίκες επιχειρηματίες:

«Τα παραδείγματα είναι εκεί έξω, και δεν είναι μόνο ένα ή δύο, είναι πολλά, και καθώς προχωράμε, βλέπουμε ότι αυτά συνεχίζουν να αυξάνονται, γεγονός που μας δείχνει ότι τίποτα δεν είναι αδύνατο».

Η τελευταία, αντλώντας από την προσωπική της εμπειρία, τόνισε ότι η έμπνευσή της προέρχεται από παραδείγματα άλλων γυναικών επιχειρηματιών (και ανθρώπων γενικότερα)

που κατάφεραν να αναδειχθούν στην κορυφή έχοντας ελάχιστους πόρους, μόνο και μόνο επειδή πίστεψαν στον εαυτό τους και στις δυνατότητες των επιχειρηματικών τους ιδεών. Σε γενικές γραμμές, η συγκεκριμένη γυναίκα ήταν αισιόδοξη για την εμφάνιση τέτοιων παραδειγμάτων και προτύπων.

Υπάρχουν αρκετές πρόσθετες προκλήσεις για τους επιχειρηματίες που ανήκουν σε υποεκπροσωπούμενες κοινωνικές ομάδες ή για τις γυναίκες επιχειρηματίες. Αυτά τα εμπόδια καθιστούν δυσκολότερες τις προσπάθειές τους να προωθήσουν τις επιχειρηματικές τους ιδέες και εμποδίζουν την εκπλήρωση των επιχειρηματικών τους ονείρων και οραμάτων. Ωστόσο, ο παράγοντας της τοποθεσίας μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη προώθηση ενός ευνοϊκού χώρου ανάπτυξης, ένταξης και προβολής για περιθωριοποιημένους ή μειονεκτούντες επιχειρηματίες. Η επόμενη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου θα εξετάσει τις διαφορές μεταξύ του αστικού και του αγροτικού μοντέλου επιχειρηματικότητας. Θα προσδιορίσει ορισμένα από τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα καθενός από τα δύο αυτά μοντέλα όσον αφορά τη μετατροπή της επιχειρηματικότητας σε έναν τομέα χωρίς αποκλεισμούς.

6.3 Αστικοί έναντι αγροτικών επιχειρηματιών/επιχειρηματικών πρωτοβουλιών

Όσον αφορά την επιχειρηματικότητα, η τοποθεσία και το πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα η επιχειρηματική δραστηριότητα μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο όσον αφορά τη συμμετοχή των γυναικών και άλλων υποεκπροσωπούμενων ομάδων στον τομέα. Σύμφωνα με τους περισσότερους από τους ερωτηθέντες συμμετέχοντες στην έρευνα, υπάρχουν ορισμένες διαφορές μεταξύ της επιχειρηματικής δραστηριότητας που λαμβάνει χώρα σε αστικές περιοχές και των επιχειρηματικών πρωτοβουλιών που πραγματοποιούνται σε αγροτικές περιοχές όσον αφορά πιο παραδοσιακές και μη συμβατικές επιχειρηματικές πρωτοβουλίες. Παρά ορισμένα πιθανά μειονεκτήματα της αστικής επιχειρηματικότητας που εντοπίστηκαν από έναν από τους ειδικούς που ερωτήθηκαν, όπως η πίεση και η γραφειοκρατία που επικρατεί στις μεγάλες πόλεις και τα υψηλότερα επίπεδα ανταγωνισμού που συναντώνται συχνά εκεί, οι αστικές περιοχές προσφέρουν γενικά αρκετά πλεονεκτήματα στους επίδοξους επιχειρηματίες σε σύγκριση με τις αγροτικές περιοχές (Joo, 2011).

Λόγω της συγκέντρωσης αυξημένου πληθυσμού, με υψηλό αριθμό ατόμων τα οποία προέρχονται από διαφορετικά υπόβαθρα, οι αστικές περιοχές αποτελούν επίκεντρο της ποικιλομορφίας. Αυτό το ποικιλόμορφο, καινοτόμο περιβάλλον που χαρακτηρίζει τις αστικές περιοχές αποτελεί ιδανικό έδαφος για την άνθηση αντισυμβατικών επιχειρηματικών πρωτοβουλιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αστικού τοπίου που ευνοεί την επιχειρηματική δραστηριότητα είναι οι μεγάλες μητροπολιτικές πόλεις, όπως το Λονδίνο, το οποίο αποτελεί ταυτόχρονα επίκεντρο ποικιλομορφίας και οικονομικής δραστηριότητας, όπου η επιχειρηματικότητα μεταξύ εθνοτικών μειονοτήτων έχει γνωρίσει μεγάλη άνθηση (Ram & Jones, 2009). Ωστόσο, όπως σημείωσε ένας από τους ειδικούς σε θέματα

επιχειρηματικότητας από την Κύπρο, το μέγεθος μιας χώρας παίζει ρόλο στο κατά πόσο διαφοροποιούνται ή όχι οι αστικές από τις αγροτικές περιοχές. Αναφερόμενος στο εθνικό πλαίσιο της Κύπρου, ο ίδιος ειδικός πιστεύει ότι δεν υπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ αστικών/αγροτικών περιοχών λόγω του μικρού μεγέθους της χώρας.

Σε κάθε περίπτωση, τόσο η βιβλιογραφία όσο και οι ειδικοί που ερωτήθηκαν κάνουν διάκριση μεταξύ επιχειρηματικής δραστηριότητας σε αγροτικές και αστικές περιοχές και τα περισσότερα ευρήματα υποστηρίζουν τα πλεονεκτήματα που παρουσιάζει η αστική επιχειρηματικότητα έναντι της αγροτικής για τις γυναίκες επιχειρηματίες. Οι περισσότεροι από τους ειδικούς που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις στα εθνικά πλαίσια των εταίρων φαίνεται να συμφωνούν ότι οι αστικές περιοχές, στις περισσότερες περιπτώσεις, προσφέρουν περισσότερα πλεονεκτήματα στις γυναίκες για να ασχοληθούν με την επιχειρηματικότητα. Σύμφωνα με έναν από τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας από την Κύπρο, μια γυναίκα που έχει αστικό υπόβαθρο συναντά μεγαλύτερη αποδοχή στο να γίνει επιχειρηματίας, οπότε θεωρείται ως ένα πιο «φυσικό» βήμα γι' αυτήν. Από τη μία πλευρά, ορισμένοι από τους ειδικούς που ερωτήθηκαν σημείωσαν ότι οι επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται σε αγροτικές περιοχές έχουν συχνά μεγαλύτερη ευελιξία και λαμβάνουν μεγαλύτερη υποστήριξη από την κοινότητά τους, γεγονός που θα μπορούσε ενδεχομένως να διευκολύνει μια γυναίκα να ξεκινήσει μια επιχείρηση. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, οι περισσότεροι από τους ειδικούς που ερωτήθηκαν συμφώνησαν ότι οι γυναίκες με αστικό υπόβαθρο έχουν συνολικά μεγαλύτερο πλεονέκτημα έναντι των γυναικών επιχειρηματιών στην ύπαιθρο, καθώς είναι πιο αποδεκτό γι' αυτές να γίνουν επιχειρηματίες λόγω του ανοιχτού πνεύματος που συχνά χαρακτηρίζει την αστική κοινωνία.

Οι επιχειρηματίες στις αγροτικές περιοχές στερούνται σε μεγαλύτερο βαθμό τους οικονομικούς πόρους, την εκπαίδευση και τις ευκαιρίες απασχόλησης, μια πτυχή στην οποία οι γυναίκες επιχειρηματίες των πόλεων είναι πιο τυχερές, καθώς έχουν μεγαλύτερη πρόσβαση σε ευκαιρίες κατάρτισης, καθώς επίσης σε ανθρώπινο και κοινωνικό κεφάλαιο, και μπορούν να συμμετέχουν περισσότερο στη επιχειρηματική δραστηριότητα (Joo, 2011). Επιπλέον, το χάσμα μεταξύ των δύο φύλων τείνει να είναι μεγαλύτερο στις αγροτικές περιοχές και η πατριαρχική κουλτούρα που συχνά επικρατεί σ' αυτές έχει εμποδίσει τις γυναίκες να έχουν ισότιμη πρόσβαση στην αγορά εργασίας ή σε δομές που μπορούν να τις βοηθήσουν να συνδυάσουν την οικογενειακή και την επαγγελματική τους ζωή. Ως αποτέλεσμα, οι γυναίκες επιχειρηματίες στις αγροτικές περιοχές τείνουν να έχουν λιγότερες αποταμιεύσεις (ή περιορισμένη πρόσβαση σε οικογενειακές αποταμιεύσεις) και λιγότερες ευκαιρίες συμμετοχής στην αγορά (Joo, 2011). Ένα άλλο πλεονέκτημα της αστικής επιχειρηματικότητας σε σύγκριση με την αγροτική επιχειρηματικότητα που εντοπίστηκε από ορισμένους από τους συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις είναι ότι, στις αγροτικές περιοχές, υπάρχει ακόμη μεγαλύτερη προκατάληψη κατά των αλλοδαπών γυναικών και άλλων περιθωριοποιημένων ομάδων ατόμων, κάτι που υπάρχει σε μικρότερο βαθμό στις αστικές κοινωνίες, καθώς αυτές είναι συνήθως πιο ποικιλόμορφες και είναι συμπεριληπτικές προς τις μειονότητες. Οι οικογενειακές δομές του πατριαρχικού συστήματος και η

συντηρητικότητα όσον αφορά τον επιχειρηματικό τομέα στις αγροτικές περιοχές δεν υποστηρίζουν τη γυναικεία επιχειρηματικότητα, επομένως, η οικογενειακή και η επαγγελματική ζωή είναι ακόμη πιο δύσκολο να συνδυαστούν λόγω αυτών των δομών, σύμφωνα με τις οποίες οι γυναίκες επιχειρηματίες συχνά αντιμετωπίζονται ως «απειλή» μεταξύ των ανδρών.

Μια άλλη βασική διαφορά μεταξύ των πρωτοβουλιών αγροτικής και αστικής επιχειρηματικότητας των οποίων ηγούνται γυναίκες, και την οποία ανέφεραν ορισμένοι από τους ερωτηθέντες, είναι ότι, στις αγροτικές περιοχές, οι γυναίκες επιχειρηματίες τείνουν να λειτουργούν με άτυπο, αυτοσχέδιο τρόπο. Οι γυναίκες επιχειρηματίες της υπαίθρου συχνά επικεντρώνονται στη γεωργία και πωλούν το πλεόνασμά τους σε κοντινές αστικές περιοχές. Αντίθετα, οι επιχειρηματικές πρωτοβουλίες που αναλαμβάνουν οι γυναίκες των πόλεων τείνουν να είναι πιο επίσημες και δομημένες, ειδικά σε πλαίσια όπου υπάρχουν προγράμματα υποστήριξης, «εκκολαπτήρια» νεοφυών επιχειρήσεων (start-up business incubators), υπηρεσίες επιχειρηματικής επιτάχυνσης (business accelerators) και χρηματοδότηση. Ωστόσο, οι ευκαιρίες αυτές ενδέχεται να μην είναι προσβάσιμες για γυναίκες με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο λόγω της πολύπλοκης και εξειδικευμένης γλώσσας που συχνά χρησιμοποιείται, λόγω της έλλειψης βασικής κατάρτισης στην επιχειρηματικότητα και της έλλειψης κοινωνικής και θεσμικής βοήθειας. Σχετικά με αυτό, ένας από τους εμπειρογνώμονες ανέφερε τα εξής:

«Είναι αρκετά συχνό φαινόμενο οι άνθρωποι που προέρχονται από ευάλωτα περιβάλλοντα... να μην είχαν πρόσβαση στην κατάλληλη εκπαίδευση ενώ μεγάλωναν. Έτσι, η έλλειψη ίσων ευκαιριών είναι μία από τις κύριες προκλήσεις. Αν αυτό συμβαίνει κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας ή της εφηβείας, συνήθως διαιωνίζεται κατά την ενηλικίωση».

Υπάρχουν κάποιες ευκαιρίες για επίσημες και δομημένες πρωτοβουλίες σε αστικές περιοχές που παρέχουν πρόσβαση σε προγράμματα υποστήριξης και χρηματοδότησης. Ωστόσο, αυτές οι ευκαιρίες τείνουν να είναι κάπως γενικές ως προς τον τρόπο προσέγγισης και καθοδήγησης των επίδοξων επιχειρηματιών. Το ζήτημα αυτό εντοπίζεται στην έκθεση του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας/International Labour Organization (2018), η οποία συνιστά να λαμβάνονται υπόψη οι ειδικές ανάγκες των γυναικών ως προς το φύλο όταν επιχειρείται η προώθηση της επιχειρηματικότητας σε θεσμικό επίπεδο. Αυτό περιλαμβάνει την προσφορά προγραμμάτων που είναι ειδικά σχεδιασμένα για την αντιμετώπιση των εμποδίων στην επιχειρηματικότητα που επηρεάζουν ιδιαίτερα τις γυναίκες. Επιπλέον, τα προγράμματα αυτά πρέπει να σχεδιάζονται και να υλοποιούνται με ευαισθησία ως προς το φύλο και να είναι προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερες ανάγκες των γυναικών, ώστε να διασφαλίζεται ότι είναι όντως αποτελεσματικά στην υποστήριξη της γυναικείας επιχειρηματικότητας (International Labour Organization, 2018). Συνολικά, η έκθεση υποδηλώνει ότι υπάρχει σημαντική έλλειψη γνώσης σχετικά με το «τι λειτουργεί» στην αντιμετώπιση των συμπεριφορών που εισάγουν έμφυλες διακρίσεις απέναντι στις γυναίκες επιχειρηματίες (International Labour Organization, 2018). Ωστόσο, για να κατανοήσουμε τις

δράσεις που πρέπει να αναληφθούν για την αντιμετώπιση αυτού του ζητήματος, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε πρώτα τις συγκεκριμένες συνθήκες ευαλωτότητας των γυναικών επιχειρηματιών που ανήκουν σε διάφορες μειονεκτούσες ομάδες. Αναγνωρίζοντας τις ιδιαίτερες ανάγκες αυτών των γυναικών επιχειρηματιών, θα πρέπει να σχεδιαστούν και να υλοποιηθούν παρεμβάσεις που θα είναι προσαρμοσμένες στις ανάγκες τους, καταπολεμώντας τους πολύπλοκους κοινωνικούς, πολιτιστικούς και οικονομικούς παράγοντες που περιορίζουν τις δυνατότητές τους στον τομέα (International Labour Organization, 2018; Kokkinaki et al., 2020).

Επιπλέον, σύμφωνα με έναν από τους ερωτηθέντες στις συνεντεύξεις, ένα άλλο σημαντικό μειονέκτημα για μια επιχείρηση στην επαρχία είναι η μεγάλη απόσταση που υπάρχει τόσο από τους πόρους όσο και από την πληροφόρηση, ένα πρόβλημα που συνήθως δεν παρατηρείται στις αστικές περιοχές. Ορισμένοι από τους ερωτηθέντες ανέφεραν επίσης την πρόσβαση σε μεγαλύτερο αγοραστικό κοινό ως ένα σημαντικό πλεονέκτημα της αστικής επιχειρηματικότητας, λόγω της συγκέντρωσης μεγάλου αριθμού ανθρώπων, γεγονός που διευκολύνει τη στόχευση στην αγορά. Ταυτόχρονα, οι επιχειρηματίες των πόλεων τείνουν συνήθως να είναι πιο δημιουργικοί, να παρακινούνται λιγότερο από την οικονομική πλευρά της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας και να ενθαρρύνονται περισσότερο από την επαγγελματική τους εξέλιξη, ενώ είναι επίσης πιο πιθανό γι' αυτούς να ξεκινήσουν μια νέα επιχείρηση (Joo, 2011). Επιπλέον, όσον αφορά τις αντισυμβατικές επιχειρηματικές πρωτοβουλίες, ένας από τους ερωτηθέντες σημείωσε ότι στις πόλεις υπάρχει μεγαλύτερη υποστήριξη από την κοινότητα, επειδή, στο αστικό περιβάλλον, υπάρχει μεγαλύτερη προθυμία και αποδοχή. Επιπλέον, ένα στοιχείο που επισημάνθηκε ήταν ότι οι επίδοχοι επιχειρηματίες στις αστικές περιοχές απολαμβάνουν καλύτερες ευκαιρίες δικτύωσης και συνήθως λαμβάνουν μεγαλύτερη οικονομική υποστήριξη στις πόλεις, ειδικά όταν εργάζονται προς την κατεύθυνση ενός μη συμβατικού επιχειρηματικού μοντέλου:

«Είναι ευκολότερο για μια γυναίκα σε μια αστική περιοχή να βρει την απαραίτητη υποστήριξη, να «χτυπήσει τις σωστές πόρτες», να δικτυωθεί με τους σωστούς ανθρώπους, αλλά και να λάβει οικονομική υποστήριξη για την υλοποίηση μιας αντισυμβατικής ιδέας, επειδή [η αντισυμβατικότητα] είναι πιο αποδεκτή στο μυαλό των ανθρώπων στις αστικές περιοχές σε σύγκριση με τους ανθρώπους στις αγροτικές περιοχές».

Αντίθετα, οι περισσότεροι ερωτηθέντες πρότειναν ότι στην ύπαιθρο, εξακολουθεί να είναι δύσκολο να γίνουν αποδεκτές κάποιες προοδευτικές ή μη συμβατικές επιχειρηματικές ιδέες.

Όσον αφορά τα θετικά στοιχεία, ένα καλό παράδειγμα επιτυχημένης επιχειρηματικής δραστηριότητας που αναπτύσσεται σε αστικά περιβάλλοντα στην Ευρώπη είναι η περίπτωση της Ολλανδίας, η οποία αποτελεί ένα από τα εθνικά πλαίσια που συμμετέχουν στην κοινοπραξία του παρόντος έργου. Η επιχειρηματικότητα είναι ένας τομέας που είναι αρκετά ανεπτυγμένος στην Ολλανδία και η χώρα θεωρείται από τις ευνοϊκότερες για τις επιχειρήσεις, καθώς το ολλανδικό οικοσύστημα καινοτομίας προωθεί την ανάπτυξη και την

επιχειρηματική πρόοδο. Σύμφωνα με το Ολλανδικό Εμπορικό Επιμελητήριο, ο αριθμός των γυναικών επιχειρηματιών στις Κάτω Χώρες αυξήθηκε κατά πάνω από 60% την τελευταία δεκαετία, ενώ η χώρα έχει σήμερα περισσότερες από 700.000 εταιρείες που έχουν ιδρυθεί από γυναίκες επιχειρηματίες (Netherland Times, 2022). Οι εταιρείες αυτές συμβάλλουν σημαντικά στην αντιμετώπιση σημαντικών κοινωνικών ζητημάτων.

Όσον αφορά τις διαφορές μεταξύ αστικών και αγροτικών επιχειρηματιών, ορισμένοι από τους ερωτηθέντες επεσήμαναν ότι οι επιχειρηματίες των πόλεων πρέπει να έχουν περισσότερη υπομονή, ευελιξία και «ένστικτο», πρέπει να είναι πιο εξοικειωμένοι με τη διαφορετικότητα αλλά και πιο ανεκτικοί. Οι επιχειρηματίες των πόλεων τείνουν επίσης να είναι πιο αντισυμβατικοί με την έννοια ότι δεν περιορίζονται από πιο παραδοσιακές πρακτικές που οι αγροτικές περιοχές τείνουν να επιβάλλουν στους επιχειρηματίες. Οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες σημείωσαν επίσης ότι τα αστικά περιβάλλοντα τείνουν να είναι καταλληλότερα για αντισυμβατικές μορφές επιχειρηματικότητας, καθώς οι άνθρωποι που ζουν σε αυτά τείνουν γενικά να είναι πιο ανοιχτόμυαλοι. Αντίθετα, τα αγροτικά περιβάλλοντα είναι συνήθως πιο προσανατολισμένα σε παραδοσιακές πεποιθήσεις και πρακτικές.

Επομένως, το γεγονός ότι υπάρχουν πολλαπλές διαφορές μεταξύ των αστικών και των αγροτικών επιχειρηματικών πρωτοβουλιών σημαίνει ότι υπάρχουν επίσης δύο αντίστοιχα, αλλά διακριτά μοντέλα επιχειρηματία: ο αστικός και ο αγροτικός επιχειρηματίας. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν τόσο από τη βιβλιογραφία, όσο και από τις συνεντεύξεις με ψυχολόγους, κοινωνιολόγους και ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας υποδηλώνουν ότι το προφίλ του αστικού επιχειρηματία είναι πιο ευνοϊκό για την ανάπτυξη και την ανάληψη αντισυμβατικών επιχειρηματικών πρωτοβουλιών από τις διάφορες υποεκπροσωπούμενες κοινωνικές ομάδες. Αυτό οφείλεται στο ευνοϊκό περιβάλλον των αστικών περιοχών, το οποίο προάγει την καινοτομία, την ποικιλομορφία και την ένταξη. Σε τέτοιους ποικιλόμορφους, αστικούς χώρους, οι επίδοξοι επιχειρηματίες από υποεκπροσωπούμενες κοινότητες μπορούν να εκπληρώσουν τα επιχειρηματικά τους οράματα. Αυτό σημαίνει επίσης ότι οι γυναίκες επιχειρηματίες που αναπτύσσουν τις επιχειρηματικές τους ιδέες σε αστικές περιοχές τείνουν να έχουν αυξημένες πιθανότητες προβολής, αναγνώρισης και επιτυχίας.

6.4 Τα βασικά χαρακτηριστικά του επιχειρηματία

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η αστική επιχειρηματικότητα θεωρείται γενικά ως η πιο ευνοϊκή μορφή επιχειρηματικότητας, προωθώντας καινοτόμα, μη συμβατικά και ιδιαίτερα συμπεριληπτικά περιβάλλοντα για την προώθηση της επιχειρηματικότητας. Ο αστικός επιχειρηματίας είναι ίσως το πιο ανοιχτόμυαλο και άρτια εξοπλισμένο άτομο για να πλοηγηθεί στις προκλήσεις που υπάρχουν στο σύγχρονο επιχειρηματικό τοπίο. Ποια είναι όμως τα βασικά χαρακτηριστικά ενός επιχειρηματία γενικά, αλλά και πιο συγκεκριμένα του αστικού επιχειρηματία;

6.4.1 Βασικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικής επιτυχίας

Σε γενικές γραμμές, όσον αφορά τα στοιχεία της προσωπικότητας των επιχειρηματιών, μερικές φορές γίνεται δύσκολο να βρεθεί κοινό έδαφος και να κατασκευαστεί ένα πλήρες και ολοκληρωμένο προφίλ του επιτυχημένου επιχειρηματία. Ένας λόγος που εξηγεί αυτό σχετίζεται με την ποικιλομορφία που εντοπίζεται στη βιβλιογραφία όσον αφορά την ίδια την έννοια της επιχειρηματικότητας. Οι Kerr et al. (2018) προτείνουν ότι η επιχειρηματικότητα είναι τόσο διαφορετική που η ορολογία δεν είναι καλά τυποποιημένη και η έρευνα σχετικά με τα βασικά χαρακτηριστικά ενός επιχειρηματία δεν ακολουθεί ένα γραμμικό, χρονολογικό ή προοδευτικό πλαίσιο. Ομοίως, τα προφίλ των επιχειρηματιών είναι τόσο ετερογενή που συχνά χρειάζεται κατάλληλη επισήμανση για να κατανοήσουμε καλύτερα τους μηχανισμούς που λειτουργούν στον τομέα.

Ωστόσο, μετρώντας τα επίπεδα της επιχειρηματικής επιτυχίας, μπορούμε να προσδιορίσουμε μερικά από τα βασικά χαρακτηριστικά του επιχειρηματία που μπορούν να προωθήσουν και να εξασφαλίσουν την επιτυχία. Υπάρχουν ορισμένα στοιχεία προσωπικότητας που είναι απαραίτητα για την πρόβλεψη και τη διασφάλιση τόσο της επιχειρηματικής πρόθεσης όσο και της επιτυχίας. Αυτά περιλαμβάνουν την αυτο-αποτελεσματικότητα, την σχολαστικότητα, την αίσθηση του ελέγχου, την ανάγκη για επίτευγμα και την καινοτομικότητα (Kerr et al., 2018; Yangailo & Qutieshat, 2022).

Πηγή: Έργο ΕΗ (δημιουργήθηκε στο Canva)

Επιπλέον, οι επιχειρηματίες είναι συνήθως πιο ανοιχτοί σε εμπειρίες, πιο επιμελείς και εξωστρεφείς, καθώς και λιγότερο νευρικοί, και ευχάριστοι (Kerr et al., 2018). Όσον αφορά την αυτοαποτελεσματικότητα και την καινοτομία, διαπιστώθηκε επίσης ότι οι επιχειρηματίες κατέχουν τα χαρακτηριστικά αυτά σε μεγάλο βαθμό (Kerr et al., 2018; Yangailo & Qutieshat, 2022). Επιπλέον, εσωτερική αίσθηση του ελέγχου (η πεποίθηση ότι τα αποτελέσματα εξαρτώνται από τις προσπάθειες, τις δεξιότητες και τις ικανότητές μας και όχι από άλλες εξωγενείς δυνάμεις) βρέθηκε να είναι υψηλή για τους επιχειρηματίες, όπως και η ανάγκη τους για επίτευγμα (Kerr et al., 2018). Επομένως, θεωρείται ότι είναι κρίσιμο οι επιχειρηματίες να διαθέτουν αυτά τα χαρακτηριστικά, διότι τους επιτρέπουν να ξεπερνούν τα εμπόδια και να διατηρούν την επιμονή τους απέναντι στην αποτυχία. Ως εκ τούτου, τα χαρακτηριστικά αυτά παρέχουν την ανθεκτικότητα και την επιμονή που απαιτούνται για την αντιμετώπιση των προκλήσεων και των εμποδίων που αποτελούν στοιχεία του ανταγωνιστικού επιχειρηματικού σκηνικού σε διάφορες χώρες, παρέχοντας στους επιχειρηματίες τους απαραίτητους μηχανισμούς για την επιτυχία τους στον τομέα αυτό.

Επιπλέον, η βιβλιογραφία για την επιχειρηματικότητα παρέχει επίσης μια επισκόπηση των χαρακτηριστικών των επιτυχημένων επιχειρηματιών τα οποία είναι πιο επαγγελματικά προσανατολισμένα. Σύμφωνα με μια άλλη μελέτη των Khosla και Gupta (2017), υπάρχουν πέντε κύρια χαρακτηριστικά των επιτυχημένων επιχειρηματιών που προβλέπουν την επιχειρηματική και οργανωσιακή επιτυχία. Τα χαρακτηριστικά αυτά περιλαμβάνουν τα εξής: i) ευελιξία ως προς την ανταπόκριση στις ανάγκες της αγοράς, ii) άνεση σε αβέβαιες καταστάσεις, iii) άρτια εστίαση και εκτέλεση, iv) εστίαση στο γενικότερο πλάνο σε συνδυασμό με λεπτομερή προσανατολισμό και v) διοίκηση του ανθρώπινου δυναμικού με κατάλληλη ισορροπία στην ανάθεση αρμοδιοτήτων. Από αυτό προκύπτει ότι οι επιχειρηματίες πρέπει να είναι σε θέση να αντιμετωπίζουν ειδικότερα την αβεβαιότητα και να βρίσκουν άνεση στην ασάφεια. Είναι ενδιαφέρον ότι οι επιχειρηματίες βρέθηκαν να έχουν πολύ χαμηλό βαθμό όσον αφορά την αποφυγή της αβεβαιότητας, υποδηλώνοντας υψηλό επίπεδο ανοχής σε αβέβαιες καταστάσεις και γεγονότα. Επιπλέον, η ανάληψη ρίσκου αναγνωρίζεται ευρέως ως σημαντικό μέρος κάθε επιχείρησης και της επιτυχίας ενός επιχειρηματία, και η επιτυχία της κάθε επιχείρησης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητα του επιχειρηματία να υπομένει σε αβέβαιους καιρούς και συνθήκες.

Ένας παράγοντας που αναγνωρίζεται ως εμπόδιο στον τομέα της επιχειρηματικότητας είναι ο φόβος της αποτυχίας. Η έννοια αυτή αποτελεί σημαντικό πεδίο έρευνας στη βιβλιογραφία της επιχειρηματικότητας, αν και ο ακριβής τρόπος με τον οποίο λειτουργεί στην επιχειρηματική δραστηριότητα παραμένει ασαφής (Cacciotti & Hayton, 2015). Είναι ενδιαφέρον ότι, ενώ ο φόβος μπορεί να έχει τόσο ευεργετικές όσο και επιζήμιες επιδράσεις στη γνώση και τη συμπεριφορά ενός ατόμου, η βιβλιογραφία τείνει να εστιάζει στο φόβο ως εμπόδιο στην επιχειρηματική δραστηριότητα (Cacciotti & Hayton, 2015). Παρά το γεγονός ότι οι απόψεις διίστανται ως προς το ζήτημα του τρόπου με τον οποίο ο φόβος της αποτυχίας λειτουργεί στην επιχειρηματική δραστηριότητα, προτείνεται ότι η έννοια αυτή μπορεί δυνητικά να παρακινήσει τους επιχειρηματίες και να χρησιμεύσει ως βασικό στοιχείο ενός θεωρητικού μοντέλου που εξηγεί την επιχειρηματική συμπεριφορά.

6.4.2 Βασικά χαρακτηριστικά των γυναικών επιχειρηματιών

Οι έρευνες σχετικά με τα βασικά χαρακτηριστικά ενός επιχειρηματία προσπαθούν επίσης να διερευνήσουν το θέμα από τη σκοπιά του φύλου, αναγνωρίζοντας ότι ο παράγοντας αυτός επηρεάζει τα χαρακτηριστικά που πρέπει να αναπτύξουν οι επιχειρηματίες για να πλοηγηθούν στο χώρο της επιχειρηματικότητας (Nicoletti Morphitou, 2017; International Labour Organization, 2018). Ορισμένοι από τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας που ερωτήθηκαν στις συνεντεύξεις τόνισαν περαιτέρω τη σημασία της κατανόησης της κοινωνικής κατασκευής του πολιτισμικού προτύπου θηλυκότητας και αρρενωπότητας στο πλαίσιο της επιχειρηματικότητας. Δεδομένης αυτής της διαφοροποίησης μεταξύ των δύο φύλων όσον αφορά την επιχειρηματικότητα και τα χαρακτηριστικά του επιχειρηματία, ακολουθούν ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά ή γνωρίσματα που τείνουν να έχουν ειδικά οι

γυναίκες επιχειρηματίες, τα οποία εντοπίστηκαν τόσο στην έρευνα όσο και από τους συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις.

Ισχυρά/δυναμικά χαρακτηριστικά

Τόσο η έρευνα για την επιχειρηματικότητα όσο και ορισμένοι από τους ειδικούς που ερωτήθηκαν δείχνουν επίσης ότι η γυναικεία επιχειρηματικότητα δεν καθορίζεται μόνο από εσωτερικούς παράγοντες που σχετίζονται με την προσωπικότητα των επιχειρηματιών, αλλά καθορίζονται εξίσου από το περιβάλλον στο οποίο κινούνται αυτές οι γυναίκες (Nicoletti Morphitou, 2017). Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό όταν πρόκειται για πιο πατριαρχικές κοινωνίες, οι οποίες συχνά απαιτούν από τις γυναίκες επιχειρηματίες να προσαρμόζουν ορισμένα από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους ανάλογα με το περιβάλλον τους.

Ορισμένες μελέτες που διεξήχθησαν στο ανδροκρατούμενο επιχειρηματικό πλαίσιο της Κύπρου, για παράδειγμα, αποκαλύπτουν ότι οι γυναίκες επιχειρηματίες συχνά αισθάνονται την ανάγκη να αναπτύξουν πιο ισχυρά ή εύρωστα χαρακτηριστικά για να αντεπεξέλθουν σε ανταγωνιστικά, ανδροκρατούμενα επιχειρηματικά περιβάλλοντα, στα οποία συχνά πέφτουν θύματα έμφυλων διακρίσεων. Για παράδειγμα, η Nicoletti Morphitou (2017), μέσω ποιοτικής ανάλυσης 30 Κυπρίων γυναικών επιχειρηματιών, παρατηρεί ότι συχνά χρειάζεται να αναπτύξουν ορισμένους «αμυντικούς μηχανισμούς» και «να δράσουν πολλές φορές με τρόπο πιο επιθετικό από αυτόν των ανδρών για να αποδείξουν τη διοικητική τους ικανότητα» (σ. 24 – μτφρ.), αντιμετωπίζοντας την πραγματικότητα του να είσαι γυναίκα επιχειρηματίας στο ανδροκρατούμενο κυπριακό επιχειρηματικό τοπίο. Είναι ενδιαφέρον ότι η ύπαρξη ενός εχθρικού, ανδροκρατούμενου περιβάλλοντος για τις γυναίκες επιχειρηματίες στις πατριαρχικές κοινωνίες αντικατοπτρίζεται επίσης στις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με δύο γυναίκες επιχειρηματίες στην Κύπρο. Αυτό το εχθρικό περιβάλλον, όπως προτείνεται, είναι ιδιαίτερα εμφανές σε ορισμένους επιχειρηματικούς τομείς στους οποίους οι γυναίκες τείνουν να υποεκπροσωπούνται. Ως εκ τούτου, μία από τις ερωτηθείσες από το πλαίσιο της Κύπρου τόνισε τις πρόσθετες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες επιχειρηματίες που επιχειρούν στον κατασκευαστικό κλάδο, εστιάζοντας ιδιαίτερα στον σεξισμό που βιώνουν οι γυναίκες σε αυτόν τον τομέα.

«Πρέπει να είναι γυναίκες φτιαγμένες από σίδηρο και ατσάλι. Το να το πετύχεις είναι δύσκολο, αλλά μπορείς να τα καταφέρεις».

Λόγω αυτού του εχθρικού περιβάλλοντος, η ερωτώμενη πιστεύει επίσης ότι οι γυναίκες επιχειρηματίες πρέπει να είναι εξοπλισμένες με αυτοπεποίθηση και μεγάλο πάθος για τη δουλειά τους, καθώς και τη θέληση να πετύχουν στον τομέα τους. Επιπλέον, ένας συμμετέχοντας στην έρευνα από το πλαίσιο της Ρουμανίας τόνισε ότι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό για την επιχειρηματική επιτυχία είναι να είσαι ισχυρός, ανθεκτικός και να έχεις πείσμα ως άτομο. Για παράδειγμα, μια από τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας που ερωτήθηκε στο ρουμανικό πλαίσιο ανέφερε το εξής:

«[Οι άνθρωποι] πρέπει σίγουρα να είναι ανθεκτικοί και πεισματάρηδες για να τα καταφέρουν πραγματικά σε αυτό το περιβάλλον. Πρέπει πραγματικά να είσαι ξεχωριστή, ξέρεις, ένα δυνατό είδος ανθρώπου [...]».

Από την άλλη, ωστόσο, οι απόψεις μεταξύ των συμμετεχόντων στην έρευνα σε όλα τα εθνικά πλαίσια των οργανισμών-εταίρων του έργου σημείωσαν επίσης ορισμένες αποκλίσεις. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες που ερωτήθηκαν στο πλαίσιο της Ισπανίας, υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά που τείνουν να διαθέτουν με τρόπο πιο φυσικό οι γυναίκες, όπως η επικοινωνία, η ενσυναίσθηση, η κοινωνικότητα, η διεξοδική ανάλυση και η προσοχή στη λεπτομέρεια. Αυτά τα χαρακτηριστικά, σύμφωνα με τους Ισπανούς ερωτηθέντες, είναι χρήσιμα όταν χρησιμοποιούνται στα πλαίσια των προσωπικών και ψηφιακών πελατειακών σχέσεων ή στη διαχείριση μιας εμπορικής επωνυμίας.

Εκπαίδευση

Μια άλλη τάση στη βιβλιογραφία για τη γυναικεία επιχειρηματικότητα όσον αφορά τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός επιχειρηματία είναι η σημασία που οι ίδιες οι επιτυχημένες γυναίκες επιχειρηματίες δίνουν στην εκπαίδευση. Για παράδειγμα, τα ποιοτικά δεδομένα της μελέτης της Nicoletti Morphetou (2017) αποκάλυψαν μια ισχυρή πεποίθηση στη χρησιμότητα μια γυναίκα επιχειρηματίας να διαθέτει ένα άρτιο, ακόμη και ανταγωνιστικό, εκπαιδευτικό υπόβαθρο. Αντίστοιχα, τα ευρήματα της μελέτης των Nearchou-Ellinas και Kountouris (2004) αποκαλύπτουν επίσης τη μεγάλη σημασία που ειδικά η τριτοβάθμια εκπαίδευση φέρει για τη γυναικεία επιχειρηματική δραστηριότητα. Σύμφωνα με την εν λόγω μελέτη, οι γυναίκες με πιστοποιητικά τριτοβάθμιας εκπαίδευσης παρουσίασαν ισχυρότερα επιχειρηματικά χαρακτηριστικά, μεγαλύτερο βαθμό ενθουσιασμού και ενδιαφέροντος για την άσκηση ελέγχου, τη λήψη αποφάσεων και την κοινωνική καταξίωση. Επιπλέον, οι γυναίκες αυτές τείνουν να αφοσιώνονται σε πιο καινοτόμες προσεγγίσεις για την ίδρυση νέων επιχειρήσεων, ενώ επίσης δείχνουν περισσότερο ενδιαφέρον στο να καθοδηγήσουν άλλες γυναίκες κατά την πλοήγησή τους στον τομέα της επιχειρηματικότητας (Nearchou-Ellinas & Kountouris, 2004). Ομοίως, η βιβλιογραφία για την επιχειρηματικότητα υπογραμμίζει επίσης τον ευεργετικό αντίκτυπο που η προώθηση του επιχειρηματικού πνεύματος μπορεί να έχει σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης, ιδίως στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, με την εφαρμογή πρωτοβουλιών και προγραμμάτων επιχειρηματικότητας για την παρακίνηση της εμπλοκής των μαθητών στον τομέα (Maslakci, Sürücü & Şeşen, 2022).

Σημασία των ευκαιριών εκπαίδευσης και κατάρτισης

Είναι ενδιαφέρον ότι αυτή η σημασία που αποδίδεται στην εκπαίδευση για την επίτευξη της επιχειρηματικής επιτυχίας αντανακλάται επίσης στις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας από τα εθνικά πλαίσια των εταίρων του έργου. Ορισμένοι από τους συνεντευξιζόμενους υπογράμμισαν ομοίως τη σημασία της εκπαίδευσης και της συμβουλευτικής για την επαγγελματική σταδιοδρομία ως βασικά συστατικά για την επιτυχία στην επιχειρηματικότητα. Σύμφωνα με τους ειδικούς που

ερωτήθηκαν, αυτή η έμφαση στην εκπαίδευση και τον επαγγελματικό προσανατολισμό θα πρέπει να ξεκινά από το επίπεδο της σχολικής εκπαίδευσης. Ωστόσο, οι ίδιοι τόνισαν ότι η προσπάθεια αυτή δεν θα πρέπει να περιορίζεται στο πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης, αλλά θα πρέπει ουσιαστικά να συνεχιστεί και στη συνέχεια, προσφέροντας στα ενδιαφερόμενα άτομα ευκαιρίες δια βίου μάθησης και κατάρτισης, καθώς και παρέχοντάς τους πληροφορίες για ευκαιρίες επιχειρηματικών επενδύσεων. Για παράδειγμα, ένας ερωτηθέντας από την Ελλάδα εξέφρασε τα εξής σχετικά με το θέμα:

«Θα πρέπει να υπάρχει επαγγελματική κατάρτιση για να δούμε τις ικανότητες και να δούμε τι μπορεί να κάνει ο καθένας. Δηλαδή, ποια επαγγέλματα υπάρχουν εδώ στην Ελλάδα, ποιος είναι ο ρυθμός απορρόφησης, τι μας αρέσει - η γη, ο ήλιος, ο τουρισμός και η δημιουργία – αντίστοιχα, υπάρχουν οι συναφείς τομείς. Χρειάζεται να υπάρχει ένα βιβλίο, χρειάζεται να υπάρχει πληροφόρηση».

Μια άλλη συνεντευξιαζόμενη από την Κύπρο αναφέρθηκε στην ανάγκη για προγράμματα καθοδήγησης για επίδοξους επιχειρηματίες, ιδιαίτερα για γυναίκες:

«Υπάρχει ανάγκη για προγράμματα στο πλαίσιο των οποίων μια επίδοξη γυναίκα επιχειρηματίας να μπορεί να είναι υπό την επίβλεψη ενός μέντορα που θα είναι σε θέση να την καθοδηγήσει και να την υποστηρίξει...»

Με αυτόν τον τρόπο, οι επίδοξοι επιχειρηματίες θα έχουν πρόσβαση σε ευκαιρίες διά βίου μάθησης για να αναπτύξουν και να ενισχύσουν βασικά χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να τους διαμορφώσουν στο προφίλ ενός επιτυχημένου επιχειρηματία.

Σημασία ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος και της οικοδόμησης συμπράξεων

Επιπλέον, μια συνεντευξιαζόμενη από το εθνικό πλαίσιο της Ισπανίας τόνισε περαιτέρω την ανάγκη δημιουργίας ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος για τις γυναίκες επιχειρηματίες, ένα περιβάλλον το οποίο να ενισχύει την αίσθηση ότι ανήκουν σε μια κοινότητα. Σύμφωνα με αυτή την ειδικό, ένα υποστηρικτικό περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από αλληλεγγύη μπορεί να καλλιεργήσει το πάθος των γυναικών επιχειρηματιών και να προωθήσει τις επιχειρηματικές τους ιδέες:

«Ενθαρρύνουμε τις γυναίκες να γίνουν επιχειρηματίες, να δημιουργήσουν μη συμβατικές επιχειρήσεις που ευθυγραμμίζονται με το πάθος τους. Ωστόσο, το επιχειρηματικό περιβάλλον είναι μη γραμμικό και ασταθές. Αν δεν τους παρέχουμε ένα οικοσύστημα που να τους υποστηρίζει και να διευκολύνει τα πράγματα γι' αυτές, οι επιχειρήσεις αυτές δεν θα είναι βιώσιμες και δεν θα επιβιώσουν για μεγάλο χρονικό διάστημα».

Ως εκ τούτου, όπως προτείνεται, η αποτυχία παροχής στις γυναίκες επιχειρηματίες ενός υποστηρικτικού οικοσυστήματος που μπορεί να αντιμετωπίσει και να ικανοποιήσει τις ανάγκες τους μπορεί να οδηγήσει στην ματαίωση των επιχειρηματικών τους εγχειρημάτων.

Επιπλέον, μια ερωτηθείσα από το πλαίσιο της Ρουμανίας τόνισε επίσης τη μεγάλη αξία που έχει ένα υποστηρικτικό περιβάλλον για την επίτευξη της επιτυχίας στον τομέα της επιχειρηματικότητας. Επιπλέον, ο ίδιος ερωτώμενος τόνισε τα οφέλη που προκύπτουν από την αξιοποίηση χαρακτηριστικών που αναδεικνύουν την επιχειρηματική νοοτροπία, όπως η ικανότητα διαπραγμάτευσης και οικοδόμησης συμπράξεων και συνεργασιών, τονίζοντας ιδιαίτερα σε αυτή τη διαδικασία τη σημασία του να περιβάλλεται κανείς από μια υποστηρικτική κοινότητα. Πιο συγκεκριμένα, η ειδικός δήλωσε το εξής:

"(...) Είναι επίσης σημαντικό να είμαστε σε θέση να οικοδομήσουμε συμπράξεις και να δημιουργήσουμε ένα δίκτυο συμμάχων και ατόμων που να μπορούν να μας στηρίξουν. Το να έχεις μια πολύ υποστηρικτική κοινότητα γύρω σου είναι σίγουρα ο παράγοντας που τελικά κάνει τη διαφορά».

Είναι ενδιαφέρον ότι η ίδια ερωτηθείσα πιστεύει ότι τα γυναικεία χαρακτηριστικά τείνουν να προωθούν την ικανότητα οικοδόμησης αυθεντικών επιχειρηματικών συνεργασιών:

«Τα χαρακτηριστικά της θηλυκότητας τείνουν να είναι πιο ανοιχτά στη δημιουργία αυθεντικών και πολύτιμων συνεργασιών [...]».

Αυτό υποδηλώνει ότι, σύμφωνα με την πεποίθηση αυτής της ερωτώμενης, οι γυναίκες είναι ίσως καλύτερα εξοπλισμένες για να σχηματίσουν ισχυρές συμμαχίες και συμπράξεις, ένα χαρακτηριστικό που θεωρείται απαραίτητο για την επίτευξη επιχειρηματικής επιτυχίας.

Αφοσίωση, αποφασιστικότητα, υπομονή και θετική νοοτροπία

Τα στοιχεία που συλλέχθηκαν από τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας στις περισσότερες από τις χώρες-εταίρους αναδεικνύουν επίσης πολλά θετικά χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να επιτρέψουν στις γυναίκες και σε άλλες υποεκπροσωπούμενες ομάδες να επιτύχουν στην επιχειρηματικότητα στα εθνικά αυτά πλαίσια, παρά τις αντιξοότητες. Ορισμένα από τα χαρακτηριστικά που συνήθως αναγνωρίζονται ως κρίσιμα για την επιχειρηματική επιτυχία είναι η αφοσίωση στους στόχους, η επιμονή και η υπομονή. Ορισμένοι από τους ειδικούς που ερωτήθηκαν, αντλώντας από την εμπειρία τους στη διδασκαλία και την παροχή σχετικής καθοδήγησης, προσδιόρισαν επίσης ότι η αποφασιστικότητα και η δυναμική είναι σημαντικά χαρακτηριστικά για την επιτυχία στην επιχειρηματικότητα. Επιπλέον, αρκετοί από τους ειδικούς έλαβαν μέρος στις συνεντεύξεις τόνισαν τη σημασία της σκληρής εργασίας, της επιμονής και της υπομονής ως κρίσιμα στοιχεία για την επιχειρηματική επιτυχία. Όταν κάποιος διαθέτει αυτά τα χαρακτηριστικά, τα υπόλοιπα μπορούν απλά να τα διδαχθεί.

Ωστόσο, όπως εξέφρασε ένας από τους ειδικούς, το μειονέκτημα είναι ότι τα άτομα που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ή δεν έχουν αυτοπεποίθηση μπορεί να μην βλέπουν πλήρως τις δυνατότητές τους, γεγονός που ενδεχομένως να εμποδίσει την επιτυχία τους:

«Νομίζω ότι πάνω απ' όλα είναι η αποφασιστικότητα - πολλές γυναίκες προσπάθησαν να ανατρέψουν την κατάσταση και δεν το πέτυχαν λόγω έλλειψης αποφασιστικότητας».

Σύμφωνα με αρκετές από τις συμμετέχουσες στην συνέντευξη, τα βασικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικής επιτυχίας για τις γυναίκες είναι η αποφασιστικότητα, η αφοσίωση και η προσήλωση, καθώς και η ύπαρξη ενός σαφώς καθορισμένου σκοπού, ιδιαίτερα ενός που είναι σημαντικός για τις ίδιες, καθώς επίσης η πειθαρχία και η προσήλωση σε αυτόν, σε συνδυασμό με την αυτοεκτίμηση και τη δίκαιη αντιμετώπιση του εαυτού τους. Ένα άλλο εξίσου σημαντικό επιχειρηματικό γνώρισμα που σημείωσαν δύο από τους ερωτηθέντες αφορά την ικανότητα να αποδοχής των λαθών και της αποτυχίας ως αναπόσπαστα μέρη του δρόμου προς την επιτυχία. Επιπλέον, μία από τις γυναίκες ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας που ερωτήθηκαν τονίζει επίσης τη σημασία της αυθεντικότητας και της πρωτοτυπίας για την επιχειρηματική επιτυχία. Επισημαίνει περαιτέρω την αξία της υιοθέτησης μιας θετικής νοοτροπίας και της επένδυσης στην αξία των ονείρων του κάθε ατόμου. Η ίδια δηλώνει τα εξής:

«Όταν σκέφτομαι θετικά, αυτό που βλέπω είναι ευκαιρίες [...], ενώ όταν σκέφτομαι αρνητικά, αυτό που βλέπω είναι προβλήματα, και αυτό δεν μας βοηθά να επιτύχουμε στον 'κόσμο' της επιχειρηματικότητας».

Ένα άλλο σημαντικό επιχειρηματικό χαρακτηριστικό, σύμφωνα με έναν από τους ερωτηθέντες από το εθνικό πλαίσιο της Κύπρου, είναι ο αυτοσεβασμός και το θάρρος μερικές φορές να λες «όχι» όταν μια κατάσταση δεν σε εξυπηρετεί, ενώ τόνισε επίσης τα οφέλη της ειλικρίνειας, δηλαδή την ικανότητα να ζητά αυτό που πραγματικά χρειάζεται με ακρίβεια, ειλικρίνεια και αμεσότητα, ωστόσο πάντα με σεβασμό, καθώς αυτό εξοικονομεί πολύ χρόνο για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη.

6.4.3 Παραδείγματα επιτυχημένων γυναικών επιχειρηματιών και τα βασικά χαρακτηριστικά τους

Κάποιοι από τους ειδικούς που ερωτήθηκαν και οι οποίοι είναι καθηγητές πανεπιστημίων σε θέματα επιχειρηματικότητας παρουσίασαν ορισμένα από τα βασικά γνωρίσματα των επιχειρηματιών, ενώ επίσης αναφέρθηκαν σε παραδείγματα επιτυχημένων γυναικών επιχειρηματιών από μειονεκτικά περιβάλλοντα, όπως η Oprah Winfrey, οι οποίες ξεπέρασαν τις διακρίσεις, τις φυλετικές τους διαφορές και τις προκλήσεις που προέκυψαν λόγω της ανατροφής τους, και κατάφεραν να δημιουργήσουν επιτυχημένες επιχειρήσεις. Οι συνεντευξιζόμενοι ανέφεραν επίσης τις εμπειρίες τους ως μέντορες σε άτομα τα οποία, ανεξάρτητα από το φύλο τους, είχαν φιλοδοξίες και πέτυχαν να ξεκινήσουν τις δικές τους επιχειρήσεις, συμπεριλαμβανομένων ορισμένων φοιτητριών τους. Από την άλλη πλευρά, ένας από τους ειδικούς σημείωσε επίσης ότι η ταλαιπωρία και ο πόνος μπορούν επίσης δυνητικά να λειτουργήσουν ως συστατικά της επιτυχίας, αν και αυτοί οι αρνητικοί παράγοντες δεν είναι απαραίτητα συστατικά της. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο λόγος για αυτό

είναι ότι όσοι βιώνουν αυτά τα συναισθήματα βρίσκονται σε ανάγκη και, ως εκ τούτου, έχουν μεγαλύτερο κίνητρο να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους, καθώς συχνά πρέπει να γίνουν πιο ανεξάρτητοι και πιο ικανοί να διαχειριστούν τη ζωή τους μόνοι τους. Ακολουθώντας αυτή την προοπτική, το φαινομενικό μειονέκτημα που έχει ένα άτομο θα μπορούσε ενδεχομένως να μετατραπεί σε πλεονέκτημα.

6.5 Συμπεράσματα

- ⇒ Εισαγωγή στην επιχειρηματικότητα και στα χαρακτηριστικά του αστικού επιχειρηματία.
- ⇒ Τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν ήταν βασισμένα σε μια επισκόπηση της ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας και σε συνεντεύξεις με ειδικούς από τα πέντε εθνικά πλαίσια των εταίρων του έργου: Ισπανία, Ελλάδα, Κύπρος, Ρουμανία και Ολλανδία.
- ⇒ Προσδιορίστηκαν οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι μειονεκτούσες ομάδες, με έμφαση στις γυναίκες επιχειρηματίες.
- ⇒ Διερευνήθηκαν οι διαφορές μεταξύ αστικών και αγροτικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.
- ⇒ Έγινε η εισήγηση ότι το αστικό επιχειρηματικό μοντέλο είναι κατάλληλο για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που υφίστανται οι μειονεκτούσες κοινωνικές ομάδες και οι γυναίκες επιχειρηματίες.
- ⇒ Παρουσιάστηκαν βασικά χαρακτηριστικά των αστικών επιχειρηματιών τα οποία μπορούν να συμβάλουν στην επιτυχία των υποεκπροσωπούμενων κοινοτήτων στον χώρο.
- ⇒ Επισημάνθηκε η σημασία των ισχυρών/εύρωστων χαρακτηριστικών, της εκπαίδευσης, των ευκαιριών κατάρτισης και της ύπαρξης ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος.
- ⇒ Αναδείχθηκαν χαρακτηριστικά όπως η αφοσίωση, η αποφασιστικότητα, η υπομονή και το να έχει κανείς μια θετική νοοτροπία.
- ⇒ Το κεφάλαιο ολοκληρώθηκε με την παρουσίαση επιτυχημένων γυναικών επιχειρηματιών από μειονεκτούντα περιβάλλοντα που έχουν σημειώσει επιτυχία λόγω αυτών των χαρακτηριστικών.

7. Θετική εκπροσώπηση περιθωριοποιημένων ομάδων

Η θετική εκπροσώπηση των περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων σε κάθε τομέα ή πεδίο είναι ζωτικής σημασίας για την ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των ατόμων αυτών και για την παροχή προτύπων προς μίμηση στα μειονεκτούντα αυτά άτομα. Αυτό ισχύει και όταν αφορά στον τομέα της επιχειρηματικότητας. Όταν τα άτομα από περιθωριοποιημένες κοινότητες βλέπουν τους εαυτούς τους ή άτομα από τις κοινότητές τους να εκπροσωπούνται θετικά, είναι πιο πιθανό να αναπτύξουν την αίσθηση του ανήκειν και της αυτοεκτίμησης. Αυτό, με τη σειρά του, οδηγεί τις μειονεκτούσες ή υποεκπροσωπούμενες ομάδες ατόμων να αποκτήσουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις ικανότητες και τις δυνατότητές τους. Αυτή η αυτοπεποίθηση μπορεί να έχει θετικό αντίκτυπο τόσο σε ατομικό επίπεδο, όσο και να αποτελέσει κινητήρια δύναμη για ολόκληρη την κοινωνία και να ενισχύσει τη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα μιας χώρας.

Η επιχειρηματικότητα είναι ένας από τους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής στους οποίους τα άτομα που ανήκουν σε περιθωριοποιημένες κοινότητες αντιμετωπίζουν πρόσθετες δυσκολίες (Wishart, 2018; International Labour Organization, 2018). Ως αποτέλεσμα, αυτές οι μειονεκτούσες ομάδες ανθρώπων ή μειονότητες συχνά αποκλείονται και υποεκπροσωπούνται στον τομέα αυτό. Σε αυτές περιλαμβάνονται οι γυναίκες, τα άτομα με μεταναστευτικό ή εθνικό υπόβαθρο, τα άτομα με αναπηρία, τα μέλη της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας και άλλες μειονεκτούσες ομάδες (βλ. Κεφάλαιο 1). Οι κοινότητες αυτές είναι δυναμικές και ενεργές στον τομέα της επιχειρηματικότητας. Ωστόσο, οι επιχειρηματίες από μειονεκτούντα περιβάλλοντα είναι συχνά αόρατοι στον τομέα και η συμβολή τους παραμένει σε μεγάλο βαθμό άγνωστη (Wishart, 2018; Alm & Guttormsen, 2021). Για τον λόγο αυτό, η θετική εκπροσώπηση αυτών των περιθωριοποιημένων κοινοτήτων στην επιχειρηματικότητα είναι ζωτικής σημασίας για να γίνει ο τομέας πιο ποικιλόμορφος και συμπεριληπτικός. Αυτό, με τη σειρά του, θα συμβάλει στην οικοδόμηση πιο δίκαιων κοινωνιών οι οποίες θα εξασφαλίζουν ίσες ευκαιρίες για όλους.

Το παρόν κεφάλαιο βασίζεται σε μια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας στον τομέα της επιχειρηματικότητας και σε συνεντεύξεις που διεξήγαγε η κοινοπραξία του έργου τόσο με ψυχολόγους και κοινωνιολόγους, όσο και με ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στα εθνικά πλαίσια των εταίρων του έργου στην Ισπανία, την Ελλάδα, την Κύπρο, τη Ρουμανία και την Ολλανδία. Το κεφάλαιο γενικά στοχεύει να τονίσει ότι οι μειονότητες αποτελούν πολύτιμους και δυναμικούς συντελεστές στον τομέα της επιχειρηματικότητας, και ως εκ τούτου θα πρέπει να εκπροσωπούνται θετικά ως τέτοιες. Αρχικά θα διερευνήσει τα οφέλη της θετικής εκπροσώπησης των περιθωριοποιημένων ομάδων στην επιχειρηματικότητα, για την ευρύτερη κοινωνία και για τους μειονεκτούντες επιχειρηματίες σε προσωπικό επίπεδο. Στη συνέχεια, το κεφάλαιο θα επικεντρωθεί στη σημασία της προώθησης θετικών προτύπων με τα οποία οι περιθωριοποιημένοι επιχειρηματίες μπορούν να ταυτιστούν. Έπειτα, το κεφάλαιο θα προχωρήσει σε μια ενότητα στην οποία θα τονιστούν οι μεγάλες δυνατότητες των μειονεκτουσών ομάδων

επιχειρηματιών. Τέλος, το κεφάλαιο θα κλείσει με μερικά παραδείγματα εθνικών ή τοπικών πρωτοβουλιών για την προώθηση της επιχειρηματικότητας μεταξύ περιθωριοποιημένων ομάδων, τα οποία αναφέρθηκαν από τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν στα πέντε εθνικά πλαίσια της κοινοπραξίας.

7.1 Η σημασία και τα οφέλη της θετικής εκπροσώπησης των περιθωριοποιημένων ομάδων στην επιχειρηματικότητα

Η έρευνα στον τομέα της επιχειρηματικότητας επιβεβαιώνει ότι υπάρχει συνολική έλλειψη τόσο προσοχής όσο και θετικής εκπροσώπησης των μειονεκτούσων ομάδων στον τομέα των επιχειρήσεων (Alm & Guttormsen, 2021). Οι περιθωριοποιημένες ομάδες θεωρείται συχνά ότι δεν έχουν σχεδόν καθόλου αυτοεκπροσώπηση και, σε πολλές περιπτώσεις, αγνοούνται από ισχυρούς παράγοντες και αντιμετωπίζουν διακρίσεις και κακομεταχείριση (Chowdhury, 2021). Οι Alm και Guttormsen (2021) υπογραμμίζουν την έλλειψη προσοχής στις φωνές και τις εμπειρίες των περιθωριοποιημένων ομάδων, ειδικά στην έρευνα σχετικά με την επιχειρηματική ηθική. Ωστόσο, οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι, παρόλο που οι μειονεκτούσες ομάδες δεν διαθέτουν παραδοσιακές μορφές εξουσίας, όπως δημόσια επιρροή, επίσημη εξουσία, εκπαίδευση, χρήματα και πολιτική ιδιότητα, εξακολουθούν να διαθέτουν τους απαιτούμενους πόρους για να επηρεάσουν θετικά τις δομές που καθορίζουν τις συνθήκες διαβίωσής τους (Alm & Guttormsen, 2021). Επομένως, είναι σημαντικό να φωτιστούν οι θετικοί πόροι και οι ικανότητες που διαθέτουν αυτές οι περιθωριοποιημένες κοινότητες και να καταδειχθεί ότι, παρά το μειονοτικό τους καθεστώς, συμμετέχουν δυναμικά στην επιχειρηματικότητα.

7.1.1 Οφέλη της θετικής εκπροσώπησης περιθωριοποιημένων ομάδων

Παρά την έλλειψη θετικής εκπροσώπησης των περιθωριοποιημένων ομάδων στην επιχειρηματικότητα, η θετική εκπροσώπηση των επιχειρηματιών από μειονεκτούσες κοινότητες είναι απαραίτητη. Μπορεί να προσφέρει σημαντικά οφέλη και τελικά να βελτιώσει και να αναβαθμίσει τις συνθήκες και τη θέση αυτών των ατόμων στον επιχειρηματικό τομέα, καθώς και τις συνθήκες διαβίωσής τους. Από τη μία πλευρά, τα οφέλη της θετικής εκπροσώπησης προκύπτουν τόσο σε προσωπικό επίπεδο ενισχύοντας τους ίδιους τους μειονεκτούντες επιχειρηματίες. Αφετέρου, εκδηλώνονται και σε ένα ευρύτερο κοινωνικό επίπεδο, ιδίως όσον αφορά τις επιχειρήσεις και την οικονομική ανάπτυξη των κοινωνιών (Council of Europe, 2022).

Ορισμένα από τα οφέλη της θετικής εκπροσώπησης των περιθωριοποιημένων ομάδων στην επιχειρηματικότητα σε ευρύτερο κοινωνικό επίπεδο περιλαμβάνουν τα ακόλουθα:

Οικονομική ανάπτυξη

Η θετική εκπροσώπηση και ένταξη των περιθωριοποιημένων ομάδων μπορεί να ωφελήσει οργανισμούς και επιχειρήσεις και, ως εκ τούτου, την ευρύτερη κοινωνία. Η ένταξη των υποεκπροσωπούμενων κοινοτήτων στο εργατικό δυναμικό μπορεί να προωθήσει την οικονομική ανάπτυξη των κοινωνιών και να οδηγήσει σε μεγαλύτερες οικονομικές επιδόσεις, ιδίως στις πόλεις (Eraydin, Tasan-Kok & Vranken, 2010).

Κοινωνική συνοχή και πολυμορφία

Η θετική εκπροσώπηση των περιθωριοποιημένων ομάδων στον επιχειρηματικό τομέα και την επιχειρηματικότητα μπορεί επίσης να προωθήσει την κοινωνική συνοχή (Eraydin, Tasan-Kok & Vranken, 2010). Οι ίδιες οι επιχειρήσεις μπορούν να στηρίξουν την κοινωνική συνοχή προσλαμβάνοντας ποικιλόμορφο προσωπικό και προωθώντας μια κουλτούρα και ένα εργασιακό περιβάλλον χωρίς αποκλεισμούς (Council of Europe, 2022). Με αυτόν τον τρόπο, ο ίδιος ο επιχειρηματικός τομέας μπορεί να επωφεληθεί επιτρέποντας στις μειονότητες να ηγηθούν της καινοτομίας επενδύοντας σε κοινωνικές υποδομές στην τοπική κοινότητα, όπως πολιτικές, υπηρεσίες, κτίρια και άλλους πόρους (Council of Europe, 2022). Ο Herson (2022) υπογραμμίζει τη σημασία του να εστιάσουμε την προσοχή στις υποεκπροσωπούμενες κοινότητες και στις προοπτικές που αφορούν τη Διαφορετικότητα, την Ισότητα και την Ένταξη στις πρωτοβουλίες των εταιρειών, αντί να βασιζόμαστε αποκλειστικά στις προοπτικές εκείνων που βρίσκονται σε θέσεις εξουσίας. Για παράδειγμα, στην περίπτωση των γυναικών επιχειρηματιών, η δημιουργία μιας εταιρικής κουλτούρας η οποία σέβεται την ποικιλομορφία είναι ένα πολύ σημαντικό βήμα για τη μεγιστοποίηση του αντίκτυπου της γυναικείας εκπροσώπησης (Skaggs, Stainback & Duncan, 2012). Έτσι, δίνοντας προτεραιότητα στην πραγματική ποικιλομορφία και ένταξη, οι εταιρείες και ο ευρύτερος επιχειρηματικός τομέας μπορούν να δημιουργήσουν πιο δίκαιους χώρους εργασίας και τελικά να οδηγηθούν προς μεγαλύτερη καινοτομία και επιτυχία (Herson, 2022).

Οι συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις τονίζουν επίσης τη σημασία της διαφορετικότητας και της συμπερίληψης στην επιχειρηματικότητα και τον επιχειρηματικό κόσμο. Η θετική εκπροσώπηση μπορεί να προωθήσει την συμπερίληψη των περιθωριοποιημένων ομάδων και να κάνει τα μέλη τους να αισθανθούν ότι ανήκουν. Αυτό μπορεί τελικά να ωφελήσει ολόκληρη την κοινότητα των περιθωριοποιημένων ατόμων, καθώς μπορούν να αισθάνονται ότι οι άλλοι τους καταλαβαίνουν και ενδιαφέρονται για την ενδυνάμωσή τους ως ομάδα. Επιπλέον, η θετική εκπροσώπηση μπορεί να αποτρέψει την απώλεια ταλέντων από τις επιχειρήσεις. Ένας από τους ψυχολόγους που παραχώρησαν συνέντευξη στο πλαίσιο της Ρουμανίας δήλωσε το εξής:

«Νομίζω ότι ειδικά στον κόσμο της επιχειρηματικότητας και στην επιχειρηματική πλευρά της βιομηχανίας, αυτό που λένε συνεχώς είναι να δίνεις προσοχή στην ισότητα γιατί αλλιώς χάνεις ταλέντα. Έτσι, πιστεύω ότι εάν υπάρχει θετική εκπροσώπηση των περιθωριοποιημένων ομάδων, η ένταξή τους στον κόσμο της επιχειρηματικότητας θα είναι ευκολότερη».

Αναζητώντας ενεργά τη φωνή των περιθωριοποιημένων επιχειρηματιών και εργαζομένων και υποστηρίζοντάς του, οι επιχειρήσεις μπορούν να αξιοποιήσουν ένα ευρύ φάσμα προοπτικών και εμπειριών, οδηγώντας τελικά σε μεγαλύτερη καινοτομία και επιτυχία.

Αποδόμηση στερεοτύπων και προκαταλήψεων κατά των μειονοτήτων

Σε επίπεδο κοινωνικής ένταξης, η εκπροσώπηση των περιθωριοποιημένων ομάδων σε διάφορους τομείς έχει να εκπληρώσει μια ευρύτερη και πολύ σημαντική αποστολή. Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες στην έρευνα, η θετική εκπροσώπηση αφενός αποκαλύπτει τον πλούτο και την προοπτική των διαφορετικών εμπειριών και, αφετέρου, συμβάλλει στην καταπολέμηση και την αποδόμηση των αρνητικών στερεοτύπων και των προκαταλήψεων έναντι των ατόμων που ανήκουν μειονεκτούσες κοινότητες. Σύμφωνα με έναν από τους ψυχολόγους που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις, η εκπροσώπηση είναι σημαντική κυρίως επειδή οδηγεί σε καλύτερη κατανόηση των μοναδικών δυσκολιών που αντιμετωπίζουν ορισμένες ομάδες. Η βαθύτερη γνώση και κατανόηση αυτών των προκλήσεων μπορεί να μας οδηγήσει σε καλύτερους τρόπους αντιμετώπισής τους, ξεφεύγοντας από τα αρνητικά στερεότυπα. Όπως εξάλλου ανέφερε ένας από τους συνεντευξιαζόμενους, τα στερεότυπα αυτά τείνουν να πηγάζουν από την υπάρχουσα έλλειψη ορατότητας ορισμένων μειονεκτουσών ομάδων ανθρώπων, αναφέροντας ότι «Τα στερεότυπα 'τρέφονται' από την έλλειψη ορατότητας».

Για παράδειγμα, αν κάποιος λαμβάνει μόνο αρνητικές πληροφορίες για μια εθνοτική μειονότητα, αν το άτομο δεν γνωρίζει προσωπικά ή δεν συναναστρέφεται με κάποιον από αυτή την κοινότητα, δύσκολα θα υπάρχει τρόπος να αντιπαραβάλει αυτές τις πληροφορίες και να ελέγξει την εγκυρότητα αυτής της αρνητικής αναπαράστασης. Ως αποτέλεσμα, θα ήταν ευκολότερο να πιστέψει και να υιοθετήσει άκριτα αυτή την άποψη. Επομένως, η εκπροσώπηση των ατόμων από περιθωριοποιημένες κοινότητες, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα τη συμβολή τους στους τομείς τους, ενισχύει την προβολή τους και καταπολεμά τα αρνητικά στερεότυπα που τους εμποδίζουν να εξελιχθούν σε κάθε τομέα, συμπεριλαμβανομένης της επιχειρηματικότητας.

Καλύτερη θεωρητική κατανόηση των μειονεκτουσών ομάδων στον τομέα της επιχειρηματικότητας

Η θετική εκπροσώπηση των περιθωριοποιημένων ομάδων στην επιχειρηματικότητα μπορεί επίσης να οδηγήσει σε καλύτερη θεωρητική κατανόηση των ιδιαίτερων θέσεων και περιστάσεων τους. Οι ερευνητές επιχειρηματικής ηθικής πολύ σπάνια λαμβάνουν υπόψη τις φωνές και τις εμπειρίες των περιθωριοποιημένων ανθρώπων ως πόρους για να κατανοήσουν τη ζωή τους (Alm & Guttormsen, 2021). Ως εκ τούτου, η θετική εκπροσώπηση μπορεί να κάνει την κοινωνία, ιδίως τον επιχειρηματικό τομέα, να συνειδητοποιήσει και να εκτιμήσει περισσότερο τη θέση, τις ικανότητες και την ευεργετική συμβολή των μειονοτήτων στην επιχειρηματικότητα.

7.1.2 Οφέλη από τη θετική εκπροσώπηση των περιθωριοποιημένων ομάδων στην επιχειρηματικότητα σε προσωπικό επίπεδο για τους ίδιους τους μειονεκτούντες επιχειρηματίες

Ενδυνάμωση και ενίσχυση της αυτοπεποίθησής του

Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις συμφωνούν σε ένα βασικό σημείο: η θετική εκπροσώπηση των περιθωριοποιημένων ομάδων σχετίζεται αναμφισβήτητα με την αυτοπεποίθησή τους, και η αυτοπεποίθηση είναι το κλειδί για έναν επιτυχημένο επιχειρηματία. Η ενδυνάμωση των περιθωριοποιημένων ατόμων στον επιχειρηματικό κόσμο μέσω της θετικής εκπροσώπησης και της ανάδειξης της φωνής τους επιτρέπει στις μειονότητες αυτές να αποκτήσουν ισχυρότερη αυτοπεποίθηση και ανθεκτικότητα. Θα μπορούσε ακόμη να τους επιτρέψει να αμφισβητήσουν το κατεστημένο και να παρέχουν τις δικές τους γνώσεις σχετικά με τα ηθικά ζητήματα που τους αφορούν (Alm & Guttormsen, 2021). Σύμφωνα με τους ειδικούς που έλαβαν μέρος στις συνεντεύξεις, η θετική εκπροσώπηση μπορεί επίσης να ενισχύσει επιθυμητές συμπεριφορές και στάσεις. Επιπλέον, η θετική εκπροσώπηση σχετίζεται άμεσα με τα επίπεδα της αυτοπεποίθησης ενός ατόμου. Σύμφωνα με έναν από τους ψυχολόγους που ερωτήθηκαν στο εθνικό πλαίσιο της Κύπρου, όσο μεγαλύτερη θετική εκπροσώπηση μιας ομάδας υπάρχει, τόσο αυξάνεται η αυτοπεποίθηση των ατόμων που ανήκουν στην ομάδα αυτή. Ένας από τους συμμετέχοντες στην έρευνα από το εθνικό πλαίσιο της Ρουμανίας, για παράδειγμα, δήλωσε το εξής:

"[...] Συνήθως, όταν βλέπεις ανθρώπους παρόμοιους με εσένα, θέλεις να ταυτιστείς μαζί τους και με αυτόν τον τρόπο να ενισχύσεις την αυτοπεποίθησή σου».

Ένας άλλος ψυχολόγος από την Κύπρο, πρότεινε ότι, σύμφωνα με τη συμπεριφορική ψυχολογία, τα άτομα μαθαίνουν και ενισχύουν συμπεριφορές μέσω της μίμησης και της θετικής ενίσχυσης. Ως εκ τούτου, τα ευρέως αποδεκτά θετικά παραδείγματα που επικροτούνται από ολόκληρη την κοινότητα μπορούν να ενισχύσουν την αυτοπεποίθηση και τα κίνητρα των περιθωριοποιημένων ομάδων στις προσπάθειές τους σε έναν συγκεκριμένο τομέα, κάτι που ισχύει και για την επιχειρηματικότητα.

Συμμετοχή σε ομάδα, ταυτότητα και αίσθηση του ανήκειν

Σύμφωνα με ορισμένους από τους ψυχολόγους που παραχώρησαν συνέντευξη, η εκπροσώπηση των ατόμων σε ομάδες είναι ζωτικής σημασίας για τα περιθωριοποιημένα άτομα, καθώς παρέχει άνεση, ενδυνάμωση και την αίσθηση ότι δεν είναι μόνοι στις προσπάθειές τους. Οι συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις πρότειναν επίσης ότι όταν οι περιθωριοποιημένες ομάδες εκπροσωπούνται θετικά, μπορεί να αναπτύξουν μια αίσθηση ομαδικής ταυτότητας, η οποία μπορεί να οδηγήσει στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησής τους. Ένας από τους ειδικούς από την Κύπρο τόνισε επιπρόσθετα τα ακόλουθα:

«Η ομαδική εκπροσώπηση παρέχει παρηγοριά και ενδυνάμωση, βοηθώντας τα άτομα να συνειδητοποιήσουν ότι δεν είναι μόνα στις εμπειρίες τους».

Ομοίως, ένας από τους συμμετέχοντες στην έρευνα από τη Ρουμανία δήλωσε τα ακόλουθα σχετικά με τη σημασία της συμμετοχής σε ομάδες και της εκπροσώπησης:

"(...) Και αυτό θα έχει θετικό αντίκτυπο, νομίζω, για ολόκληρη την κοινότητα των περιθωριοποιημένων ανθρώπων [...], επειδή θα αισθάνονται μια αίσθηση ομαδικότητας και ότι άνθρωποι σαν αυτούς, ξέρετε, μπορούν να ανέβουν τα «σκαλιά» της επιτυχίας».

Κατά μία έννοια, η εκπροσώπηση και η συμμετοχή σε ομάδες μπορεί να βοηθήσει τα άτομα αυτά να συνειδητοποιήσουν ότι, αντιθέτως, συντροφεύονται από άλλα άτομα που ανήκουν στις περιθωριοποιημένες κοινότητές τους, τα οποία πραγματοποιούν επιτυχημένες επιχειρηματικές δραστηριότητες παρά τις αντιξοότητες. Αυτή η συνειδητοποίηση, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της ταύτισης, μπορεί δυνητικά να ενδυναμώσει τις περιθωριοποιημένες ομάδες και να ενισχύσει τα κίνητρα και την αυτοπεποίθησή τους.

Υπερνίκηση του «συνδρόμου του απατεώνα»

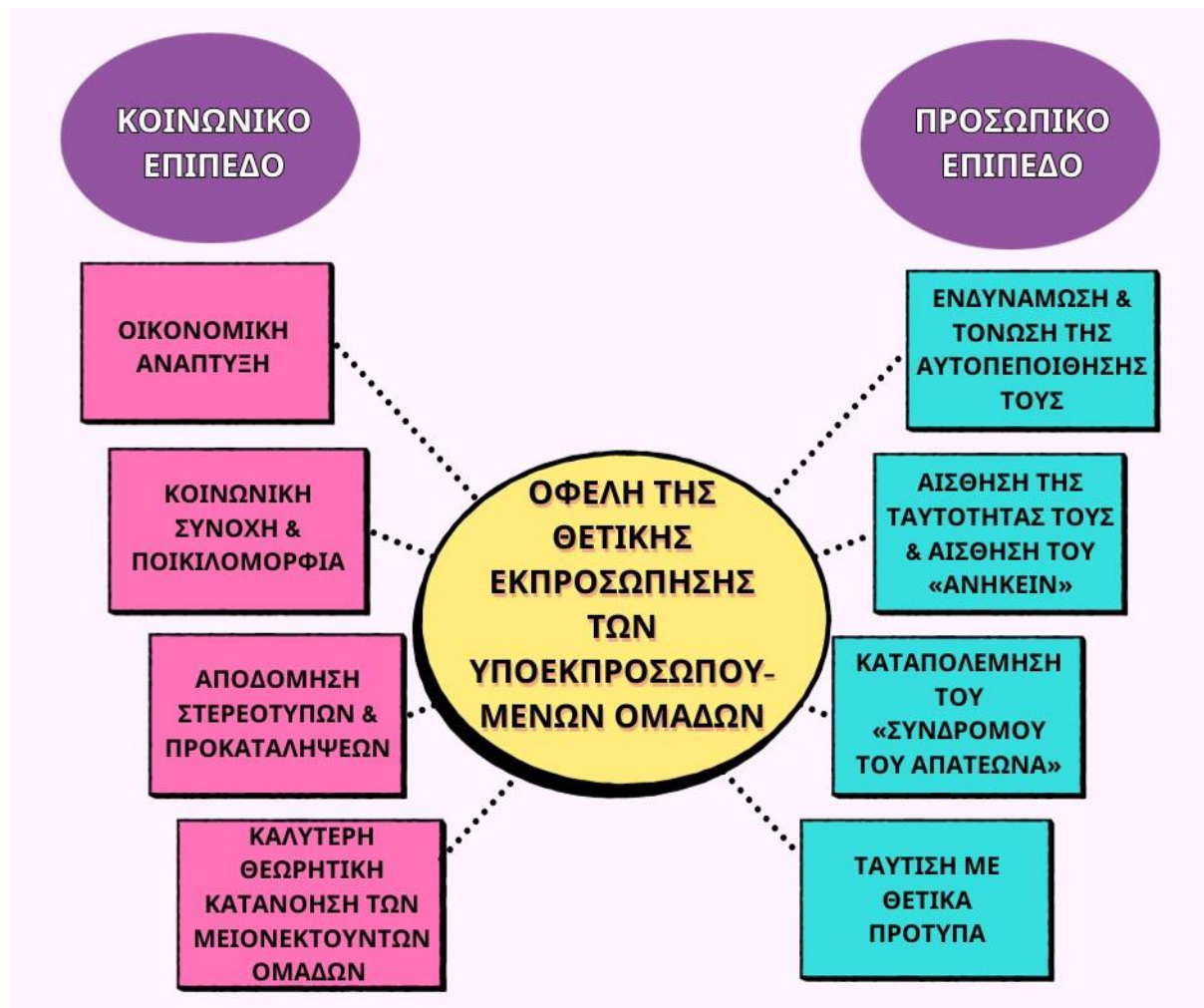
Σύμφωνα με ορισμένους από τους ψυχολόγους που ερωτήθηκαν, η θετική εκπροσώπηση μπορεί επίσης να βοηθήσει τα άτομα να διεκδικήσουν θέση στην κοινωνία και να ξεπεράσουν τα εσωτερικευμένα συναισθήματα εκμετάλλευσης, καθώς επίσης το λεγόμενο «σύνδρομο του απατεώνα» ("impostor syndrome").

Ένας από τους ψυχολόγους που ερωτήθηκαν στο εθνικό πλαίσιο της Ισπανίας ανέπτυξε τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί το «σύνδρομο του απατεώνα». Σύμφωνα με τον ειδικό, το σύνδρομο αυτό σχετίζεται περισσότερο με την επιτυχία παρά με την αποτυχία και τείνει να εμφανίζεται εντονότερα στις γυναίκες παρά στους άνδρες. Επηρεάζει την επιτυχία επειδή οι άνθρωποι έχουν στο μυαλό τους διαφορετικά πρότυπα για το τι θεωρούν ένα επιτυχημένο άτομο. Σύμφωνα με τον εν λόγω ψυχολόγο, όταν συγκρίνει κανείς τον εαυτό του με αυτά τα πρότυπα, μπορεί να αισθάνεται ότι βρίσκεται «στο χείλος της αβύσσου». Αυτό συμβαίνει επειδή οι άνθρωποι μπορεί να έχουν εξιδανικεύσει την έννοια της επιτυχίας ή την έννοια του «ήρωα» ως το άτομο το οποίο δεν φοβάται, δεν έχει αμφιβολίες και δεν αποτυγχάνει ποτέ, και αυτό, όπως τόνισε ο ερωτώμενος, απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Έτσι, το «σύνδρομο του απατεώνα», όπως εξήγησε η συμμετέχουσα στην έρευνα από την Ισπανία, συνεπάγεται ότι, όταν οι άνθρωποι φτάνουν στην επιτυχία, εξακολουθούν να θεωρούν τον εαυτό τους ως εκείνο το φοβισμένο ή γεμάτο αμφιβολίες άτομο που ήταν κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, ακόμη και όταν καταφέρνουν να επιτύχουν.

Επομένως, το να εκπροσωπείται κανείς ως ένα άτομο με αυτοπεποίθηση και κύρος δίνει στα άτομα φωνή και τους δίνει δύναμη, βοηθώντας τα να ξεπεράσουν τυχόν αρνητικά συναισθήματα που μπορεί να έχουν αναπτύξει και τα οποία σχετίζονται με το «σύνδρομο του απατεώνα», όπως η αυτοαμφισβήτηση, το άγχος και η κατάθλιψη.

Ταύτιση με θετικά πρότυπα

Δείτε την επόμενη ενότητα.

Πηγή: Έργο ΕΗ (δημιουργήθηκε στο Canva)

7.2 Η σημασία της προώθησης θετικών προτύπων για τις περιθωριοποιημένες ομάδες

Τα ερευνητικά ευρήματα σχετικά με την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα αποδεικνύουν τον ευεργετικό αντίκτυπο της προώθησης επιτυχημένων επιχειρηματικών προτύπων. Οι Boldureanu et al. (2020) υποστηρίζουν ότι η εκπαίδευση σε θέματα επιχειρηματικότητας που βασίζεται σε επιτυχημένα επιχειρηματικά πρότυπα μπορεί να επηρεάσει θετικά τις επιχειρηματικές τάσεις και προθέσεις των μαθητών και να οδηγήσει σε υψηλότερο επίπεδο προσήλωσης της αντίληψης των μαθητών ως προς τα κοινωνικά οφέλη της επιχειρηματικότητας σε σύγκριση με τα οικονομικά πλεονεκτήματα. Ωστόσο, παρά τη σημασία και τα οφέλη της ύπαρξης θετικών προτύπων, τα άτομα από μειονεκτούσες κοινότητες τείνουν να έχουν λιγότερα επαγγελματικά, πολιτιστικά, έμφυλα και άλλα πρότυπα. Αυτό δυσκολεύει τα άτομα αυτά να αναγνωρίσουν τη συμβολή των ιδίων αλλά και

των κοινοτήτων τους σε όλους τους τομείς της κοινωνικής, δημιουργικής και οικονομικής ζωής (Kondo, 2018).

Σε ατομικό επίπεδο, η θετική εκπροσώπηση των υποεκπροσωπούμενων ομάδων στην επιχειρηματικότητα αποτελεί μια κίνηση που είναι τόσο καθησυχαστική όσο και ενδυναμωτική για τους επιχειρηματίες που ανήκουν σε περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες. Η εν λόγω εκπροσώπηση επιτρέπει στους επίδοξους επιχειρηματίες 'η σ' αυτούς που βρίσκονται στα πρώτα βήματα της σταδιοδρομίας τους, και οι οποίοι βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, να βρουν σημεία ταύτισης μεταξύ αυτών και των προτύπων που προέρχονται από τις ίδιες τις κοινότητές τους. Σύμφωνα με μία από τις ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας που ερωτήθηκαν στο εθνικό πλαίσιο της Ελλάδας, αυτή η ταύτιση με επιτυχημένους επιχειρηματίες που προέρχονται από παρόμοιο μειονεκτικό υπόβαθρο βοηθά επίσης τις μειονότητες παρέχοντάς τους μετρήσιμους στόχους, πρακτικά παραδείγματα και συγκεκριμένα βήματα που μπορούν να ακολουθήσουν προς την επιτυχία:

«Βοηθάει πολύ, σίγουρα. Έχεις έναν στόχο, ξέρεις πόσο μακριά μπορείς να τον φτάσεις, ξέρεις τι χρειάζεται να «χτίσεις», ακολουθείς τα βήματα ενός άλλου ατόμου που έχει πετύχει και ξέρεις ποια βήματα πρέπει να κάνεις. Δεν φαίνεται σαν όνειρο, ξέρεις πως, αν βλέπεις την κατάσταση με ρεαλιστικό τρόπο, ότι θα κάνεις συγκεκριμένα βήματα: ένα, δύο, τρία».

Ο συγκεκριμένη ειδικός πρότεινε επίσης ότι η ταύτιση με θετικά πρότυπα μπορεί επίσης να δώσει στις μειονεκτούσες ομάδες την ευκαιρία να προσαρμόσουν τα ατομικά τους βήματα ανάλογα με τις συγκεκριμένες καταστάσεις τους και να τα αξιολογήσουν ή να τα βελτιώσουν αναλόγως.

Επιπλέον, η εκπροσώπηση συχνά υποεκπροσωπούμενων ομάδων ατόμων σε συγκεκριμένους τομείς, συμπεριλαμβανομένης της επιχειρηματικότητας, συμβάλλει σημαντικά στην άνθηση των τομέων αυτών. Ο Kondo (2018) υπογραμμίζει τη μεγάλη σημασία της θετικής εκπροσώπησης για τα άτομα που ανήκουν σε μειονεκτούσες κοινότητες, υποδεικνύοντας ότι είναι ζωτικής σημασίας να αντανakλάται η δραστηριότητά τους στη δημόσια σφαίρα και στο πολιτισμικό τους περιβάλλον. Εξίσου σημαντικό, σύμφωνα με τον Kondo (2018), είναι ότι οι μειονεκτούσες ομάδες ατόμων έχουν επίσης ενεργά πρότυπα στους τομείς τους, τα οποία προέρχονται από τις κοινότητές τους και τα οποία είναι σε θέση να τους εμπνεύσουν, να τους καθοδηγήσουν και να τους συμβουλευθούν. Η ευεργετική δράση της προώθησης θετικών προτύπων για τις μειονεκτούσες ομάδες επιχειρηματιών υπογραμμίζεται επίσης στην έκθεση του ΟΟΣΑ από τους Kokkinaki et al. (2020). Πιο συγκεκριμένα, οι συγγραφείς προτείνουν ότι θα ήταν ωφέλιμο αν οι αρμόδιες αρχές δρομολογούσαν εκστρατείες ευαισθητοποίησης για την προώθηση προτύπων, ιστοριών επιτυχίας και ευκαιριών δικτύωσης για άτομα που ανήκουν σε μειονεκτούσες ομάδες, όπως οι γυναίκες ή οι νέοι, ώστε να αυξηθεί η ελκυστικότητα της επιχειρηματικότητας ως πιθανής πορείας σταδιοδρομίας για τα άτομα αυτά (Kokkinaki et al., 2020).

Η μεγάλη σημασία της διαθεσιμότητας προτύπων για περιθωριοποιημένες ομάδες επιχειρηματιών αποτυπώθηκε επίσης στα δεδομένα που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις που διεξήγαγαν οι εταίροι του έργου με κοινωνιολόγους, ψυχολόγους και ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας. Οι ειδικοί που ερωτήθηκαν συμφωνούν ότι η θετική εκπροσώπηση είναι πολύ σημαντική για τις περιθωριοποιημένες ομάδες, δεδομένου ότι μπορεί να προσφέρει στα άτομα αυτά πρότυπα με τα οποία μπορούν να ταυτιστούν. Από τη μία πλευρά, οι ειδικοί συμφωνούν συνολικά ότι η θετική εκπροσώπηση συνδέεται στενά με την αυτοπεποίθηση. Υποστηρίζουν ότι όταν τα άτομα αισθάνονται ότι εκπροσωπούνται θετικά και ότι εκτιμώνται, τείνουν να έχουν υψηλότερα επίπεδα αυτοπεποίθησης. Επιπλέον, ένας από τους ψυχολόγους που ερωτήθηκαν τονίζει τη σημασία της μάθησης η οποία είναι βασισμένη στα πρότυπα, κατά την οποία τα άτομα μιμούνται τις συμπεριφορές εκείνων που βλέπουν ως επιτυχημένους. Σύμφωνα με τον εν λόγω ψυχολόγο, αυτό μπορεί να αποτελέσει ιδιαίτερο κίνητρο για τα άτομα που στερούνται αυτοπεποίθησης. Επιπλέον, όπως πρότεινε ένας από τους συνεντευξιαζόμενους, όταν οι άνθρωποι βλέπουν άλλους ανθρώπους με χαρακτηριστικά ή υπόβαθρο παρόμοιο με το δικό τους να επιτυγχάνουν, αυτό μπορεί να τους ενδυναμώσει και να τονώσει την αυτοπεποίθησή τους.

Συγκεκριμένα, ο ειδικός αυτός δήλωσε το εξής:

«Πιστεύω ότι αν πετύχουμε μια θετική εκπροσώπηση των περιθωριοποιημένων ομάδων, η ένταξή τους στον κόσμο της επιχειρηματικότητας θα είναι ευκολότερη. Και αυτό θα έχει θετικό αντίκτυπο για ολόκληρη την κοινότητα των περιθωριοποιημένων ατόμων [...], επειδή θα αισθάνονται ότι υπάρχει η αίσθηση της συλλογικότητας και της ομαδικότητας και ότι άνθρωποι σαν αυτούς, ξέρετε, μπορούν να ανέβουν τα 'σκαλιά της επιτυχίας'».

Ένας από τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας από το πλαίσιο της Ολλανδίας ανέφερε ένα συγκεκριμένο παράδειγμα θετικού προτύπου το οποίο προέρχεται από μειονεκτικό περιβάλλον. Συγκεκριμένα αναφέρθηκε στο παράδειγμα του Γιάννη Αντετοκούνμπο - ενός Έλληνα μπασκετμπολίστα με καταγωγή από τη Νιγηρία. Σύμφωνα με τον ειδικό, ο Αντετοκούνμπο είναι ένα άτομο που προερχόταν από ένα εντελώς περιθωριοποιημένο υπόβαθρο, αλλά σήμερα αποτελεί σημαντικό πρότυπο και θετικό παράδειγμα για πολλούς νέους σε ολόκληρη την Ευρώπη και τον κόσμο, αλλάζοντας τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι βλέπουν τα άτομα με μεταναστευτική βιογραφία. Υπάρχουν πολλά φωτεινά παραδείγματα ανθρώπων από περιθωριοποιημένες ή υποεκπροσωπούμενες κοινότητες που πετυχαίνουν και προβάλλονται ως πρότυπα σε διάφορους τομείς. Ως εκ τούτου, ο τομέας της επιχειρηματικότητας θα πρέπει επίσης να εκπροσωπεί και να προωθεί θετικά τα δικά του φωτεινά παραδείγματα μειονεκτούντων ατόμων που μπορούν δυνητικά να χρησιμεύσουν ως επιχειρηματικά πρότυπα για τις κοινότητες των διαφόρων υποεκπροσωπούμενων ομάδων.

7.3 Προς την κατεύθυνση της θετικής εκπροσώπησης των μειονοτήτων στην επιχειρηματικότητα

7.3.1 Η σημασία της αυτοαντίληψης και της θετικής αυτοπαρουσίασης

Μια άλλη σημαντική πτυχή όσον αφορά την εκπροσώπηση των περιθωριοποιημένων ομάδων σε διάφορους τομείς της κοινωνικής δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένης της επιχειρηματικότητας, είναι η αυτοπαρουσίασή τους. Ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα από μειονεκτούντα περιβάλλοντα βλέπουν και αντιπροσωπεύουν τον εαυτό τους φαίνεται συχνά να επηρεάζει τη συνολική εκπροσώπησης τους σε συγκεκριμένους τομείς, ενώ φαίνεται πως η θετική αυτοπαρουσίαση τείνει να εξασφαλίζει καλύτερες θέσεις εργασίας για τις περιθωριοποιημένες ομάδες (Chowdhury, 2021). Ο Chowdhury (2021) διατυπώνει ορισμένες συστάσεις σχετικά με τη συμπερίληψη περιθωριοποιημένων ομάδων και την αναζήτησή τους για ανώτερα ήθη και αντιπροσώπευση, συμπεριλαμβανομένων των εξής:

- Πρώτον, οι περιθωριοποιημένες ομάδες θα πρέπει να προσπαθήσουν να αναζητήσουν την αυτοσυνειδησία και τα ανώτερα ήθη τους παρά τα τρωτά τους σημεία. Όταν επιτευχθεί η αίσθηση της αυτοσυνειδησίας, μπορούν να την αξιοποιήσουν για να εκπροσωπήσουν θετικά τον εαυτό τους.
- Δεύτερον, όταν οι περιθωριοποιημένες ομάδες εκπροσωπούν τον εαυτό τους, μπορούν να κατευθύνουν ισχυρούς παράγοντες να συμμετάσχουν σε επίσημους διαλόγους και διαμαρτυρίες είτε με τους δικούς τους όρους είτε για λογαριασμό τους.
- Είναι επίσης ζωτικής σημασίας για τις μειονεκτούσες ομάδες να αναπτύξουν μια σταθερή κατανόηση της κοινωνικής τους τοποθέτησης, αντί απλώς να ανταποκρίνονται με τρόπο αντιδραστικό με βάση ψευδή ερεθίσματα που προβάλλονται από ισχυρούς παράγοντες που στοχεύουν να τις ελέγξουν.

Στην ουσία, ο Chowdhury (2021) προτείνει ότι οι περιθωριοποιημένες ομάδες πρέπει να χρησιμοποιούν μη παραδοσιακές τακτικές για να δημιουργήσουν ευκαιρίες και να επιτύχουν τους στόχους τους σε συνεργασία με άλλους κοινωνικούς φορείς. Αυτό θα έδειχνε ότι τα άτομα αυτά ενδιαφέρονται να αξιοποιήσουν στρατηγικούς πόρους που τους δίνουν πρόσβαση σε μηχανισμούς άσκησης πολιτικής εξουσίας (Chowdhury, 2021).

Ως εκ τούτου, η επιχειρηματικότητα αποτελεί ένα πεδίο προκλήσεων για τα άτομα που ανήκουν σε υποεκπροσωπούμενες κοινότητες. Τα άτομα που ανήκουν σε μειονεκτούσες κοινότητες, όπως οι γυναίκες επιχειρηματίες, οι επιχειρηματίες με εθνικό υπόβαθρο (συμπεριλαμβανομένων των μεταναστών επιχειρηματιών), η κοινότητα των ΛΟΑΤΚΙ+ επιχειρηματιών, οι επιχειρηματίες με αναπηρία και όσοι βρίσκονται σε μειονεκτική θέση με άλλους τρόπους, αντιμετωπίζουν πράγματι καθημερινά πολλαπλά εμπόδια στην επιχειρηματικότητα. Παρά τις προκλήσεις αυτές, καταφέρνουν να κάνουν βήματα προς τη βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης και διαβίωσής τους. Τα άτομα από μειονεκτούσες κοινότητες αποδεικνύουν συχνά ότι η καταγωγή ή η ιδιότητα δεν καθορίζουν την

επιχειρηματική ικανότητα (Alm & Guttormsen, 2021). Πολλοί άνθρωποι που ανήκουν σε μειονότητες αποτελούν ζωντανά παραδείγματα που επιβεβαιώνουν ότι η ισχυρή θέληση, οι ισχυρές προθέσεις και ορισμένα θετικά χαρακτηριστικά στοιχεία είναι πιο σημαντικά από την κοινωνική θέση ή το υπόβαθρο για την επιχειρηματική επιτυχία.

7.4 Ανάδειξη του δυναμικού των μειονεκτουσών ομάδων επιχειρηματιών – Παραδείγματα

7.4.1 Επιχειρηματίες που ανήκουν σε εθνοτικές μειονότητες/με μεταναστευτική βιογραφία

Οι έρευνες δείχνουν ότι οι εθνοτικές μειονότητες είναι πιο επιρρεπείς στο να εστιάζουν σε συγκεκριμένες αγορές και προϊόντα που παρέχονται από συγκεκριμένες εθνοτικές μειονοτικές ομάδες, καθώς και σε δομές υποστήριξης και σε συγκεκριμένες μορφές επιχειρηματικότητας (European Commission, 2015). Ήδη, το γεγονός ότι τα άτομα αυτά επέλεξαν να ακολουθήσουν την οδό της μετανάστευσης φανερώνει ότι διαθέτουν χαρακτηριστικά ανάληψης πρωτοβουλίας, ανθεκτικότητας και ανάληψης ρίσκων, οπότε, αν αυτό συνδυαστεί με τις κατάλληλες υπηρεσίες υποστήριξης, θα δώσει στις περιθωριοποιημένες κοινότητες την ευκαιρία να ξεπεράσουν τα εμπόδια που παρουσιάζονται στο δρόμο τους (European Commission, 2015).

Η βιβλιογραφία σχετικά με την επιχειρηματικότητα στην Κύπρο έχει δώσει προσοχή στο σημαντικό ζήτημα της μετανάστευσης και του αντίκτυπού της στο επιχειρηματικό σκηνικό της χώρας, δεδομένου ότι η Κύπρος αποτέλεσε ελκυστικό προορισμό για πολλούς μετανάστες τις τελευταίες δεκαετίες.

Ορισμένες μελέτες που διεξήχθησαν στο πλαίσιο της Κύπρου αποκαλύπτουν ορισμένες ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με την κατάσταση της επιχειρηματικότητας μεταξύ των μεταναστών στην Κύπρο (Violaris, Loizides, & Harmandas, 201; Violaris Harmandas & Loizides, 2012). Συμβάλλουν επίσης στην ανάπτυξη μιας θετικής εικόνας για τους επιχειρηματίες με μεταναστευτική προέλευση, ιδίως όσον αφορά τις γυναίκες. Το προηγούμενο άρθρο των Violaris, Loizides και Harmandas (2011) παρακολουθεί σε ιστορικό επίπεδο την επιχειρηματική δραστηριότητα των μεταναστών στην Κύπρο και παρέχει μια επισκόπηση της ευνοϊκής εξέλιξής της. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι το άρθρο γράφτηκε κατά τη διάρκεια μιας οικονομικά ευημερούσας περιόδου για την Κύπρο το 2012, και σκιαγραφεί τον θετικό ρόλο που διαδραμάτισε η επιχειρηματικότητα στην άνθηση της οικονομίας της χώρας κατά τα έτη που προηγήθηκαν της δημοσίευσής του. Τονίζεται ιδιαίτερα η θετική συμβολή των μεταναστών στο έντονο ελληνοκυπριακό επιχειρηματικό τοπίο της περιόδου εκείνης. Το άρθρο εφιστά επίσης την προσοχή στα οφέλη που απορρέουν από τη φιλόξενη στάση των ντόπιων απέναντι στις ξένες επενδύσεις για την κυπριακή οικονομία (Violaris Harmandas & Loizides, 2012). Κοινό σημείο και στα δύο άρθρα είναι ότι, κατά την περίοδο που προηγήθηκε της δημοσίευσής τους, η κυπριακή κυβέρνηση ήταν ιδιαίτερα ενθαρρυντική προς τη μεταναστευτική επιχειρηματική δραστηριότητα

προσφέροντας άφθονες ευκαιρίες δραστηριοποίησης στους επιχειρηματίες με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Και τα δύο άρθρα τονίζουν επίσης τον ευεργετικό αντίκτυπο που είχε αυτή η κυβερνητική στάση στη συνολική οικονομία της χώρας (Violaris, Loizides, & Harmandas, 2011; Violaris, Harmandas & Loizides, 2012). Ως εκ τούτου, πολλές από τις παρατηρήσεις που γίνονται σε αυτά τα άρθρα επιτυγχάνουν να μεταφέρουν μια πολύ θετική εικόνα των επιχειρηματιών με μεταναστευτικό υπόβαθρο όσον αφορά το πλαίσιο της Κύπρου.

7.4.2 Γυναίκες επιχειρηματίες

Μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας για την επιχειρηματικότητα επικεντρώνεται στις γυναίκες ως υποεκπροσωπούμενη κοινωνική ομάδα και στις προσπάθειες που έχουν γίνει για την προβολή και την ένταξή τους στον επιχειρηματικό κόσμο. Στην περίπτωση των γυναικών επιχειρηματιών, η έρευνα έχει διαπιστώσει ότι ο συνδυασμός του να είναι κανείς γυναίκα και να έχει παράλληλα την ιδιότητα της εθνοτικής μειονότητας είναι επιτυχής στην επιχειρηματικότητα, καθώς η ιδιότητα του «ξένου» που διαθέτουν οι γυναίκες αυτές μπορεί δυνητικά να αναπτύξει κοινωνικά προσανατολισμένες επιχειρηματικές πρακτικές οι οποίες ωφελούν τις κοινότητές τους (Godwyn & Stoddart, 2011). Το πρότυπο αυτό τείνει να επαναλαμβάνεται και στρέφεται περισσότερο προς την επίτευξη της κοινωνικής δικαιοσύνης και το όφελος της κοινότητας (Godwyn & Stoddart, 2011).

Ένα παράδειγμα της πολύτιμης συμβολής των γυναικών επιχειρηματιών στην ευημερία των κοινοτήτων τους αποκαλύπτεται από μια μελέτη που δημοσιεύθηκε από τους Ertac και Tanova (2020) και διεξήχθη στο πλαίσιο της Βόρειας Κύπρου. Η μελέτη αναδεικνύει τον θετικό αντίκτυπο της γυναικείας επιχειρηματικότητας στον τομέα του βιώσιμου τουρισμού και είναι η πρώτη που ασχολείται με το παράδειγμα των ακμάζουσων γυναικών επιχειρηματιών στον τομέα του οικοτουρισμού στην ύπαιθρο της Βόρειας Κύπρου. Οι Ertac και Tanova (2020) σημειώνουν τη σημαντική αύξηση τόσο του αριθμού όσο και της δραστηριότητας των γυναικών επιχειρηματιών που επιχειρούν σε αυτόν τον τομέα, παρά την «παγωμένη» πολιτική διένεξη που υπάρχει στο νησί και τις υφιστάμενες πατριαρχικές κοινωνικές δομές. Επισημαίνεται επίσης η θετική συμβολή των γυναικών επιχειρηματιών στην τοπική οικονομία (Ertac & Tanova, 2020). Σε παρόμοιο πνεύμα, οι συγγραφείς προτείνουν ότι ο ίδιος ο τομέας του τουρισμού, με αμοιβαίο τρόπο, αποτελεί μια πολλά υποσχόμενη «οδό» μέσω της οποίας οι γυναίκες μπορούν να ενσωματωθούν στην οικονομική και κοινωνική ζωή (Ertac & Tanova, 2020, σ. 5). Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι πληθυσμοί που κατοικούν στις βόρειες περιοχές της Κύπρου τείνουν να υφίστανται μια επιπρόσθετη κοινωνική περιθωριοποίηση (Ertac & Tanova, 2020), τα ευρήματα της παρούσας μελέτης συμβάλλουν περαιτέρω στην οικοδόμηση μιας θετικής εικόνας αυτών των μειονεκτουσών γυναικών επιχειρηματιών στο επιχειρηματικό περιβάλλον της Κύπρου.

7.5. Προς την κατεύθυνση της θετικής εκπροσώπησης των γυναικών και άλλων περιθωριοποιημένων ομάδων στην επιχειρηματικότητα – Παραδείγματα πρωτοβουλιών από τα εθνικά πλαίσια των εταίρων του έργου

Ένας από τους τομείς που διερευνήθηκε μέσω συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν από τους εταίρους του έργου με ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας είναι τα εθνικά ή τοπικά παραδείγματα πρωτοβουλιών που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα. Ζητήθηκε από τους ερωτηθέντες να μοιραστούν τυχόν παραδείγματα αντισυμβατικών ή συμπεριληπτικών πρωτοβουλιών επιχειρηματικότητας υπό την ηγεσία γυναικών ή περιθωριοποιημένων ομάδων που πιθανόν να γνωρίζουν στο εθνικό τους πλαίσιο. Επιπλέον, τους ζητήθηκε να παράσχουν τις απόψεις τους σχετικά με τοπικές επίσημες πρωτοβουλίες που υποστηρίζουν τις γυναίκες και άλλους περιθωριοποιημένους επιχειρηματίες σε κάθε χώρα και πώς οι πρωτοβουλίες αυτές μπορούν να γίνουν πιο αποτελεσματικές.

7.5.1 Παραδείγματα μη συμβατικών ή χωρίς αποκλεισμούς πρωτοβουλιών επιχειρηματικότητας υπό την ηγεσία γυναικών

Στο πλαίσιο των συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν από τους εταίρους του έργου με ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες στην έρευνα να παράσχουν ορισμένα τοπικά παραδείγματα μη συμβατικών πρωτοβουλιών επιχειρηματικότητας υπό την ηγεσία γυναικών. Ορισμένες από τις πρωτοβουλίες που ανέφεραν περιλαμβάνουν τα ακόλουθα παραδείγματα:

Ρουμανία

Μία από τις ειδικούς που ερωτήθηκαν στο πλαίσιο της Ρουμανίας ανέφερε το παράδειγμα της δικής της κοινωνικής επιχείρησης με την ονομασία "OILRIGHT", η οποία συλλέγει χρησιμοποιημένα μαγειρικά έλαια, εμπλέκει άτομα με αναπηρία στη διαδικασία συλλογής. Στη συνέχεια, αυτά τα απορρίμματα λαδιού μετατρέπονται σε αρωματικά κεριά, ενώ ένα μέρος τους χρησιμοποιείται για την παραγωγή πιο φιλικών προς το περιβάλλον καυσίμων. Πρόκειται για ένα εξαιρετικό παράδειγμα θετικής εκπροσώπησης εμπράκτως. Με την ενεργό συμμετοχή των ατόμων με αναπηρία στη διαδικασία συλλογής και την ανάδειξη των ικανοτήτων και της συμβολής τους, η επιχείρηση αυτή όχι μόνο εκπροσωπεί θετικά περιθωριοποιημένες ομάδες, αλλά και συμβάλλει σε μια πιο βιώσιμη και φιλική προς το περιβάλλον κοινωνία. Περισσότερες πληροφορίες για το έργο αυτό μπορείτε να βρείτε στη διεύθυνση www.oilright.ro.

Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η θετική εκπροσώπηση δεν αρκεί από μόνη της. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα από τη Ρουμανία πρότειναν επίσης ότι πρέπει να υπάρξουν συγκεκριμένες πρωτοβουλίες και δομές υποστήριξης για την ενδυνάμωση των

περιθωριοποιημένων επιχειρηματιών, ενώ χρειάζεται επίσης τα προγράμματα επιχειρηματικής υποστήριξης να καταστούν προσιτά προς τα άτομα αυτά.

Κύπρος

Δύο από τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας στο κυπριακό πλαίσιο συζήτησαν τέσσερα παραδείγματα επιχειρηματικών πρωτοβουλιών στην Κύπρο που απευθύνονται σε συγκεκριμένες εθνοτικές κοινότητες. Οι πρωτοβουλίες αυτές περιλαμβάνουν μια νεαρή γυναίκα ασιατικής καταγωγής που διαθέτει πρωινό σε άτομα που ανήκουν στην ίδια εθνότητα στο κατάστημά της που βρίσκεται κοντά σε έναν κεντρικό σταθμό λεωφορείων. Περιλαμβάνουν επίσης το παράδειγμα μιας νεαρής Νιγηριανής γυναίκας η οποία φτιάχνει παραδοσιακό νιγηριανό ψωμί και το διανέμει σε καταστήματα που εξυπηρετούν τόσο άτομα από την κοινότητά της όσο και ντόπιους, καθώς και το παράδειγμα ενός Κινέζου γιατρού (άνδρα) ο οποίος άνοιξε ένα ιατρείο και ειδικεύεται στον βελονισμό, ενώ επίσης αναφέρθηκε το παράδειγμα ενός κινέζικου εστιατορίου που ανήκει σε μια μετανάστρια. Αυτές οι πρωτοβουλίες αποτελούν λαμπρά παραδείγματα για το πώς οι επιχειρηματίες με εθνοτικές καταβολές μπορούν να προβούν σε μάρκετινγκ το οποίο εστιάζει σε εξειδικευμένες αγορές για να προωθήσουν την ένταξή τους στις τοπικές κοινότητές τους, ενσωματώνοντας παράλληλα τις πολιτιστικές πρακτικές και τα προϊόντα τους στις τοπικές αγορές.

Δύο άλλοι ειδικοί σε θέματα επιχειρηματικότητας από την Κύπρο, που είναι ενεργές γυναίκες επιχειρηματίες, αναφέρθηκαν στη δική τους προσωπική εμπλοκή σε μη συμβατικές μορφές επιχειρηματικότητας. Μία από τις δύο αυτές γυναίκες εξήγησε πώς αντιλαμβάνεται το δικό της επιχειρηματικό εγχείρημα: τη δημιουργία μιας καινοτόμου εφαρμογής για κινητά με την ονομασία "INSAVIOR" (<https://insavior.com/>), η οποία έχει ως στόχο τη δημιουργία μιας κοινότητας αλληλεγγύης μεταξύ των γυναικών, όπου μπορούν να ζητούν βοήθεια όποτε αισθάνονται ότι βρίσκονται σε κίνδυνο. Όπως εξηγεί, πιστεύει ότι αυτό που κάνει τη δική της ιδέα αντισυμβατική είναι ότι υλοποιήθηκε για γυναίκες και από γυναίκες, και ότι η εφαρμογή για κινητά που ανέπτυξε είναι μοναδική στο είδος της στο ευρύτερο πλαίσιο της Ελλάδας και της Κύπρου.

Ελλάδα

Μία από τις ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας που ερωτήθηκαν στην Ελλάδα αντιπαρέβαλε τις γυναίκες και τους άνδρες επιχειρηματίες, εκφράζοντας την άποψη ότι οι γυναίκες επιχειρηματίες έχουν μεγαλύτερη ευαισθησία και έχουν συνήθως περισσότερη ενσυναίσθηση. Η ερωτώμενη πρότεινε επίσης ότι οι γυναίκες επιχειρηματίες τείνουν να προωθούν την ένταξη σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άνδρες ομολόγους τους. Δήλωσε τα εξής:

«Η συμπερίληψη είναι πολύ πιο πιθανόν να απασχολεί περισσότερο τις γυναίκες παρά έναν άνδρα επιχειρηματία».

Για να εξηγήσει γιατί το πιστεύει αυτό, ανέφερε ως παράδειγμα τρεις επιχειρήσεις των οποίων ηγούνται γυναίκες στο πλαίσιο της Ελλάδας, και οι οποίες είναι αφοσιωμένες στην συμπερίληψη μειονεκτουσών ομάδων και μειονοτήτων. Μία από αυτές είναι μια επιχείρηση εταιρικών σχέσεων η οποία απασχολεί άτομα με αυτισμό, τα οποία έχουν ως αρμοδιότητα την προετοιμασία μπαρών από δημητριακά. Η άλλη επιχειρηματική πρωτοβουλία αφορά ένα καφέ το οποίο και πάλι απασχολεί άτομα με αυτισμό, ενώ το τρίτο παράδειγμα που αναφέρθηκε αφορά μια επιχείρηση βοτανικών προϊόντων στη Θράκη, η οποία απασχολεί άτομα που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες.

Ισπανία

Ένα άλλο πρόγραμμα που αναφέρθηκε από έναν από τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας που ερωτήθηκαν στο πλαίσιο της Ισπανίας είναι το πρόγραμμα ADELANTE (<https://adelante-empresas.castillalamancha.es/>), το οποίο υλοποιείται στην περιοχή Castilla la Mancha στην Ισπανία. Όπως εξήγησε ο ερωτώμενος, πρόκειται για ένα πρόγραμμα που υποστηρίζει επίδοξους επιχειρηματίες προσφέροντάς τους χρηματοδότηση (μέσω μικροπιστώσεων) και συμβουλευτικές υπηρεσίες, καθώς και με τη δημιουργία ή την εδραίωση νέων επιχειρήσεων στην περιοχή. Σημείωσε επίσης ότι η πρωτοβουλία αυτή έχει ιδιαίτερη έμφαση σε επιχειρηματικά εγχειρήματα που αναλαμβάνονται στις αγροτικές περιοχές.

Ολλανδία

Οι ειδικοί που ερωτήθηκαν στο εθνικό πλαίσιο της Ολλανδίας επεσήμαναν ορισμένες πρωτοβουλίες που έχουν αναληφθεί από δημόσιους και άλλους οργανισμούς στη χώρα, και οι οποίες εστιάζουν ειδικά στη γυναικεία επιχειρηματικότητα. Αυτά περιλαμβάνουν διάφορα φυσικά και διαδικτυακά σεμινάρια των οποίων στόχος είναι να προωθήσουν και να βοηθήσουν τις γυναίκες που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στον τομέα της επιχειρηματικότητας, και οι οποίες παρουσιάζουν ενδιαφέρον στην ανάληψη ρίσκων. Οι εμπειρογνώμονες από την Ολλανδία τόνισαν επίσης τη σημασία της χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στον τομέα της επιχειρηματικότητας ως εργαλείο διαφήμισης.

7.5.2 Επίσημες πρωτοβουλίες για την προώθηση της επιχειρηματικότητας μεταξύ των γυναικών και άλλων περιθωριοποιημένων ομάδων

Οι εμπειρογνώμονες σε θέματα επιχειρηματικότητας ρωτήθηκαν επίσης για τυχόν πρωτοβουλίες που υπάρχουν στο εθνικό τους πλαίσιο για την προώθηση της επιχειρηματικότητας μεταξύ γυναικών και άλλων μειονεκτουσών ομάδων. Διερεύνησαν ερωτήσεις σχετικά με τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχουν αυτές οι πρωτοβουλίες, την αποτελεσματικότητά τους, καθώς και άλλα είδη παρεμβάσεων που ενδεχομένως απαιτούνται. Ενδεικτικά, ορισμένοι από τους ερωτηθέντες αναφέρθηκαν σε πρωτοβουλίες που σχετίζονται με την οικονομική στήριξη, τις ευκαιρίες δικτύωσης, τα προγράμματα

καθοδήγησης και τις εκστρατείες ευαισθητοποίησης. Οι ακόλουθες υπο-ενότητες αντικατοπτρίζουν ορισμένα από τα κύρια ευρήματα των συνεντεύξεων:

Ανάγκη παρέμβασης των δημόσιων φορέων

Ένας από τους ειδικούς που ερωτήθηκαν στο πλαίσιο της Ολλανδίας υπογράμμισε την ανάγκη παρέμβασης των δημόσιων φορέων στην προώθηση πρωτοβουλιών που υποστηρίζουν περιθωριοποιημένους επιχειρηματίες, ιδιαίτερα τις γυναίκες. Ο εν λόγω ειδικός, όπως επίσης αναφέρθηκε προηγουμένως, αναγνώρισε ότι υπάρχουν πρωτοβουλίες, όπως σεμινάρια και διαδικτυακές συνεδρίες που υποστηρίζουν τις γυναίκες που είναι διστακτικές στο να αναλάβουν ρίσκα και να διεκδικήσουν μεγαλύτερες απαιτήσεις, ωστόσο εκφράζει τη λύπη του για το γεγονός ότι αυτές δεν είναι ακόμη αρκετές. Σύμφωνα με τον ίδιο, εξακολουθεί να υπάρχει τεράστια ζήτηση και ανάγκη για τη λήψη θεσμικών μέτρων τα οποία θα ενισχύσουν τη γυναικεία επιχειρηματικότητα. Ο ειδικός πρότεινε ότι οι δημόσιοι φορείς θα πρέπει να οργανώσουν εκστρατείες ευαισθητοποίησης και σεμινάρια με θέμα την συμπερίληψη στον τομέα της επιχειρηματικότητας, τα οποία και θα προωθούσαν τη θετική εκπροσώπηση των γυναικών. Επιπλέον, ο ειδικός αυτός πρότεινε ότι θα πρέπει να δοθούν επιπλέον κίνητρα και πρωτοβουλίες στις γυναίκες που βρίσκονται σε περιθωριοποιημένη θέση. Επομένως, είναι σημαντικό να διαμορφωθούν επίσημες πολιτικές για τη θετική εκπροσώπηση των περιθωριοποιημένων ομάδων, οι οποίες πολιτικές θα είναι αρκετά στοχευμένες και αποτελεσματικές ώστε να αντισταθμίζουν τις δυσκολίες που οι γυναίκες αυτές αντιμετωπίζουν.

Μια στοχευμένη, εξατομικευμένη και «από τη βάση προς την κορυφή» (bottom-up) προσέγγιση

Σε γενικές γραμμές, οι περισσότεροι εμπειρογνώμονες επιχειρηματικότητας που ερωτήθηκαν τόνισαν ότι όλα τα προγράμματα θα πρέπει να ακολουθούν μια προσέγγιση «από τη βάση προς την κορυφή», και ότι θα πρέπει να είναι προσαρμοσμένα και να ανταποκρίνονται στις πραγματικές ανάγκες των δικαιούχων τους. Για παράδειγμα, ένας εμπειρογνώμονας επιχειρηματικότητας από την Ισπανία σημείωσε ότι οι αρμόδιες αρχές θα πρέπει να σχεδιάζουν προγράμματα σύμφωνα με τις ειδικές ανάγκες των υποεκπροσωπούμενων κοινοτήτων και να ενημερώνουν αυτούς τους ανθρώπους σχετικά με τη διαθεσιμότητα προγραμμάτων κατάλληλων για αυτούς. Με βάση αυτή την άποψη, ένας από τους εμπειρογνώμονες από το ισπανικό πλαίσιο εξέφρασε τα εξής:

«Τα προγράμματα που σχεδιάζονται από τα διάφορα ιδρύματα για την ενίσχυση της γυναικείας επιχειρηματικότητας θα πρέπει να ακολουθούν μια προσέγγιση «από τη βάση προς την κορυφή», καθώς και ένα σημείο εκκίνησης στο οποίο να αναλύονται οι ανάγκες τους. Δεν μπορούμε να έχουμε γενικευμένα προγράμματα για τον τόσο ποικιλόμορφο χώρο της επιχειρηματικότητας, καθώς η αντισυμβατική επιχειρηματικότητα είναι πολύ διαφορετική – το ίδιο και τα προφίλ των υποεκπροσωπούμενων επιχειρηματιών. Είναι αδύνατο για ένα πρόγραμμα να μπορέσει να καλύψει τα πάντα».

Όσον αφορά τις πρωτοβουλίες που θα μπορούσαν να οργανωθούν είτε από δημόσιους φορείς είτε από οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών (ΟΚΠ), ορισμένοι από τους ερωτηθέντες από την Ελλάδα τόνισαν επίσης την ανάγκη να ακολουθηθεί μια προσέγγιση «από τη βάση προς την κορυφή». Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης, οι ενδιαφερόμενες περιθωριοποιημένες ομάδες θα μπορούσαν να συμμετέχουν ενεργά στο σχεδιασμό των προτάσεων και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Ένας από τους ειδικούς από το πλαίσιο της Κύπρου επεσήμανε ότι αν και υπάρχουν προγράμματα στην Κύπρο που βοηθούν τις γυναίκες και τους νέους να ξεκινήσουν τις δικές τους επιχειρήσεις, θα πρέπει να εφαρμόζονται με πιο στοχευμένο τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται ένα καλύτερο αποτέλεσμα. Οι γενικές απαιτήσεις για συμμετοχή που τα προγράμματα αυτά έχουν συνήθως, όπως για παράδειγμα το να είναι κανείς μια νεαρή γυναίκα, δεν εγγυώνται την επιτυχία, και χρειάζεται μια πιο ουσιαστική αξιολόγηση προκειμένου να εντοπιστούν οι καλές ιδέες και οι κατάλληλοι άνθρωποι που μπορούν να τις υλοποιήσουν. Αυτό θα δημιουργούσε ένα περιβάλλον όπου οι ενδιαφερόμενοι θα είχαν περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας, ενώ παράλληλα αυτό θα ενίσχυε την αυτοπεποίθηση των γυναικών που ανήκουν σε μειονεκτούσες ομάδες να ιδρύσουν τις δικές τους επιχειρήσεις. Ο ίδιος ειδικός προτείνει επίσης να υπάρξουν καλύτερα δομημένα προγράμματα για τις συνδικαλιστικές οργανώσεις και τις γυναικείες επιχειρηματικές οργανώσεις, ώστε να καλυφθούν οι πολυάριθμες ανάγκες τους. Συνολικά, οι πρωτοβουλίες αυτές είναι ζωτικής σημασίας για την ενδυνάμωση των υποεκπροσωπούμενων ομάδων, αλλά πρέπει να είναι πιο στοχευμένες για να εξασφαλίσουν τον μέγιστο δυνατό αντίκτυπο.

Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα πρωτοβουλίας που προωθεί την επιχειρηματικότητα μεταξύ μειονεκτούσων ομάδων μέσω μιας προσαρμοσμένης προσέγγισης είναι αυτή που ονομάζεται "Entrepreneur without Borders" («Επιχειρηματίας χωρίς σύνορα») η οποία υλοποιείται στη Γερμανία (European Commission, 2015). Το πρόγραμμα αυτό περιλαμβάνει μια δωρεάν πλατφόρμα για αμοιβαίες ανταλλαγές, προσφορές κατάρτισης και ενίσχυση της τοπικής οικονομίας στην πόλη του Αμβούργου. Επίσης, προωθεί πρωτοβουλίες ίδρυσης νεοφυών επιχειρήσεων από μετανάστες, καθώς επίσης τη συμμετοχή των γυναικών στην οικονομική ζωή (European Commission, 2015).

Πρωτοβουλίες που προωθούν την γυναικεία επιχειρηματικότητα

Αξίζει να σημειωθεί ότι μία από τις γυναίκες επιχειρηματίες που ερωτήθηκαν ήταν ιδιαίτερα αισιόδοξη για την πρόοδο που έχει σημειωθεί στην Κύπρο όσον αφορά την εκπροσώπηση των γυναικών επιχειρηματιών. Πιστεύει ότι, τα τελευταία χρόνια, η συνολική κατάσταση της γυναικείας επιχειρηματικότητας κινείται σταδιακά προς μια θετική κατεύθυνση. Αποδίδει αυτή τη θετική μετατόπιση στο γεγονός ότι οι γυναίκες επιχειρηματίες έχουν αρχίσει να είναι πιο δυναμικές στις διεκδικήσεις τους για ίσα δικαιώματα και εκπροσώπηση.

Μία άλλη ειδικός σε θέματα επιχειρηματικότητας ερωτήθηκε στο πλαίσιο της Κύπρου υπογράμμισε επίσης την ανάγκη που υπάρχει για την ανάληψη πρωτοβουλιών για την

προώθηση της γυναικείας επιχειρηματικότητας. Η ειδικός τόνισε ότι απαιτείται η ανάληψη διαφόρων ειδών πρωτοβουλιών από δημόσιους φορείς και/ή Οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών (ΟΚΠ), διότι παρόλο που σήμερα υπάρχει μεγαλύτερη εκπροσώπηση των γυναικών στο χώρο της επιχειρηματικότητας, οι γυναίκες που εκπροσωπούνται κυρίως είναι γυναίκες από προνομιούχα περιβάλλοντα. Σύμφωνα με την ίδια, τέτοιες πρωτοβουλίες είναι απαραίτητες για την ενίσχυση και τη θετική εκπροσώπηση των περιθωριοποιημένων γυναικών στον τομέα της επιχειρηματικότητας. Προτείνει ότι οι πρωτοβουλίες αυτές θα πρέπει ν' αναληφθούν από άλλες γυναίκες επιχειρηματίες οι οποίες έχουν παρόμοιες εμπειρίες στον τομέα της επιχειρηματικότητας και οι οποίες μπορούν να καθοδηγήσουν καταλληλότερα άλλες γυναίκες:

«Είναι πραγματικά σημαντικό για όλες τις γυναίκες, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης, οικονομικής κατάστασης κ.λπ., να τους παρέχουμε τα απαραίτητα μέσα για να μπορέσουν να υλοποιήσουν τα όνειρα, τις ιδέες και τα σχέδιά τους, αλλά όχι με γενικευμένο τρόπο. Αυτό θα πρέπει να γίνει από άλλες γυναίκες που έχουν βιώσει προσωπικά παρόμοιες καταστάσεις και έχουν ξεκινήσει οι ίδιες από χαμηλό υπόβαθρο, ώστε να έχουν την αντίληψη και την ενσυναίσθηση να είναι σε θέση να βοηθήσουν πραγματικά άλλες περιθωριοποιημένες γυναίκες».

Όπως προτείνει αυτή η ειδικός, αυτές οι έμπειρες γυναίκες επιχειρηματίες θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως μέντορες για επίδοξες ή γυναίκες επιχειρηματίες που βρίσκονται στα πρώτα στάδια της δραστηριότητάς τους, καθώς έχουν επίσης το πλεονέκτημα της προσωπικής εμπειρίας. Άλλα χρήσιμα προγράμματα που έχουν αναφερθεί από τους ειδικούς που ερωτήθηκαν στο εθνικό πλαίσιο της Ισπανίας είναι εκείνα που παρέχουν πρωτοβουλίες όπως οι «συνάξεις γυναικών» (“women’s circles”), οι οποίες λειτουργούν ως ομάδες ενδυνάμωσης και υποστήριξης.

7.6 Συμπεράσματα

- ⇒ Το παρόν κεφάλαιο διερεύνησε το ζήτημα της θετικής εκπροσώπησης των περιθωριοποιημένων ομάδων στην επιχειρηματικότητα.
- ⇒ Στόχευσε στην ανάδειξη του πολύτιμου και δυναμικού ρόλου των μειονοτήτων στον τομέα αυτό.
- ⇒ Εξέτασε τόσο τα κοινωνικά και τα προσωπικά οφέλη της θετικής εκπροσώπησης, συμπεριλαμβανομένης της κατάρτισης των στερεοτύπων, της οικονομικής ανάπτυξης, της κοινωνικής συνοχής, της ποικιλομορφίας, της ενδυνάμωσης και του αισθήματος ταυτότητας για τις περιθωριοποιημένες ομάδες.
- ⇒ Υπογράμμισε τη σημασία των θετικών προτύπων για τα άτομα που προέρχονται από περιθωριοποιημένες ομάδες και τον αντίκτυπό τους στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης.

- ⇒ Αναγνώρισε τη μεγάλη δυναμική που έχουν οι επιχειρηματίες που προέρχονται από μειονεκτούντα περιβάλλοντα.
- ⇒ Αναγνώρισε επίσης τη σημαντική συμβολή των περιθωριοποιημένων ατόμων στον επιχειρηματικό τομέα.
- ⇒ Ακόμα, το παρόν κεφάλαιο υπογράμμισε το σημαντικό ρόλο της αυτοαντίληψης και της θετικής αυτοπαρουσίασης στην πρόοδο των περιθωριοποιημένων ομάδων επιχειρηματιών.
- ⇒ Παρουσίασε επίσης παραδείγματα πρωτοβουλιών στα εθνικά πλαίσια των εταίρων του έργου για την υποστήριξη περιθωριοποιημένων ομάδων, ιδίως γυναικών επιχειρηματιών.
- ⇒ Συζήτησε επιπλέον τα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες που υπάρχουν όσον αφορά τις επίσημες πρωτοβουλίες που υπάρχουν για την προώθηση της επιχειρηματικότητας μεταξύ γυναικών και μειονεκτουσών ομάδων.
- ⇒ Τόνισε ακόμα τη σημασία της συμμετοχής δημόσιων φορέων, της υιοθέτησης ειδικά προσαρμοσμένων και εξατομικευμένων προσεγγίσεων, καθώς και τα οφέλη της συστηματικής εμπλοκής των γυναικών στην επιχειρηματικότητα.
- ⇒ Τέλος, το παρόν κεφάλαιο άντλησε πολλές από τις πληροφορίες που παρουσιάστηκαν από συνεντεύξεις με ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας οι οποίες πραγματοποιήθηκαν από τους εταίρους του έργου στα εθνικά τους πλαίσια.

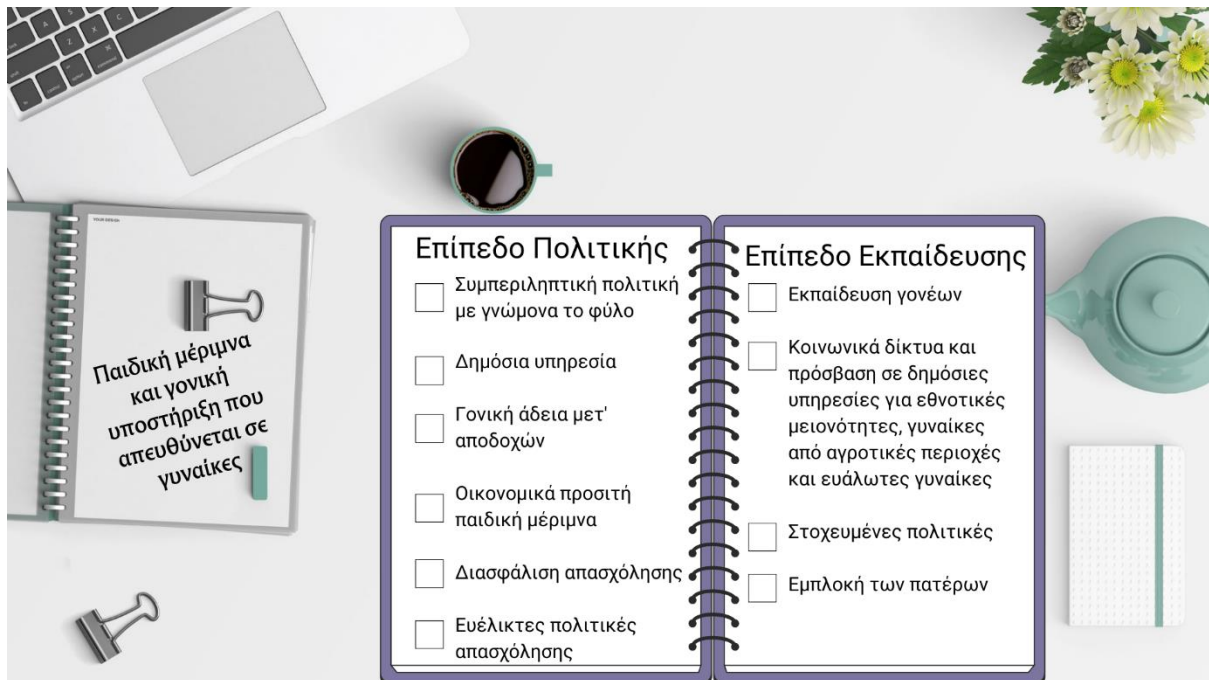
8. Ανασκόπηση δεδομένων που αφορούν τις γυναίκες που ανήκουν σε υποεκπροσωπούμενες κοινότητες

8.1 Επιχειρηματικές πρωτοβουλίες υπό την ηγεσία γυναικών

Η κοινωνία μας έχει περάσει από απίστευτα γεγονότα κατά τα τελευταία χρόνια. Είμαστε μάρτυρες του τρόπου με τον οποίο η τεχνολογία έχει φέρει την επανάσταση στον τρόπο με τον οποίο κοινωνικοποιούμαστε και ασκούμε την επιχειρηματική μας δραστηριότητα. Έχουμε περάσει μια παγκόσμια πανδημία, την οποία διαδέχτηκε μια παγκόσμια οικονομική κρίση, την οποία έπειτα διαδέχθηκε ένας πόλεμος, γεγονότα τα οποία ακολούθησε μια μεγάλη ενεργειακή και επισιτιστική κρίση (GEM, 2022). Σε αυτό το συνονθύλευμα γεγονότων, οι επιχειρήσεις των οποίων ηγούνται γυναίκες έχουν δοκιμαστεί, έχουν επιδείξει ανθεκτικότητα και έχουν αποδείξει ότι μπορούν να αδράξουν τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται από το χάος και την αλλαγή, και τελικά να δημιουργήσουν προστιθέμενη αξία και κέρδος στις οικονομίες. Ωστόσο, η πολιτιστική, θεσμική και οικονομική στήριξη παραμένει ανεπαρκής για τις γυναίκες επιχειρηματίες, ακόμη και αν υπάρχει σαφής και ισχυρή επιχειρηματική ικανότητα ώστε να παρακινήσει τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής και τους επενδυτές να αναλάβουν δράση (GEM, 2022).

Ποιο είναι το σκηνικό όσον αφορά των πρωτοβουλιών των οποίων ηγούνται γυναίκες, υπό το πρίσμα των προαναφερθέντων γεγονότων; Ακολουθούν ορισμένα στοιχεία και αριθμοί που πρέπει να έχετε υπόψη σας: Τι σημαίνουν τα προαναφερθέντα γεγονότα για την ενδυνάμωση των γυναικών; Είναι αυτό ένα από τα σημεία καμπής όπου αρχίζει η ανισορροπία; Όπου η άδεια μητρότητας γίνεται ένα πρόσθετο κόστος για τις εταιρείες ή δεν είναι αποδοτικό να διασφαλιστεί η θέση εργασίας των νέων μητέρων;

Σύμφωνα με τα τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, υπάρχουν δύο κύριοι τομείς όσον αφορά αυτά τα ζητήματα· Πολιτική και εκπαίδευση σχετικά με τη γονική μέριμνα:

Πηγή: <https://media.un.org/en/asset/k1w/k1wesie03d>

Ο Sharaban (2019) προτείνει επίσης ότι μπορούν να ληφθούν ορισμένα από τα βήματα για την εξισορρόπηση της ενδυνάμωσης των γυναικών, όπως η ενίσχυση του μηχανισμού υποστήριξης και εμπύχωσης στους τομείς της εργασίας και της οικογένειας, η διασφάλιση των δικαιωμάτων των γυναικών μέσω δημόσιων θεσμών και πολιτικών και η αποτελεσματική ανάθεση προσωπικών ευθυνών.

Στην περίπτωση των περιθωριοποιημένων κοινοτήτων και εθνοτήτων, η εκπροσώπηση είναι ακόμη χαμηλότερη ή, σε μερικές περιπτώσεις, ακόμη και ανύπαρκτη. Εάν οι φωνές των γυναικών δεν εισακούονται και δεν χρησιμεύουν ως έμπνευση και ως πρότυπα για άλλους επίδοξους επιχειρηματίες, η κατάσταση δεν θα είναι βιώσιμη (Allen, 2022). Και αν θέλουμε να το πάμε στο επίπεδο της κοινωνίας, εάν ορισμένες εθνότητες δεν βλέπουν τους εαυτούς τους να αντανakλούνται και να εκπροσωπούνται στη δημόσια σφαίρα, πώς θα μπορέσουν να συνειδητοποιήσουν την πλήρη δυναμική αυτού που μπορούν να γίνουν σε επαγγελματικό, πολιτιστικό κ.λπ. επίπεδο (Kondo, 2018);

Δεν είναι ασυνήθιστο για τα άτομα με μεταναστευτικό υπόβαθρο ή για τις γυναίκες που ζουν στην Ευρώπη να ασχολούνται με τις οικογενειακές τους επιχειρήσεις, ωστόσο ο ρόλος και η συμβολή τους παραμένουν αρκετά αφανείς τόσο για την κοινωνία όσο και στο πεδίο της ακαδημαϊκής έρευνας. Η μελέτη των Vershena et al. (2019) διαπιστώνει ότι αυτές οι πατριαρχικά ριζωμένες δυναμικές αναπαράγονται από γενιά σε γενιά και προκαλούν το φαινόμενο οι γυναίκες να θεωρούνται αναλφάβητες, αμόρφωτες, παθητικές, χωρίς δεξιότητες και στερούμενες κοινωνικού κεφαλαίου, αντιμετωπίζοντάς τις, ως αποτέλεσμα, ως άμισθες βοηθούς και όχι ως επιχειρηματίες.

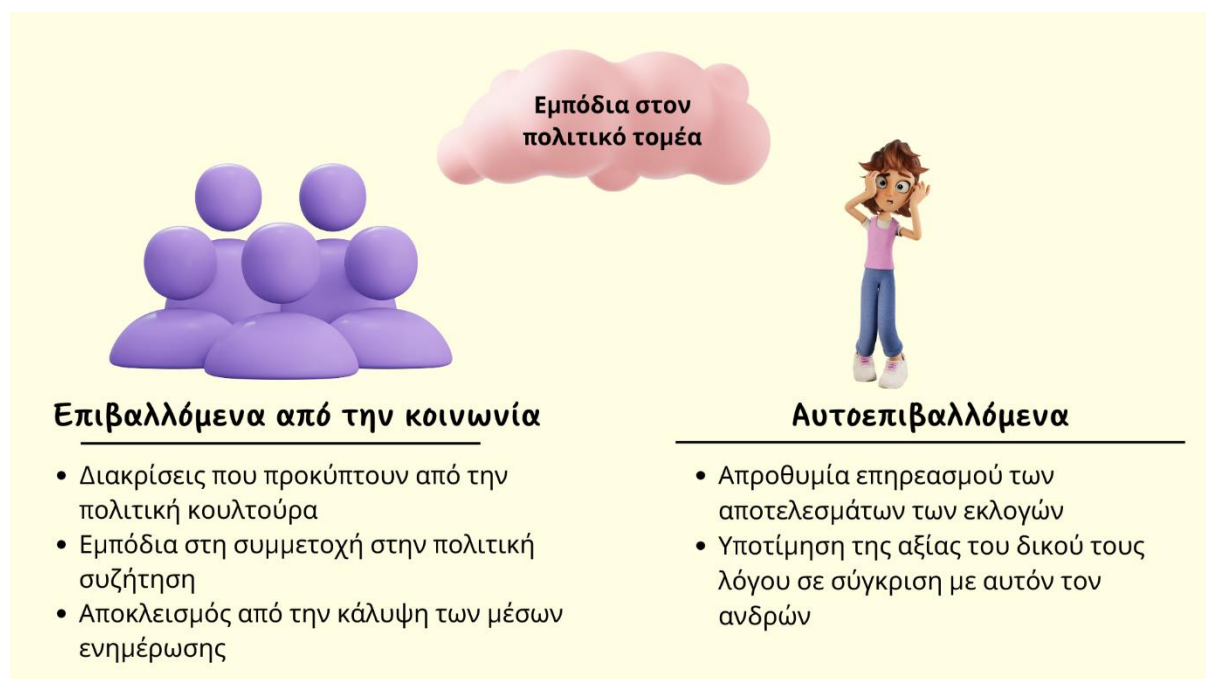
Μελέτες έχουν δείξει ότι οι γυναίκες (και ιδιαίτερα οι γυναίκες που προέρχονται από μειονεκτούντα περιβάλλοντα) αντιμετωπίζουν μοναδικές προκλήσεις όταν προσπαθούν να δραστηριοποιηθούν επιχειρηματικά. Οι προκλήσεις αυτές σχετίζονται με τον επιχειρηματικό τομέα (π.χ. ανεπαρκής πρόωμη χρηματοδότηση, περιορισμένη πρόσβαση σε κατάρτιση και καθοδήγηση, έλλειψη εδραιωμένων επιχειρηματικών δικτύων, έλλειψη ευκαιριών μη τυπικής εκπαίδευσης και εμπειρίας κ.λπ.), με διάφορες σχετικές γνώσεις και δεξιότητες, με κοινωνικούς/πολιτισμικούς παράγοντες (προκλήσεις που απορρέουν από τις οικιακές υποχρεώσεις των γυναικών όπως η μητρότητα, οι ακούσιες πολιτισμικές προκαταλήψεις, οι έμφυλες διακρίσεις, η ανάγκη για «συμφιλίωση» της οικογενειακής και της επαγγελματικής ζωής, μεταξύ άλλων (Fleisher & Marquez 2019; Ogunrana et al., 2021; Barr 2015; Edman & Punkari, 2021). Ωστόσο, οι προαναφερθείσες προκλήσεις, καθώς και το ζήτημα της έλλειψης εκπροσώπησης, έχουν αντιμετωπιστεί και βελτιωθεί σε έναν βαθμό χάρη στην πρόοδο της τεχνολογίας και της ψηφιοποίησης, οι οποίες προώθησαν και δημιούργησαν νέα πρότυπα, δίκτυα και καλύτερη επικοινωνία και καινοτομία στον επιχειρηματικό τομέα (Edman & Punkari, 2021). Για παράδειγμα, τα πλεονεκτήματα αυτά δίνουν τη δυνατότητα στις γυναίκες να εργάζονται από το σπίτι, να πραγματοποιούν διαδικτυακές συναντήσεις (γεγονός που βοηθά στη «συμφιλίωση» της επαγγελματικής ζωής με τα πρώτα χρόνια της μητρότητας), ενώ επίσης δημιουργούν δίκτυα και ευκαιρίες συμμετοχής σε ομάδες καθοδήγησης και διαδικτυακές κοινότητες όπου μπορούν να ανταλλάσσουν γνώσεις, τεχνογνωσία και λύσεις σε προβλήματα που αφορούν την επιχειρηματικότητα.

Στις περιπτώσεις όπου υπάρχουν προγράμματα σχεδιασμένα για να ενισχύσουν ή να δώσουν κίνητρα για την επιχειρηματικότητα ή/και τις ικανότητες των γυναικών από μη προνομιούχες κοινότητες, αυτά συνήθως στερούνται της απαιτούμενης δυνατότητας ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης (καθώς η πληροφόρηση συχνά δεν φτάνει στις γυναίκες αυτές). Οι γυναίκες αυτές επίσης συχνά στερούνται της απαραίτητης καθοδήγησης και των αναγκαίων προτύπων τα οποία λειτουργούν ως φορείς λήψης αποφάσεων στους συναφείς τομείς. Μια μελέτη διαπίστωσε ότι η εκπαίδευση σε ένα περιβάλλον αίθουσας διδασκαλίας που απευθυνόταν σε γυναίκες από μειονεκτούντα περιβάλλοντα σε συνδυασμό με την καθοδήγηση από ομότιμες τους εκπαιδευόμενες γυναίκες επέφερε σημαντικά αποτελέσματα όσον αφορά τις αναφερόμενες αντιλήψεις που οι ίδιες είχαν σχετικά με την αυτοαποτελεσματικότητά τους όσον αφορά τις επιχειρηματικές τους ικανότητες, μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση σε θέματα ποικιλομορφίας και φύλου, καθώς και μια νέα προοπτική για στην επίλυση προβλημάτων και τη ζωή γενικότερα (Mavripilis et al., 2020). Η ίδια μελέτη επέμεινε στα οφέλη της υιοθέτησης μιας ευαισθητοποιημένης ως προς το φύλο προσέγγισης στα προγράμματα εκπαίδευσης στον τομέα της επιχειρηματικότητας (Mavripilis et al., (2020). Τα προγράμματα τα οποία παρουσιάζουν μια ευαισθησία ως προς το φύλο λαμβάνουν υπόψη τον παράγοντα του φύλου σε κάθε βήμα της διαδικασίας, από τον ορισμό του προβλήματος έως τον καθορισμό της πολιτικής που θα εφαρμοστεί (Warnecke, 2016).

Όταν πρόκειται για ένα πιο μειονεκτικό προφίλ, όπως αυτό των γυναικών με μεταναστευτικό υπόβαθρο στον τομέα της επιχειρηματικότητας, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι πολλά έχουν αλλάξει τα τελευταία χρόνια, συμπεριλαμβανομένου των προτύπων μετανάστευσης (με τρόπο ατομικό έναντι της οικογενειακής ενοποίησης), των πολλαπλών επιπέδων διατομεακών διακρίσεων που τα άτομα αυτά αντιμετωπίζουν στις χώρες υποδοχής τους, της έλλειψης σεβασμού ως προς τα δικαιώματά τους, καθώς και των ιστοριών ζωής που φέρνουν μαζί τους (Heinrich, 2018). Ως εκ τούτου, κάθε παρέμβαση ή πολιτική που αποσκοπεί στην προώθηση της κοινωνικοοικονομικής ένταξης των μεταναστριών ή στην ενίσχυση των επιχειρηματικών τους ικανοτήτων θα ήταν ανεπαρκής αν δεν παρουσίαζε μια ευαισθησία ως προς το φύλο, ή εάν δεν λάμβανε υπόψη τις προκλήσεις και τις δυσκολίες που οι γυναίκες αυτές αντιμετωπίζουν.

8.2 Διατομεακότητα και εμπόδια

Οι γυναίκες αντιμετώπιζαν ιστορικά περισσότερα εμπόδια από τους άνδρες κατά την είσοδό τους στη δημόσια σφαίρα ή σε υψηλές διευθυντικές θέσεις ή θέσεις ευθύνης, και όσο πιο ανδροκρατούμενος ήταν ο εκάστοτε τομέας, τόσο πιο δύσκολη ήταν και η είσοδός τους. Ο πολιτικός τομέας αποτελεί ένα καλό παράδειγμα όσον αφορά αυτό. Οι Shierly και Keithly (2010) παρατήρησαν ότι ορισμένα από τα εμπόδια που οι γυναίκες αντιμετώπισαν ιστορικά επιβλήθηκαν από την κοινωνία, ενώ μερικά άλλα επιβάλλονται από τις ίδιες τις γυναίκες:

Πηγή: Shierly και Keithly, 2010

Όλοι οι ερωτηθέντες που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις στα πλαίσια του έργου Entrepreneurial Herstory συμφώνησαν ομόφωνα ότι η πρόσβαση σε πόρους και χρηματοδότηση είναι πολύ πιο δύσκολη για τις γυναίκες (ειδικά για τις γυναίκες που προέρχονται από μειονεκτούντα περιβάλλοντα). Η κατάσταση αυτή επιδεινώνεται σαφώς όταν οι γυναίκες που προέρχονται από μειονεκτούντα περιβάλλοντα βρίσκονται σε αγροτικές περιοχές και συχνά δεν τυγχάνουν πλήρους ενσωμάτωσης σε μικρές κοινότητες στις οποίες υφίσταται μια προκαθορισμένη νοοτροπία. Αυτή η κατάσταση είναι ιδιαίτερα επιζήμια για τις αγροτικές περιοχές, καθώς πλήττονται από σοβαρό πρόβλημα ερήμωση και διαρροή επιστημονικού εργατικού δυναμικού και χάνουν ιδιαίτερα τα σπουδαία πλεονεκτήματα που προσφέρει η ποικιλομορφία στην επιχειρηματικότητα και στην κοινωνία στο σύνολό της (Fleisher & Marquez, 2019).

Μία από τις πιο συνηθισμένες περιπτώσεις αυτοαπασχόλησης για γυναίκες που προέρχονται από εθνοτικές μειονότητες και κοινότητες μεταναστών είναι συμπερίληψή τους στις οικογενειακές επιχειρήσεις, όπου οι σχέσεις είναι πατριαρχικές, άνισες, αναπαράγονται από γενιά σε γενιά, προκαλώντας την εδραίωση μια εικόνας κατά την οποία οι γυναίκες φαίνονται να είναι παθητικές, αναλφάβητες, , ότι έχουν χαμηλά επίπεδα ειδίκευσης, ενώ παράλληλα υποτιμείται το κοινωνικό κεφάλαιο που διαθέτουν (Verneshina & Rodgers, 2019).

8.3 Συμπέρασμα

- ⇒ Το παρόν κεφάλαιο παρουσίασε ορισμένα πρόσφατα κοινωνικά γεγονότα και προκλήσεις τα οποία έχουν ρίξει φως στην πρόοδο και τα διαρκή εμπόδια που αντιμετωπίζουν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες στις οποίες ηγούνται γυναίκες.
- ⇒ Οι επιχειρήσεις που διοικούνται από γυναίκες έχουν επιδείξει ανθεκτικότητα και προσαρμοστικότητα ανταποκρινόμενες στις τεχνολογικές εξελίξεις, τις οικονομικές αναταραχές και τις παγκόσμιες κρίσεις.
- ⇒ Παρά την ικανότητά τους να προηγηθούν επιτυχώς στην αλλαγή, οι γυναίκες επιχειρηματίες εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν πολιτιστικά, θεσμικά και οικονομικά εμπόδια.
- ⇒ Η αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων είναι ζωτικής σημασίας, καθώς υπάρχει μια μεγάλη ανάγκη για τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής και τους επενδυτές να αναλάβουν δράση, καθώς αναμένεται να προκύψουν πολλά οφέλη από αυτό.
- ⇒ Η χειραφέτηση των γυναικών βρίσκεται σε κρίσιμη καμπή, με την πολιτική και την εκπαίδευση που σχετίζονται με την ισορροπία μεταξύ εργασίας και οικογένειας να αποτελούν βασικούς τομείς ανησυχίας.
- ⇒ Η υποεκπροσώπηση περιθωριοποιημένων κοινοτήτων και εθνοτήτων, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, θέτει σε κίνδυνο την πρόοδο και τις

αναξιοποίητες δυνατότητες που υπάρχουν τόσο στον επαγγελματικό όσο και στον πολιτιστικό τομέα.

9. Διατομεακός φακός στην επιχειρηματικότητα

9.1 Η Διατομεακότητα στον επιχειρηματικό τομέα

Η «διατομεακότητα» αποτελεί ένα αναλυτικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι διάφορες κοινωνικές ταυτότητες ενός ατόμου μπορούν να οδηγήσουν σε διαφορετικά είδη διακρίσεων και προνομίων γι' αυτό. Η διατομεακότητα ως ένας φακός ανάλυσης εφαρμόζεται σε διάφορους τομείς ως η αναγνώριση του γεγονότος ότι όλοι έχουν μοναδικές εμπειρίες διακρίσεων. Σύμφωνα με τους Dy και Agwuonobi (2021), οι άνθρωποι υπόκεινται ταυτόχρονα στις επιδράσεις πολλαπλών κοινωνικών κατηγοριών ή ταυτοτήτων, συμπεριλαμβανομένων της φυλής, του φύλου, της εθνικότητας, της κοινωνικής τάξης, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ηλικίας και της σωματικής ικανότητας. Έτσι, η έννοια της διατομεακότητας μας προτρέπει να εξετάσουμε τις επιπτώσεις της αλληλεπίδρασης μεταξύ των μειονεκτικών κοινωνικών ταυτοτήτων που μπορούν ενδεχομένως να περιθωριοποιήσουν τους ανθρώπους όταν αυτές διασταυρώνονται. Η κατανόηση ή η αναγνώριση της διατομεακότητας είναι απαραίτητη όταν συζητείται η συμπερίληψη περιθωριοποιημένων ομάδων στον τομέα της επιχειρηματικότητας. Η εισαγωγή της στην έρευνα για την επιχειρηματικότητα συμβάλλει στην καλύτερη περιγραφή της σύνθετης δομής των ευκαιριών και των περιορισμών που αντιμετωπίζουν οι επιχειρηματίες από μειονοτικό υπόβαθρο (Vorobeva, 2022).

Στο παρόν κεφάλαιο θα διερευνηθεί το θεωρητικό πλαίσιο της διατομεακότητας και πώς αυτό εφαρμόζεται στον τομέα της επιχειρηματικότητας. Έχει τεκμηριωθεί από μια βιβλιογραφική ανασκόπηση σε θέματα επιχειρηματικότητας. Έχει επίσης εμπλουτιστεί με ευρήματα από συνεντεύξεις που διεξήγαγαν οι εταίροι του έργου με ψυχολόγους, κοινωνιολόγους και ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας στα πέντε εθνικά πλαίσια των οργανισμών-εταίρων του έργου (Ισπανία, Ελλάδα, Κύπρος, Ρουμανία και Ολλανδία). Στην πρώτη ενότητα του κεφαλαίου θα συζητηθεί το ζήτημα των διατομεακών διακρίσεων και τα δυσμενή σημεία που εντοπίζονται όσον αφορά την επιχειρηματικότητα μεταξύ των μειονοτικών κοινωνικών ομάδων. Θα ασχοληθεί παράλληλα με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι μειονεκτούντες επιχειρηματίες με διατομεακές ταυτότητες, εστιάζοντας κυρίως στις ιδιαίτερες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες επιχειρηματίες. Στη συνέχεια, το κεφάλαιο θα παρουσιάσει ορισμένες ιδέες σχετικά με δράσεις και πρωτοβουλίες που μπορούν να αναληφθούν για τη στήριξη των επιχειρηματιών με διατομεακές ταυτότητες, ιδίως των γυναικών επιχειρηματιών. Στην επόμενη ενότητα θα διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα με διατομεακές ταυτότητες μπορούν να ξεπεράσουν τις πρόσθετες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν λόγω των διατομεακών μειονεκτημάτων τους. Θα δοθεί προσοχή στη σημασία των διαδικασιών δικτύωσης, της υποστήριξης από την κοινότητα, της αλληλεγγύης και της ψυχολογικής διάστασης του ζητήματος με βάση τις προοπτικές που απορρέουν από την ψυχολογία της αποτυχίας και της επιτυχίας. Τέλος, το κεφάλαιο θα εξετάσει τις ευκαιρίες που προκύπτουν από την υιοθέτηση ενός διατομεακού φακού στην επιχειρηματικότητα.

Θα διερευνήσει πώς η διατομεακότητα μπορεί να συμβάλει στην οικοδόμηση ανθεκτικότητας και πώς οι επιχειρηματίες μπορούν να αξιοποιήσουν τις διατομεακές τους ταυτότητες για να μετατρέψουν τα πιθανά μειονεκτήματά τους σε προνόμια.

9.2 Διατομεακές διακρίσεις και μειονεκτήματα στον επιχειρηματικό τομέα

Η πρόσφατη βιβλιογραφία σχετικά με τη συμπεριληπτική επιχειρηματικότητα που παρήχθηκε στο πλαίσιο της ΕΕ δείχνει ότι έχει αναδυθεί κάποιο ενδιαφέρον για την εξέταση της επιχειρηματικότητας εθνοτικών μειονοτήτων, καθώς και για ζητήματα διακρίσεων και συμπερίληψης. Ολοένα και αυξανόμενη προσοχή έχει δοθεί σε θέματα συμμετοχής και προβολής των γυναικών και άλλων περιθωριοποιημένων ατόμων με διατομεακές ταυτότητες στον επιχειρηματικό χώρο. Η έννοια της διατομεακότητας αναφέρεται στους σύνθετους τρόπους με τους οποίους διάφορες κοινωνικές ταυτότητες, όπως η φυλή, το φύλο και η σεξουαλικότητα, τέμνονται και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους για να διαμορφώσουν τις εμπειρίες και τις ευκαιρίες ενός ατόμου (Vorobeve, 2022). Η βιβλιογραφία σχετικά με την συμπεριληπτική επιχειρηματικότητα αναγνωρίζει επίσης το γεγονός ότι οι διαφορετικές διασταυρώσεις μειονεκτούσων ταυτοτήτων πολλαπλασιάζουν τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι επιχειρηματίες με αυτές τις ταυτότητες (Opara et al., 2020; Vorobeve, 2022; Lassalle, 2011; Aydin et al., 2019; Jubany, Güell, & Davis, 2011; Cody, 2017; Verduijn & Essers, 2013 Opara et al., 2020; Vorobeve, 2022; Lassalle, 2011; Aydin et al., 2019; Jubany, Güell, & Davis, 2011; Cody, 2017; Verduijn & Essers, 2013).

Οι Verduijn και Essers (2013) υποστηρίζουν ότι οι κυρίαρχες υποθέσεις που υπάρχουν όσον αφορά την επιχειρηματικότητα συχνά παραβλέπουν τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα άτομα με διατομεακές ταυτότητες και υποθέτουν ότι όλοι οι επιχειρηματίες έχουν ίση πρόσβαση σε πόρους και ευκαιρίες. Για την αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων, οι συγγραφείς συνιστούν να επιχειρηθεί μια πιο λεπτή κατανόηση της επιχειρηματικότητας η οποία να δίνει προσοχή στις εμπειρίες των ίδιων των περιθωριοποιημένων ομάδων (Verduijn & Essers, 2013). Αυτό απαιτεί τη μετατόπιση του κυρίαρχου λόγου για την επιχειρηματικότητα και την αναγνώριση της σημασίας της διαφορετικότητας και της συμπερίληψης στο επιχειρηματικό περιβάλλον (Verduijn & Essers, 2013).

Τα άτομα από μειονεκτούντα περιβάλλοντα αντιμετωπίζουν συνήθως πρόσθετα εμπόδια κατά την πλοήγησή τους στον τομέα της επιχειρηματικότητας, γεγονός το οποίο δημιουργεί πρωτοφανείς εμπειρίες διακρίσεων. Στο άρθρο με τίτλο «Intersectionality and Minority Entrepreneurship: At the Crossroad of Vulnerability and Power», η Vorobeve (2022) διερευνά την έννοια της διατομεακότητας όπως αυτή εφαρμόζεται στον τομέα της επιχειρηματικότητας εθνικών μειονοτήτων. Οι επιχειρηματίες από μειονοτικές κοινωνικές ομάδες αντιμετωπίζουν πολλαπλά μειονεκτήματα και συχνά πέφτουν θύματα διατομεακών διακρίσεων. Ο συνδυασμός των μειονεκτούντων ταυτοτήτων και του υπόβαθρού τους καθιστούν τη συμμετοχή και την πρόοδό τους στον τομέα της επιχειρηματικότητας ένα ακόμη δυσκολότερο εγχείρημα. Ως εκ τούτου, η διατομεακότητα είναι ένα κρίσιμο πλαίσιο

ανάλυσης για την κατανόηση των εμπειριών των επιχειρηματιών από εθνοτικές μειονότητες, οι οποίοι συχνά αντιμετωπίζουν πολλαπλά επίπεδα διακρίσεων και περιθωριοποίησης (Vorobeve, 2022; Opara, Sealy & Ryan, 2020).

9.2.1 Προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι μειονεκτούντες επιχειρηματίες με διατομεακές ταυτότητες

Η παρούσα υποενότητα εξετάζει την κατάσταση ορισμένων μειονεκτουσών ομάδων ατόμων, των οποίων οι διατομεακές ταυτότητες τις καθιστούν πιο ευάλωτες στον κόσμο των επιχειρήσεων. Παρέχει πληροφορίες σχετικά με τις εμπειρίες των ατόμων με διατομεακές ταυτότητες όσον αφορά τις παραμέτρους της σωματικής ικανότητας και της ηλικίας.

Τα άτομα με αναπηρία (ΑμεΑ) αποτελούν μια μειονεκτούσα ομάδα που αντιμετωπίζει πολλαπλά κοινωνικά και οικονομικά εμπόδια στη ζωή, συμπεριλαμβανομένης της ανέλιξης στον επιχειρηματικό τομέα. Η βιβλιογραφία και η έρευνα σχετικά με την συμπεριληπτική επιχειρηματικότητα έχουν αναγνωρίσει προηγούμενα κενά όσον αφορά τον αποκλεισμό των ατόμων με αναπηρία από την επιχειρηματικότητα. Οι Drakopoulou Dodd και Keles (2014), εστιάζοντας σε επίπεδο ΕΕ, επισημαίνουν αυτό το κενό τόσο στη βιβλιογραφία όσο και στην πολιτική που εφαρμόζεται, καθώς θεωρούν ότι ο αναδυόμενος τομέας της συμπεριληπτικής επιχειρηματικότητας υστερεί όσον αφορά τα ΑμεΑ. Αναγνωρίζοντας τον ζωτικό ρόλο που διαδραματίζει η δικτύωση στην ενίσχυση της συμμετοχής των μειονεκτουσών ομάδων, οι Drakopoulou Dodd και Keles (2014) τονίζουν την ανάγκη για πρωτοβουλίες που στοχεύουν στη δικτύωση των ΑμεΑ. Η ανάγκη αντιμετώπισης της δυσμενούς θέσης των ΑμεΑ στην επιχειρηματικότητα εκφράζεται επίσης στην έκθεση των Kokkinaki et al. (2020), η οποία περιλαμβάνει ειδική ενότητα αφιερωμένη στην επιχειρηματική στήριξη των ΑμεΑ ως έναν αναδυόμενο τομέα εστίασης.

Η επίδραση του παράγοντα της ηλικίας υπογραμμίζει επίσης τη σημασία της υιοθέτησης ενός διατομεακού φακού στον τομέα της επιχειρηματικότητας. Η ηλικία, ιδίως τα γηρατειά, αναγνωρίζεται ευρέως ως σημαντικό πρόσθετο εμπόδιο για τους ώριμους ή τους ηλικιωμένους επιχειρηματίες (Drakopoulou Dodd & Keles, 2014; Kokkinaki et al., 2020; Aydin et al., 2019). Οι Aydin et al. (2019) ασχολούνται με το κενό στη βιβλιογραφία σχετικά με τους ηλικιωμένους επιχειρηματίες (“seniorpreneurs”). Υπογραμμίζουν τη σημασία της υιοθέτησης μιας διατομεακής στάσης στην επιχειρηματικότητα που αναγνωρίζει όχι μόνο τη σημασία του παράγοντα της ηλικίας αλλά και αυτήν του φύλου, καθώς και άλλους καθοριστικούς παράγοντες που θα μπορούσαν να επηρεάσουν αρνητικά τους επιχειρηματίες, συμπεριλαμβανομένης της εθνικότητας, της φυλής, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της σωματικής ικανότητας και της θρησκείας (Aydin et al., 2019). Το άρθρο εξετάζει επίσης το παράδειγμα των ηλικιωμένων γυναικών επιχειρηματιών που αντιμετωπίζουν πρόσθετα εμπόδια λόγω τομής των διαφόρων ιδιαιτεροτήτων τους όσον αφορά την ηλικία, τη φυλή και το φύλο (Aydin et al., 2019). Μερικοί από τους ειδικούς που έλαβαν μέρος στις συνεντεύξεις που διεξάχθηκαν στα πλαίσια του έργου από τους εταίρους

τόνισαν επίσης τη σημασία του παράγοντα της ηλικίας. Ένας από τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας από την Κύπρο εξέφρασε ανησυχίες σχετικά με την ηλικία στις περιπτώσεις που ο παράγοντας αυτός επηρεάζει τους νέους. Ο ειδικός αυτός υπογράμμισε επίσης τις επιπτώσεις του παράγοντα της ηλικίας στην απόκτηση επαγγελματικής εμπειρίας, η οποία λειτουργεί κάπως δυσμενώς στην περίπτωση των νεαρών επιχειρηματιών.

Στον ακαδημαϊκό χώρο και στον ακαδημαϊκό τομέα της επιχειρηματικότητας παρατηρούνται επίσης διατομές μειονεκτικών ταυτοτήτων, ιδίως όσον αφορά το φύλο. Σύμφωνα με τους Mickey και Smith-Doerr (2022), η έρευνα αποκαλύπτει ότι υπάρχουν χάσματα όσον αφορά το φύλο και την φυλή στην ακαδημαϊκή επιχειρηματικότητα και την ευρεσιτεχνία, δημιουργώντας μακροχρόνιες ανισότητες μεταξύ των ατόμων με διατομεακές ταυτότητες που δραστηριοποιούνται στον τομέα αυτό. Όσον αφορά τον ακαδημαϊκό χώρο, οι Rainey et al. (2018) διαπίστωσαν επίσης ότι οι έγχρωμες φοιτήτριες πανεπιστημίων έχουν τις λιγότερες πιθανότητες να αναφέρουν ότι αισθάνονται ότι μπορούν να ενταχθούν στους τομείς STEM. Αυτή η διατομή του φύλου και της φυλής, επομένως, αποδεικνύεται ότι επηρεάζει τις αυτοαντιλήψεις αυτών των φοιτητριών και τη μελλοντική επαγγελματική τους ανέλιξη σε αυτούς τους τομείς. Επιπλέον, σύμφωνα με τους Rainey et al. (2018), οι φοιτητές στον τομέα της επιχειρηματικότητας που προέρχονται από υποεκπροσωπούμενες ομάδες έχουν λιγότερες πιθανότητες να αναπτύξουν το αίσθημα του «ανήκειν» στους τομείς αυτούς. Αυτό αναδεικνύει τα θεσμικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά των πανεπιστημίων που εξακολουθούν να προάγουν την αρχέτυπη φιγούρα του λευκού άνδρα επιχειρηματία (Rainey et al., 2018).

9.2.2 Μοναδικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες επιχειρηματίες με διατομεακές ταυτότητες

Οι μετανάστριες και οι έγχρωμες γυναίκες είναι μοναδικά παραδείγματα ατόμων των οποίων οι διατομεακές ταυτότητες τις υποβάλλουν σε πρόσθετες, μοναδικές προκλήσεις στον επιχειρηματικό χώρο. Ο συνδυασμός του να είσαι γυναίκα επιχειρηματία ενώ είσαι επίσης μια μαύρη γυναίκα ή γυναίκα με μεταναστευτική βιογραφία φαίνεται να δημιουργεί πρόσθετα επίπεδα εμποδίων (Cody, 2017; Opara et al., 2020; Verduijn & Essers, 2013). Ο Cody (2017) εξετάζει τον αντίκτυπο των φυλετικών και έμφυλων διακρίσεων στην ικανότητα των γυναικών να δημιουργούν και να διατηρούν μια επιχείρηση. Για παράδειγμα, οι μαύρες γυναίκες συχνά βιώνουν τόσο διακρίσεις λόγω φύλου όσο και φυλετικές διακρίσεις στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν πρόσβαση σε επιχειρηματική υποστήριξη (Cody, 2017).

Στο ίδιο πνεύμα, τα ευρήματα της Lassalle (2021) δείχνουν ότι οι γυναίκες μετανάστριες επιχειρηματίες μπορεί μερικές φορές να ακολουθούν συζύγους, κάτι που περιορίζει την υπηρεσία τους και την ικανότητά τους να προγραμματίζουν την καθημερινή τους ζωή, κάτι που επηρεάζει την επιχειρηματική τους δραστηριότητα. Για να προωθηθεί η διατομεακή ατζέντα στην έρευνα για την επιχειρηματικότητα και τη χάραξη πολιτικής, είναι απαραίτητο πρώτα να επισημανθούν τα συγκεκριμένα ζητήματα που αντιμετωπίζουν οι επιχειρηματίες

που βρίσκονται στη διασταύρωση των καταπιεστικών δομών της πατριαρχίας και του αποκλεισμού (Lassalle, 2021).

Τα δεδομένα από τις συνεντεύξεις που διεξήγαγαν οι εταίροι του έργου φανερώνουν ότι οι γυναίκες επιχειρηματίες με διατομεακές ταυτότητες αντιμετωπίζουν πολλές πρόσθετες προκλήσεις. Αυτές μπορεί να ποικίλλουν ανάλογα με το υπόβαθρο και την ευαλωτότητά τους και μπορεί να προκύπτουν από πολιτισμικά εμπόδια, όπως οι παραδοσιακοί ρόλοι των φύλων και οι πατριαρχικές κοινωνικές δομές (Cody, 2017). Μία από τις ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας από το πλαίσιο της Ελλάδας χαρακτήρισε τη μητρότητα ως μια κατάσταση που αποτελεί μοναδική πρόκληση για τις γυναίκες επιχειρηματίες. Ένας άλλος ειδικός πρότεινε ότι οι προκλήσεις αυτές μπορεί να είναι συγκεκριμένες ανά κοινότητα, και τις οποίες αντιμετωπίζουν συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, όπως οι μετανάστες ή οι κοινότητες των Ρομά. Οι προκλήσεις αυτές μπορεί να εκδηλώνονται με διάφορους τρόπους, όπως η μειωμένη δυνατότητα πρόσβασης σε πρωτοβουλίες και δημόσια προγράμματα λόγω της δύσκολης ή εξειδικευμένης γλώσσας που χρησιμοποιείται σε αυτά, ή λόγω της πίεσης να συμμορφωθούν με τις παραδοσιακές αξίες του θεσμού της οικογένειας. Μία από τις συμμετέχουσες στην έρευνα από τη Ρουμανία πρόσθεσε επίσης ότι οι μετανάστριες γυναίκες επιχειρηματίες αντιμετωπίζουν πρόσθετες προκλήσεις κατά την πρόσβαση σε πρωτοβουλίες και δημόσια προγράμματα κυρίως λόγω του ότι η γλώσσα που χρησιμοποιείται δεν είναι προσβάσιμη γι' αυτές.

9.3 Υποστήριξη επιχειρηματιών με διατομεακές ταυτότητες και γυναικών επιχειρηματιών: Δράσεις & Πρωτοβουλίες

Σε επίπεδο πολιτικής της ΕΕ, έχουν καταβληθεί διάφορες προσπάθειες για την αντιμετώπιση του αποκλεισμού ή της υποεκπροσώπησης ορισμένων ομάδων από τον τομέα των επιχειρήσεων. Οι Drakoroulou Dodd και Keles (2014) παραθέτουν μια επισκόπηση τέτοιων παρεμβάσεων σε επίπεδο πολιτικής στην ΕΕ που έχουν γίνει για την ενίσχυση της επιχειρηματικής επιτυχίας των μειονεκтουσών ομάδων. Υπάρχουν επίσης αρκετά συγκεκριμένα παραδείγματα πρωτοβουλιών δημόσιας πολιτικής της ΕΕ, τόσο σε περιφερειακό/εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό/διακρατικό επίπεδο (Drakoroulou Dodd & Keles, 2014). Οι Verduijn και Essers (2013) υπογραμμίζουν τα δυνητικά οφέλη της υποστήριξης μειονοτικών ομάδων στην επιχειρηματικότητα, ιδίως όσον αφορά την περίπτωση των γυναικών επιχειρηματιών που προέρχονται από εθνοτικές μειονότητες. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, αυτοί οι επιχειρηματίες μπορούν να φέρουν μοναδικές προοπτικές και ιδέες στο επιχειρηματικό σκηνικό, οδηγώντας την κοινωνία στην καινοτομία και την οικονομική ανάπτυξη (Verduijn & Essers, 2013).

Όλοι οι συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις συμφώνησαν στην πεποίθηση ότι για να υποστηριχθούν οι γυναίκες επιχειρηματίες με διατομεακές ταυτότητες, είναι σημαντικό να αναγνωριστούν και να αντιμετωπιστούν οι μοναδικές προκλήσεις που αυτές αντιμετωπίζουν. Η τεχνολογία μπορεί να αποτελέσει πολύτιμο σύμμαχο στην προώθηση της

γυναικείας επιχειρηματικότητας, ιδίως μεταξύ των γυναικών με διατομεακές ταυτότητες. Έχει τη δυνατότητα να αυξήσει την πρόσβαση στην επιχειρηματική εκπαίδευση και κατάρτιση, να παράσχει πόρους και δίκτυα σε γυναίκες επιχειρηματίες και να αντιμετωπίσει τις έμφυλες διακρίσεις στο επιχειρηματικό οικοσύστημα (Orser, Riding & Li, 2019). Οι συμμετέχοντες στην έρευνα τόνισαν τη σημαντική συμβολή που μπορούν να έχουν οι επιχειρηματικές ενώσεις στην προώθηση της υποστήριξης, κυρίως μέσω της ανάληψης διαδικτυακών πρωτοβουλιών. Μία από τις ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας από τη Ρουμανία έδωσε ένα παράδειγμα τοπικών επιχειρηματικών ενώσεων όπως η ένωση "Women in Business Romania" (www.afar.ro). Η ειδικός αυτή πιστεύει ότι τέτοιες επιχειρηματικές ενώσεις μπορούν να διαδραματίσουν ζωτικό ρόλο στην παροχή υποστήριξης μέσω ευκαιριών εκπαίδευσης, υποτροφιών και πρόσβασης σε διάφορα σχετικά προγράμματα. Ένα άλλο παράδειγμα που δόθηκε από δύο συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις από το πλαίσιο της Ελλάδας είναι ο οργανισμός "Women on Top" (<https://womenontop.gr/>), ο οποίος υποστηρίζει γυναίκες από όλα τα υπόβαθρα σε όλους τους επιχειρηματικούς τομείς μέσω προγραμμάτων καθοδήγησης.

Η Vorobeva (2022) προτείνει ότι οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής θα πρέπει να σχεδιάσουν εξειδικευμένους μηχανισμούς υποστήριξης για την αντιμετώπιση των αναγκών των ατόμων που βρίσκονται στις πιο αποδυναμωτικές διατομές φύλου, τάξης και φυλής. Η ανάγκη για ειδικά προσαρμοσμένους μηχανισμούς υποστήριξης αντικατοπτρίστηκε επίσης στις συνεντεύξεις που διεξάχθηκαν στα πλαίσια του έργου. Ένας συμμετέχοντας από το εθνικό πλαίσιο της Ρουμανίας επεσήμανε ότι τα προγράμματα έχουν σχεδιαστεί για να υποστηρίζουν γυναίκες επιχειρηματίες με διατομεακές ταυτότητες με προσαρμοσμένο τρόπο. Σύμφωνα με αυτόν τον ειδικό, η γλώσσα είναι ένα από τα στοιχεία που πρέπει να ληφθούν υπόψη. Τα άτομα που σχεδιάζουν προγράμματα υποστήριξης θα πρέπει να αποφεύγουν τη χρήση σύνθετης και εξειδικευμένης γλώσσας για να καταστήσουν το υλικό προσβάσιμο σε όλους. Αυτός είναι ένας κρίσιμος παράγοντας που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη όταν πρόκειται για μετανάστριες γυναίκες επιχειρηματίες (Verduijn & Essers, 2013).

Πιο συγκεκριμένα, η συμμετέχουσα πρότεινε τα ακόλουθα σχετικά με τις πρωτοβουλίες και τα προγράμματα στήριξης των γυναικών επιχειρηματιών:

«Πρέπει να χρησιμοποιείται μια πιο προσιτή γλώσσα, όχι γλώσσα τόσο τεχνικής φύσεως, και αποφεύγεται η χρήση εξειδικευμένης επιχειρηματικής ορολογίας, κάτι που σε πολλούς μπορεί να φαίνεται τρομακτικό. Ξέρετε, μια γλώσσα η οποία να είναι εύκολη στην κατανόηση... Αυτό θα ήταν το πρώτο πράγμα που θα πρότεινα, επειδή πολλές γυναίκες όταν βλέπουν πολύ, ξέρετε... Μερικές λέξεις που χρησιμοποιούνται από την αρχή, λένε 'Θεέ μου, αυτό δεν είναι για μένα, αυτό είναι για ειδικούς στο θέμα!'».

Ένας από τους ψυχολόγους που παραχώρησαν συνέντευξη στο εθνικό πλαίσιο της Κύπρου υποστήριξε την υιοθέτηση μιας συγκεκριμένης προσέγγισης στο θέμα, ενώ σχολίασε επίσης τον αντίκτυπο της διατομεακότητας. Επέμεινε ότι η περίπτωση κάθε χώρας σχετικά με το

ζήτημα της διατομεακότητας θα πρέπει να μελετηθεί με τους δικούς της όρους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι μειονεκτούσες κοινότητες και οι γυναίκες με διατομεακές ταυτότητες είναι πραγματικά μοναδικές με την επιπρόσθετη έννοια ότι ορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τις ίδιες τις ιδιαιτερότητες του πλαισίου στο οποίο βρίσκονται. Συγκεκριμένα, δήλωσε το εξής:

«Πιστεύω ότι είναι λάθος να παίρνουμε τα δεδομένα μιας χώρας και να υποθέτουμε ότι μπορούμε να κάνουμε τις ίδιες προβλέψεις για το τι θα συμβεί σε μια διαφορετική χώρα, επειδή οι ιστορίες τους είναι διαφορετικές, όπως επίσης και οι πραγματικότητές τους».

Ως εκ τούτου, οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα άτομα με διατομεακές ταυτότητες ή οι γυναίκες επιχειρηματίες θα πρέπει να βασίζεται σε δεδομένα από το συγκεκριμένο πλαίσιο στο οποίο το ζήτημα αυτό εξετάζεται, ώστε να αποφεύγονται οι εξαγωγές υποθέσεων και οι γενικεύσεις.

9.4 Ξεπερνώντας τις προκλήσεις των διατομεακών διακρίσεων

Μια λύση για την υπέρβαση των προκλήσεων αυτών και τη διαμόρφωση ενός πιο συμπεριληπτικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος είναι η αποδόμηση του παραδοσιακού αρχέτυπου προτύπου του επιχειρηματία μέσω τη διαμόρφωσης ενός ειδικά προσαρμοσμένου προγράμματος υποστήριξης και προώθησης πρωτοβουλιών που προάγουν την ποικιλομορφία (Vorobeva, 2022). Η αναγνώριση και η εκτίμηση των μοναδικών προοπτικών και εμπειριών των επιχειρηματιών από εθνικές μειονότητες επιτρέπει στην κοινωνία να δημιουργήσει μια ισορροπία στο επιχειρηματικό περιβάλλον και να προωθήσει πιο δίκαιες ευκαιρίες επιτυχίας στην επιχειρηματικότητα. Για να αντιμετωπίσουμε και να εξαλείψουμε τις διατομεακές διακρίσεις, είναι επίσης ζωτικής σημασίας τόσο για τους ανθρώπους που υφίστανται τις διακρίσεις αυτές, όσο και για τη κοινωνία στο σύνολό της, να κατανοήσουν την πολύπλοκη, πολυεπίπεδη φύση αυτής της διαδικασίας δημιουργίας διακρίσεων (Jubany, Güell & Davies, 2011). Εξίσου σημαντικό είναι να αναγνωρίσουμε ότι υπάρχουν διάφορα επίπεδα διατομεακών διακρίσεων. Οι Jubany, Güell και Davies (2011) προσδιορίζουν τρία επίπεδα διατομεακών διακρίσεων: το μικροεπίπεδο (όταν τα θύματα πρέπει να αισθάνονται ότι εκπροσωπούνται από το νομικό σύστημα), το μεσαίο επίπεδο (στο οποίο συμμετέχουν οι οργανώσεις εργασίας και οι φορείς τους, όπως οι νομικοί σύμβουλοι) και το μακροεπίπεδο (αφορά το πολιτικό πλαίσιο και τα συναφή ζητήματα καταπολέμησης των διακρίσεων). Η κατανόηση της λειτουργίας των διατομεακών διακρίσεων στα διάφορα επίπεδά τους αποτελεί ένα σημαντικό πρώτο βήμα προς την εξάλειψή τους (Jubany, Güell & Davies, 2011).

Υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις γυναικών επιχειρηματιών που ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες (μετανάστριες, μητέρες, γυναίκες που ζουν σε «καταπιεστικά» καθεστώτα) οι οποίες καταφέρνουν να βρουν εναλλακτικούς, αντισυμβατικούς τρόπους για να ξεπεράσουν τα εμπόδια. Ένα τέτοιο παράδειγμα προέρχεται από την έρευνα των Ginting-

Carlström και Chliova (2022) σχετικά με τις γυναίκες επιχειρηματίες που προέρχονται από χαμηλά κοινωνικά στρώματα στο πλαίσιο του μετριοπαθών Ισλαμικών κοινωνιών. Οι γυναίκες σε αυτό το πλαίσιο βρίσκουν συχνά στρατηγικούς τρόπους για να πλοηγηθούν στις πατριαρχικές δομές που τις περιβάλλουν και να συμμετάσχουν στην επιχειρηματικότητα παρά την επικράτηση συντηρητικών σχέσεων μεταξύ των φύλων (Ginting-Carlström & Chliova, 2022). Το καταφέρνουν αυτό συνδυάζοντας στρατηγικά θρησκευτικές και πολιτιστικές αξίες για να παρουσιάσουν την επιχειρηματική τους δραστηριότητα ως ένα αξιοσέβαστο οικονομικό εγχείρημα, χωρίς να αποτελούν σημαντική απειλή για το στάτους κβο (Ginting-Carlström & Chliova, 2022).

Οι Lindvert, Patel και Wincent (2017) εξετάζουν τις δυνατότητες της γυναικείας επιχειρηματικότητας στο πλαίσιο του Πακιστάν, συζητώντας τις οικιακές και οικογενειακές επιπτώσεις των επιχειρηματικών εγχειρημάτων των γυναικών. Ακόμη και σε τέτοια πατριαρχικά περιβάλλοντα, η επιχειρηματικότητα λειτουργεί συχνά ως εργαλείο για τη χειραφέτηση των γυναικών, αποφέροντας παράλληλα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη (Lindvert, Patel & Wincent, 2017). Η Meliou (2019) διερευνά τον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες επιχειρηματίες κινητοποιούν οικογενειακούς πόρους για να αντιμετωπίσουν τις έμφυλες προκλήσεις που αντιμετωπίσαν κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και της περιόδου λιτότητας στην Ελλάδα. Αντί να αποτελέσει έναν αποθαρρυντικό παράγοντα, η οικογένεια μπορεί δυνητικά να προσφέρει στις γυναίκες επιχειρηματίες οικονομική, υλικοτεχνική ή υλική υποστήριξη, αναδεικνύοντας τις μετασχηματιστικές δυνατότητες της οικογενειακής φροντίδας (Meliou, 2019).

9.4.1 Σημασία της δικτύωσης, της κοινοτικής υποστήριξης και της αλληλεγγύης

Όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο 1, η δικτύωση αποτελεί βασική διαδικασία για την ενδυνάμωση και την προώθηση των ατόμων που προέρχονται από μειονεκτούντα περιβάλλοντα στην επιχειρηματικότητα. Οι Drakopoulou Dodd και Keles (2014) υπογραμμίζουν τα οφέλη της επέκτασης των ευκαιριών δικτύωσης για επίδοξους επιχειρηματίες που ανήκουν σε μειονεκτούσες κοινωνικές ομάδες, λαμβάνοντας υπόψη τις καθοριστικές επιρροές παραγόντων όπως το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο, η εθνικότητα, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η αναπηρία, η ηλικία και το καθεστώς απασχόλησης (ή οι διατομές αυτών). Ως εκ τούτου, η προώθηση δικτύων και ευκαιριών δικτύωσης θα ήταν πολύ χρήσιμη για την ενδυνάμωση, τη διασύνδεση και τη δημιουργία μιας κοινότητας αλληλεγγύης μεταξύ μειονεκτούντων ατόμων με διατομεακές ταυτότητες.

Συνολικά, οι απαντήσεις των συμμετεχόντων στις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν από τους εταίρους στα πλαίσια του έργου αντικατοπτρίζουν τη σημασία που έχουν οι διάφορες δράσεις δικτύωσης και δημιουργίας ενός αισθήματος κοινότητας για τους επιχειρηματίες με διατομεακές ταυτότητες. Οι περισσότεροι ερωτηθέντες τόνισαν τη σημασία της κοινότητας και της οικοδόμησης δυνατών συμμαχιών μέσω μιας ανθρωποκεντρικής προσέγγισης απέναντι στη μη συμβατική επιχειρηματικότητα. Μερικοί

από αυτούς επαίνεσαν επίσης τη μεγάλη σημασία του να μοιράζονται οι άνθρωποι αυτοί τις εμπειρίες τους και να υποστηρίζουν ο ένας τον άλλον τόσο στις θετικές, όσο και κατά τις αρνητικές στιγμές. Ένας από τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας συνέδεσε τη δικτύωση με την ενδυνάμωση: «Τα δίκτυα [μπορούν] να δημιουργήσουν μια αίσθηση ενδυνάμωσης».

Σύμφωνα με αυτόν τον ερωτώμενο, αυτά τα δίκτυα μπορούν να δημιουργήσουν μια αίσθηση ενδυνάμωσης και κατανόησης μεταξύ ατόμων με παρόμοιες ταυτότητες ή υπόβαθρο, ιδιαιτερότητες και εμπειρίες καταπίεσης. Υπό αυτή την έννοια, οι κοινότητες που αναγνωρίζουν και εκτιμούν τις δια τομεακές ταυτότητες ορισμένων ατόμων μπορούν επίσης να γίνουν χώροι ενδυνάμωσης, κατανόησης και κοινωνικής ένταξης. Αυτές οι ομάδες γίνονται χώροι ενδυνάμωσης και επειδή στην περίπτωση των προκλήσεων, προτείνονται λύσεις από άλλες γυναίκες επιχειρηματίες που έχουν βρεθεί σε παρόμοια θέση στο παρελθόν.

Οι ειδικοί σε θέματα επιχειρηματικότητας που ερωτήθηκαν πιστεύουν επίσης ότι η θεσμική υποστήριξη θα μπορούσε να συμβάλει σημαντικά στην ελαχιστοποίηση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν τα άτομα με διατομεακές ταυτότητες. Σύμφωνα με ορισμένους από αυτούς, οι διάφοροι οργανισμοί μπορούν να διαδραματίσουν θετικό ρόλο στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος χωρίς αποκλεισμούς, παρέχοντας ευρύτερη οργανωτική κατάρτιση σε θέματα που σχετίζονται με τη διατομεακότητα. Αναγνωρίζοντας τις μοναδικές προκλήσεις των ατόμων με διατομεακές ταυτότητες και παρέχοντας υποστήριξη, μπορούμε να δημιουργήσουμε ένα πιο δίκαιο και ενδυναμωτικό περιβάλλον για όλους τους επιχειρηματίες.

Ένας από τους ερωτηθέντες από την Ολλανδία τόνισε επίσης τη σημασία της καθοδήγησης μέσω μιας προσέγγισης η οποία αποσκοπεί στην οικοδόμηση κοινότητας. Σύμφωνα με τον ερωτώμενο, οι δραστηριότητες καθοδήγησης έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην ενδυνάμωση των επιχειρηματιών με διατομεακές ταυτότητες. Επιτυχημένοι επιχειρηματίες από παρόμοιο υπόβαθρο μπορούν να καθοδηγήσουν άλλους στην επιτυχία κατά τη διάρκεια αυτών των δραστηριοτήτων. Εδώ είναι επίσης που ο ρόλος της θετικής εκπροσώπησης είναι πιο σημαντικός, επειδή τα περιθωριοποιημένα άτομα που τα κατάφεραν μπορούν να λειτουργήσουν ως μέντορες και πρότυπα για τα υπόλοιπα μέλη των κοινοτήτων τους.

9.4.2 Η ψυχολογική διάσταση: προοπτικές αποτυχίας και επιτυχίας

Όσον αφορά την ψυχολογική διάσταση της υπέρβασης των προκλήσεων που προκύπτουν από τις διατομεακές διακρίσεις, οι συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις τόνισαν επίσης τη σημασία της ανταλλαγής εμπειριών με άλλους, τόσο τις θετικές όσο και τις αρνητικές. Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες συμφωνούν για τον θετικό ρόλο της επαγγελματικής ψυχολογικής υποστήριξης στην ενδυνάμωση των επιχειρηματιών με διατομεακές ταυτότητες. Σύμφωνα με έναν από τους ψυχολόγους, η ψυχοθεραπεία μπορεί να βοηθήσει επειδή μπορεί να αναπτύξει την αυτογνωσία κάποιου ατόμου. Μπορεί επίσης να κάνει τους

ανθρώπους να συνειδητοποιήσουν ότι κάθε άτομο έχει διαφορετικούς ορισμούς για το τι σημαίνει επιτυχία στο μυαλό του, και ότι αυτό που έχει σημασία είναι το προσωπικό σύστημα αξιών κάποιου.

Ωστόσο, ορισμένοι ψυχολόγοι εξέφρασαν ότι τα άτομα μπορεί να είναι πιο πρόθυμα να ανοιχτούν και να αναζητήσουν υποστήριξη από άλλους που μοιράζονται με αυτούς κάποιες διατομεακές ταυτότητες σε περίπτωση αποτυχίας. Αυτό μπορεί να ισχύει ιδιαίτερα για άτομα που ανήκουν σε περιθωριοποιημένες ή μειονεκτούσες ομάδες. Σχετικά με αυτό, οι ερωτηθέντες στις συνεντεύξεις τόνισαν επίσης τη σημασία της κανονικοποίησης. Ακούγοντας για άλλους ανθρώπους με διατομεακές ταυτότητες που έχουν αντιμετωπίσει παρόμοιες προκλήσεις και εμπόδια, τα άτομα μπορούν να αρχίσουν να νιώθουν ότι οι εμπειρίες τους εμπίπτουν στα πλαίσια της κανονικότητας, κι έτσι αισθάνονται λιγότερο μόνοι στους αγώνες τους.

Σύμφωνα με έναν άλλο από τους ψυχολόγους που ερωτήθηκαν, η επιτυχής αντιμετώπιση των συναισθημάτων που σχετίζονται με το «σύνδρομο του απατεώνα» (“impostor syndrome”) και την αυτοαμφισβήτηση έχει πολλά να κάνει με το πώς οι άνθρωποι «μιλούν» ή συμπεριφέρονται προς τον εαυτό τους, ανεξάρτητα από την ταυτότητά τους. Όταν κάποιος είναι πεπεισμένος ότι βιώνει κάτι λόγω της ταυτότητάς του, τότε αυτό μπορεί να τον αποδυναμώσει, δεδομένου ότι οι ταυτότητες ενός ατόμου συνήθως δεν μπορούν να αλλάξουν:

«Πολλές φορές, δεν μπορείς ν’ αλλάξεις την ταυτότητά σου. Έτσι, αν πιστεύεις ότι βιώνεις κάτι λόγω της ταυτότητάς σου, είναι δύσκολο να πείτε στον εαυτό σας: «Έτσι θα το ξεπεράσω». Γιατί τι μπορώ να κάνω; Μήπως θα σταματήσω να είμαι γυναίκα; Θα σταματήσω να είμαι μειονότητα;»

Ως εκ τούτου, προτείνει ότι θα πρέπει να υπάρχει ισορροπία μεταξύ της αναγνώρισης ότι ορισμένες από τις αποτυχίες κάποιου μπορεί να σχετίζονται με το πώς το άτομο αυτό αντιμετωπίζεται από την κοινωνία με βάση τα μειονεκτήματά του. Ένας άλλος τρόπος για να καταπολεμήσει κανείς τα συναισθήματα που απορρέουν από το «σύνδρομο του απατεώνα», σύμφωνα με έναν άλλο από τους ψυχολόγους που ερωτήθηκαν, είναι να σταματήσουν οι άνθρωποι να πιστεύουν τις αφηγήσεις και τις ιστορίες που λένε στον εαυτό τους, οι οποίες έχουν από καιρό ριζώσει στις συνειδήσεις τους. Αντ’ αυτού, οι άνθρωποι μπορούν να προσεγγίσουν το δίκτυό τους για να λάβουν ενσυναίσθηση και υποστήριξη:

«Πρέπει επίσης να λάβουμε υπόψη ότι η αποτυχία και η ντροπή σχετίζονται πολύ με αυτές τις αφηγήσεις και ότι το αντίθετο της ντροπής είναι η ενσυναίσθηση, οπότε θα πρέπει να βασιζόμαστε σε ανθρώπους που γνωρίζουμε ότι έχουν ενσυναίσθηση».

Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις, η ανταλλαγή ιστοριών επιτυχίας μπορεί επίσης να παρακινήσει και να εμπνεύσει άλλους να επιδιώξουν τους στόχους και τις φιλοδοξίες τους. Ωστόσο, ορισμένοι από τους συμμετέχοντες επέμειναν να τονίσουν τα

οφέλη που απορρέουν από το να αποδέχεται κανείς την αποτυχία. Ο ίδιος συμμετέχοντας πρότεινε επίσης ότι θα ήταν ιδιαίτερα επωφελές όχι μόνο να επαινούμε τις επιτυχίες αλλά και να ρίχνουμε φως επίσης στις αποτυχίες, κάνοντας εποικοδομητικές συζητήσεις σχετικά με τους λόγους πίσω από αυτές. Συγκεκριμένα, δήλωσε το εξής:

«Επειδή η επιτυχία δημιουργεί επίσης μια απόσταση, και συνεχίζουμε να μιλάμε για την ανάδειξη καλών πρακτικών, στο τέλος, αυτό μπορεί να καταλήξει να είναι κάπως στερεότυπο. Οι κακές πρακτικές θα μπορούσαν επίσης να επισημανθούν, ώστε να μπορέσουμε να μελετήσουμε πώς να τις μετατρέψουμε από κακές σε καλές ή να μάθουμε τι είναι αυτό που πρέπει να αποφύγουμε μελλοντικά».

Ομοίως, ένας από τους ψυχολόγους που ερωτήθηκαν εξέφρασε την άποψη ότι όταν συζητά κανείς μόνο τις αποτυχίες, αυτό συνεπάγεται τον κίνδυνο ανάπτυξης χαμηλής αυτοεκτίμησης και χαρακτηριστικών που σχετίζονται με το «σύνδρομο του απατεώνα». Ωστόσο, σε γενικές γραμμές συμφωνείται ότι:

«Συχνά, οι άνθρωποι δεν συζητούν τις αποτυχίες τους και τείνουν να συζητούν τις επιτυχίες τους. [...] Θα πρέπει να συζητάμε περισσότερο την αποτυχία, καθώς κάτι τέτοιο έχει κάτι το θεραπευτικό να προσφέρει».

Ο ερωτώμενος τόνισε επίσης τη σημασία της αποδοχής της αποτυχίας ως πολύτιμου οδηγού στο ταξίδι ενός ατόμου προς την επιτυχία, ενώ τόνισε επίσης τις θεραπευτικές και ενδυναμωτικές δυνατότητες της πρακτικής αυτής.

9.5 Ευκαιρίες που προκύπτουν από την υιοθέτηση ενός διατομεακού φακού στον τομέα της επιχειρηματικότητας

Η έννοια της διατομεακότητας παρέχει μια πιο λεπτή και σύνθετη κατανόηση των ευκαιριών και των περιορισμών που αντιμετωπίζουν τα άτομα με πολλαπλές κοινωνικές χαρακτηριστικά ή διατομεακές ταυτότητες (Vorobeva, 2022). Η εφαρμογή της διατομεακότητας έχει αναμφισβήτητα βελτιώσει την έρευνα στην επιχειρηματικότητα των εθνοτικών μειονοτήτων, καθώς η χρήση αυτού του θεωρητικού φακού για την προσέγγιση του ζητήματος της συμπερίληψης στον τομέα βοήθησε στην καλύτερη κατανόηση των υφιστάμενων εμποδίων που υπάρχουν όσον αφορά τους πόρους και τα δίκτυα (Vorobeva, 2022).

Οι Dy και Agwunobi (2021) υπογραμμίζουν περαιτέρω τις παραγωγικές δυνατότητες που προκύπτουν από την υιοθέτηση ενός διατομεακού θεωρητικού φακού κατά την εξέταση ζητημάτων πλαισίου στις μελέτες που αφορούν την επιχειρηματικότητα και υποστηρίζουν την ανάγκη παραγωγής καλύτερης διατομεακής έρευνας στην επιχειρηματικότητα. Αυτή η κίνηση αναγνωρίζει τον κρίσιμο ρόλο που διαδραματίζει για ένα άτομο η θεσιακότητά του, ή αλλιώς η κοινωνική του θέση (δηλαδή, οι συγκεκριμένες υλικές του συνθήκες, συμπεριλαμβανομένης του επιπέδου εκπαίδευσης, των προηγούμενων εμπειριών του, των πόρων του κ.λπ.) στις προοπτικές να γίνει επιτυχημένος επιχειρηματίας. Με βάση αυτή την

παραδοχή, οι Dy και Agwunobi (2019) αμφισβητούν τις υποθέσεις προηγούμενων ερευνών, θεωρώντας ότι οι επιχειρηματίες λειτουργούν απομονωμένοι από το πλαίσιο τους. Αντ' αυτού, εξηγούν πώς οι διατομεακές προσεγγίσεις εκθέτουν τις επιπτώσεις της κοινωνικής θέσης ενός ατόμου στην επιχειρηματική του εμπειρία (Dy & Agwunobi, 2019).

Η σημασία της υιοθέτησης ενός διατομεακού φακού στην επιχειρηματικότητα έχει επισημανθεί από όλους τους ειδικούς που παραχώρησαν συνέντευξη στους εταίρους του έργου. Οι περισσότεροι από αυτούς τόνισαν ιδιαίτερα την αξία της διαφοράς και της ποικιλομορφίας στον κόσμο των επιχειρήσεων, στοιχεία που η έννοια της διατομεακότητας αγκαλιάζει και προωθεί. Μία από τις συμμετέχουσες στην έρευνα εξήγησε πώς οι ευκαιρίες που προκύπτουν από τη διατομεακότητα είναι αμοιβαίες. Σύμφωνα με την ίδια, μια διατομεακή προσέγγιση ωφελεί τόσο τα περιθωριοποιημένα άτομα με διατομεακές ταυτότητες όσο και το σύνολο μιας κοινότητας. Εξήγησε πώς ένας διατομεακός φακός μπορεί να προσφέρει μια διαφωτιστική προοπτική για το θέμα σε ανθρώπους που βρίσκονται σε πιο τυχερή θέση κοινωνικά.

9.5.1 Διατομεακότητα και οικοδόμηση ανθεκτικότητας

Όπως εξηγήθηκε προηγουμένως, η διατομεακότητα μπορεί να αποδειχθεί είναι πολύ ευεργετική, καθώς αναγνωρίζει ότι ορισμένα άτομα έχουν πολλαπλές διασταυρούμενες ταυτότητες, οι οποίες δημιουργούν γι' αυτά μοναδικές εμπειρίες και προκλήσεις. Οι διατομεακές επιχειρηματικές ταυτότητες, οι οποίες περιλαμβάνουν κατηγορίες όπως το φύλο, η φυλή, η τάξη, η σωματική ικανότητα, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η εθνικότητα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, οδηγούν στην επίδειξη μειωμένου σεβασμού απέναντι στις μειονότητες στην αγορά (Vorobeva, 2022). Εξαιτίας αυτού, οι προκλήσεις πολλαπλασιάζονται εκθετικά για τους επιχειρηματίες με μειονοτικό υπόβαθρο που βρίσκονται στη διασταύρωση δύο ή περισσότερων μειονεκτούσων ταυτοτήτων. Παρά τις προκλήσεις αυτές, υπό την προϋπόθεση ότι αυτά τα άτομα αξιοποιούν τις διαφορετικές ταυτότητές τους, μπορούν δυνητικά να οικοδομήσουν για τους εαυτούς τους μεγαλύτερη ανθεκτικότητα (Vorobeva, 2022).

Οι συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις τόνισαν επίσης τη στενή σχέση μεταξύ της διατομεακότητας ως θεωρητικού πλαισίου και της οικοδόμησης ανθεκτικότητας. Για την οικοδόμηση ανθεκτικότητας, οι ειδικοί σε θέματα επιχειρηματικότητας που ερωτήθηκαν συνολικά πρότειναν ότι τα άτομα μπορούν να αξιοποιήσουν τις διαφορετικές ταυτότητές τους αναζητώντας κοινότητες και υποστηρίζοντας δίκτυα που αναγνωρίζουν και «αγκαλιάζουν» τις διασταυρούμενες ταυτότητές τους. Σύμφωνα με έναν από τους ερωτηθέντες από την Ολλανδία, η ανθεκτικότητα δεν είναι μόνο ένα ατομικό χαρακτηριστικό, αλλά έχει και μια κοινωνική διάσταση. Στο ακόλουθο απόσπασμα, αυτός ο εμπειρογνώμονας αναλύει τη στενή σχέση μεταξύ της οικοδόμησης ανθεκτικότητας και της οικοδόμησης μίας κοινότητας ανάμεσα σε άτομα με διατομεακές ταυτότητες χρησιμοποιώντας τη μεταφορά ενός λάστιχου:

«Η ισχύς βρίσκεται στους αριθμούς. Νιώθοντας ότι ένα άτομο λαμβάνει υποστήριξη, μπορεί πάντα να τα πηγαίνει καλύτερα. Όταν υπάρχει ένα λάστιχο, είναι ευκολότερο να το τεντώσει κανείς – όταν όμως υπάρχουν πολλά λάστιχα μαζί, είναι πιο δύσκολο να σπάσει η δέσμη, ενώ ειπλέον ανακάμπτουν καλύτερα».

Ο ίδιος ερωτώμενος πρότεινε επίσης ότι ένας τρόπος ενίσχυσης της ανθεκτικότητας είναι να επικεντρωθούμε στην αποδοχή σε κοινωνικό επίπεδο. Πρότεινε επίσης να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή στις προσωπικές ανάγκες του κάθε ατόμου και να παρασχεθεί πιο εξατομικευμένη υποστήριξη. Ο ερωτώμενος τόνισε περαιτέρω τη σημασία της αλλαγής των υφιστάμενων παραδειγμάτων, της καταπολέμησης των ανισοτήτων και της οικοδόμησης πιο ανοικτών κοινωνιών στις οποίες εορτάζεται το στοιχείο της διαφορετικότητας. Αυτό μπορεί να καταστεί δυνατό με την υιοθέτηση ενός διατομεακού φακού προς τις διασταυρούμενες ταυτότητες και ανάγκες των ανθρώπων. Συγκεκριμένα, ο ειδικός εξέφρασε τα εξής:

«Έχουμε την τάση να κατηγοριοποιούμε τους ανθρώπους – η διατομεακότητα μας διδάσκει ότι δεν ανήκουμε μόνο σε ένα κουτί. Μια ανεκτική κοινωνία θα ήταν η καλύτερη προσέγγιση, επιτρέποντας στους ανθρώπους να εκφραστούν και να έρθουν κοντά με άτομα με τα οποία έχουν κοινά 'πιστεύω'. Αυτό που μπορεί επίσης να βοηθήσει είναι η ανάπτυξη μιας ισχυρής αίσθησης κοινότητας, καθώς επίσης τα άτυπα δίκτυα».

Ως εκ τούτου, είναι στη διατομεακότητα που αυτός ο ερωτώμενος αυτός εντοπίζει το δυναμικό της κοινωνικής ανθεκτικότητας και της συμπερίληψης.

Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες στην έρευνα, είναι επίσης ζωτικής σημασίας για τα ίδια τα άτομα να αντλήσουν έμπνευση και να «γιορτάσουν» τις διαφορετικές τους ταυτότητες και να αναγνωρίσουν τις μοναδικές δυνάμεις και εμπειρίες που τις συνοδεύουν. Όπως πρότειναν οι ερωτηθέντες, αυτό μπορεί να βοηθήσει τα άτομα να αναγνωρίσουν ότι οι αγώνες τους δεν είναι μεμονωμένα φαινόμενα και ότι μερικές φορές αναμένεται να βιώσουν αρνητικά συναισθήματα. Ένας από τους ερωτηθέντες από το πλαίσιο της Κύπρου ισχυρίστηκε ότι είναι σημαντικό τα μειονεκτούντα άτομα με διατομεακές ταυτότητες να γνωρίζουν πώς να προσεγγίζουν τους σωστούς ανθρώπους στους οποίους μπορούν να εκφράσουν την ευαλωτότητά τους με ασφάλεια. Σύμφωνα με τον ερωτώμενο, η ίδια η πράξη του να μοιράζεται κανείς την ευαλωτότητά του δίνει τη δυνατότητα στα άτομα αυτά να συνεχίσουν να βελτιώνονται. Μπορεί επίσης να τους βοηθήσει να τροποποιήσουν τον τρόπο με τον οποίο βλέπουν την επίτευξη ενός στόχου και να συνειδητοποιήσουν ότι δεν υπάρχει αυτό που ονομάζουμε «τέλειο». Ένας ερωτώμενος από την Ελλάδα τόνισε επίσης ότι είναι ζωτικής σημασίας να διαχωριστεί η ταυτότητα από την επιτυχία ή την αποτυχία. Αυτό περιλαμβάνει την αποδόμηση των στερεοτυπικών υποθέσεων κατά τις οποίες οι άνθρωποι που προέρχονται από τις κυρίαρχες ομάδες προορίζονται να πετύχουν, ενώ οι μειονότητες με διατομεακές ταυτότητες είναι καταδικασμένες να αποτύχουν.

9.5.2 Μετατρέποντας τα μειονεκτήματα σε προνόμια

Οι επιχειρηματίες που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες αντιμετωπίζουν συχνά διατομεακές διακρίσεις, οι οποίες εμποδίζουν την πρόσβαση σε πολύτιμους πόρους (Vorobeva, 2022; Verduijn & Essers, 2013). Παρά τις προκλήσεις αυτές, ορισμένοι επιχειρηματίες από μειονοτικά υπόβαθρα μετατρέπουν τις πολλαπλές κοινωνικές ταυτότητές τους σε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, παρουσιάζοντάς τις ως πηγή μοναδικότητας και αυθεντικότητας ή απευθύνοντας έκκληση για οικοδόμηση αλληλεγγύης προς άλλα μέλη περιθωριοποιημένων ομάδων. Οι επιχειρηματίες με διατομεακές ταυτότητες μπορούν να συμβάλουν δραστικά στις οικονομίες και να ενεργήσουν ως κρίσιμοι παράγοντες θετικής κοινωνικής αλλαγής. Ως εκ τούτου, οι επιχειρηματίες που προέρχονται από μειονοτικό υπόβαθρο θα πρέπει να ενθαρρύνονται να εισέλθουν σε καινοτόμους και εξαιρετικά κερδοφόρους κλάδους που έχουν επίσης τη δυνατότητα μελλοντικής ανάπτυξης, καθώς αυτό θα βοηθούσε στην άρση του στίγματος ότι αποτελούν εξειδικευμένοι επιχειρηματίες μικρής κλίμακας (Vorobeva, 2022).

Ένας από τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας που ερωτήθηκε στο πλαίσιο της Κύπρου, μια χώρα η οποία φιλοξενεί πολλούς μετανάστες, τόνισε τα οφέλη που θα μπορούσε να έχει μια γενική στρατηγική εξειδικευμένου μάρκετινγκ στην προώθηση επιχειρηματιών από περιθωριοποιημένες κοινότητες. Δήλωσε τα εξής:

«Για να μπει κανείς στην κύρια αγορά, μπορεί να χρησιμοποιήσει τις ευκαιρίες που θα προκύψουν από το εξειδικευμένο μάρκετινγκ σε συνδυασμό με τα διάφορα στοιχεία της κοινωνικής του/της ταυτότητας».

Επαίνεσε επίσης τις δυνατότητες και την αξία της διατομεακότητας, εξηγώντας πώς τα άτομα με διατομεακές ταυτότητες μπορούν να έχουν μοναδικές εμπειρίες και να αναπτύξουν μοναδικές προοπτικές. Αναφερόμενος στις μετανάστριες επιχειρηματίες με διατομεακές ταυτότητες, η ερωτώμενη πρότεινε ότι μπορούν να ακμάσουν και να προσδεύσουν χρησιμοποιώντας τη δύναμη της μοναδικότητάς τους. Σύμφωνα με τον ίδιο, ένας τρόπος για να αξιοποιήσει κανείς αυτή τη μοναδικότητα είναι να επιχειρήσει εξειδικευμένες επιχειρηματικές κινήσεις. Ένα παράδειγμα που έδωσε είναι αυτό των Αφρικανών μεταναστών στην Κύπρο οι οποίοι ανοίγουν εστιατόρια αφρικανικής κουζίνας ή άλλα είδη εθνικών επιχειρήσεων που στοχεύουν σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες για να εισέλθουν στην κύρια αγορά, προσφέροντας στην τοπική κοινότητα εναλλακτικές επιλογές τόσο σε επίπεδο υπηρεσιών όσο και σε επίπεδο προϊόντων.

Μία άλλη από τις συμμετέχουσες στην συνέντευξη ερωτήθηκε στο πλαίσιο της Κύπρου τόνισε επίσης τα οφέλη της αποδοχής των διατομεακών μειονεκτημάτων κάποιου. Από τη μία πλευρά, αναγνώρισε ότι το να είσαι γυναίκα σε συνδυασμό με άλλες μειονεκτούσες ταυτότητες όσον αφορά τη φυλή, την εθνικότητα, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την ηλικία ή τη φυσική ικανότητα επιφέρει επιπρόσθετες προκλήσεις που αυτή η γυναίκα πρέπει να αντιμετωπίσει και να ξεπεράσει για να «αποδείξει την αξία της». Πιστεύει ότι αυτό είναι ένα συστημικό ζήτημα που προκύπτει από κοινωνικές δομές κατασκευασμένες με τέτοιο

τρόπο ώστε η κοινωνία να μην είναι έτοιμη να αποδεχθεί και να «αγκαλιάσει» τη διαφορετικότητα. Παρόλο που οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει μια γυναίκα επιχειρηματίας με διατομεακές ταυτότητες πολλαπλασιάζονται, η ερωτώμενη παρέμεινε αισιόδοξη. Πιστεύει ότι η επιτυχία για άτομα με διατομεακές ταυτότητες δεν είναι αδύνατη, δηλώνοντας τα εξής:

«Αν είμαι γυναίκα με διατομεακές ταυτότητες [...] Σημαίνει ότι η πρόκληση ν' «αποδείξω την αξία μου» είναι δέκα φορές μεγαλύτερη. Αυτό, όμως, δεν αφαιρεί από την αξία μου. Μπορεί κάλλιστα να προστεθεί σε αυτήν!»

Στο παραπάνω απόσπασμα, η ερωτώμενη τόνισε ακόμη και πώς η διατομεακή ταυτότητα μιας γυναίκας μπορεί να γίνει αντιληπτή ευνοϊκά ως κινητήρια δύναμη για την επιτυχία, όχι αποκλειστικά ως μειονέκτημα.

Ένας από τους συμμετέχοντες στην έρευνα στη Ρουμανία εξέφρασε επίσης μια πολύ παρόμοια άποψη:

«Πρώτον, κατά τη γνώμη μου, η διατομεακότητα θα μπορούσε ενδεχομένως να θέσει κάποια εμπόδια, νομίζω, κάτι που είναι άδικο, φυσικά. [...] Όταν βιώνει κανείς πολλαπλές διατομεακές ανισότητες, όχι μόνο μία, είναι μερικές φορές πιο δύσκολο να συνεχίσει και να μην τα παρατήσει, οπότε είναι προφανώς ένα εμπόδιο. Αλλά εάν πραγματικά το θέλει, το άτομο αυτό μπορεί ενδεχομένως να το μετατρέψει σε χρήσιμο εργαλείο. Το γεγονός ότι ένα άτομο διαθέτει πολλά διαφορετικά χαρακτηριστικά μπορεί να προσφέρει σ' αυτό πολλές διαφορετικές εμπειρίες ή [πιο ποικίλες γνώσεις, έτσι δεν είναι;]»

Ορισμένα άλλα βασικά στοιχεία που θα μπορούσαν να βοηθήσουν τα άτομα με διατομεακές ταυτότητες να μετατρέψουν το μειονέκτημά τους σε προνόμιο, και τα οποία αναφέρθηκαν από τους συμμετέχοντες στην συνέντευξη, είναι η προώθηση θετικών προτύπων, η διοργάνωση συναντήσεων ενδυνάμωσης, φόρουμ συζήτησης και δραστηριοτήτων καθοδήγησης. Ένας από τους ερωτηθέντες από την Ελλάδα επικεντρώθηκε στα οφέλη της διοργάνωσης συναντήσεων ενδυνάμωσης στις οποίες να πραγματοποιείται ανταλλαγή γνώσεων, προβληματισμός και καταγραφή καλών πρακτικών. Όπως εξήγησε ο ίδιος, αυτές οι συναντήσεις θα μπορούσαν να αποτελούνται από ένα «μωσαϊκό» συμμετεχόντων με διαφορετικό υπόβαθρο, κατά τις οποίες θα συζητούνταν ιστορίες επιτυχίας από διαφορετικούς τομείς και πλαίσια.

9.6 Συμπεράσματα

⇒ Το παρόν κεφάλαιο διερεύνησε το θεωρητικό πλαίσιο της διατομεακότητας και τη σημασία της στον τομέα της επιχειρηματικότητας.

- ⇒ Όρισε τη διατομεακότητα ως την αναγνώριση της αλληλεπίδρασης διαφόρων ταυτοτήτων (π.χ. φυλή, φύλο, σεξουαλικότητα κ.λπ.) στη διαμόρφωση των εμπειριών και των ευκαιριών των ατόμων που τις διαθέτουν.
- ⇒ Συζητήθηκαν οι διατομεακές διακρίσεις και τα μειονεκτήματα στην επιχειρηματικότητα των εθνοτικών μειονοτήτων, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες επιχειρηματίες.
- ⇒ Παρείχε επίσης πληροφορίες σχετικά με δράσεις και πρωτοβουλίες για την υποστήριξη επιχειρηματιών με διατομεακές ταυτότητες, ιδίως γυναικών επιχειρηματιών.
- ⇒ Ακόμα, η συζήτηση στο κεφάλαιο αυτό εμπλουτίστηκε με τις απόψεις των συμμετεχόντων στις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν στα εθνικά πλαίσια του έργου.
- ⇒ Διερευνήθηκαν επίσης στρατηγικές τις οποίες άτομα με διατομεακές ταυτότητες θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για να ξεπεράσουν τις προκλήσεις, δίνοντας έμφαση στη δικτύωση, την υποστήριξη της κοινότητας, την αλληλεγγύη και την ψυχολογική διάσταση του ζητήματος αυτού.
- ⇒ Επιπλέον, επισημάνθηκαν πιθανές ευκαιρίες που προκύπτουν από την υιοθέτηση ενός διατομεακού φακού στην επιχειρηματικότητα, συμπεριλαμβανομένης της οικοδόμησης ανθεκτικότητας.
- ⇒ Συμπερασματικά, υπογραμμίζοντας ότι με την κατάλληλη καθοδήγηση και υποστήριξη, οι επιχειρηματίες με διατομεακές ταυτότητες μπορούν να μετατρέψουν τα μειονεκτήματα σε πλεονεκτήματα αξιοποιώντας τις μοναδικές εμπειρίες τους και τη θέση τους για την κατάκτηση της καινοτομίας και της επιχειρηματικής επιτυχίας.

10. Μετατρέποντας την αποτυχία σε επιτυχία

10.1 Ανασκόπηση του θέματος

Όποιος έχει δοκιμάσει οτιδήποτε στη ζωή του ή έχει επιδιώξει την επιτυχία, κάποια στιγμή έχει σίγουρα περάσει από το στάδιο της αποτυχίας. Στην κοινωνία μας, η επιτυχία επαινείται και επιδιώκεται, ενώ η αποτυχία απορρίπτεται ή και κατακρίνεται. Και αν σταματήσουμε και το σκεφτούμε, είναι κάτι παραπάνω από κατανοητό ότι όταν πρόκειται για τον τομέα της επιχειρηματικότητας, επενδύονται πόροι και αναμένεται να επιτευχθούν συγκεκριμένα αποτελέσματα προκειμένου να συλλεχθούν οι «καρποί της προσπάθειας». Η βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η αποτυχία σε συνδυασμό με την παρακίνηση και την καλοπροαίρετη ηγεσία είναι το κλειδί για τη μακροπρόθεσμη και βιώσιμη ανάπτυξη (Zhou et al., 2020). Η αποτυχία είναι επίσης γνωστό ότι ενισχύει την αυτοαποτελεσματικότητα, η οποία έχει θετική επίδραση στο επιχειρηματικό εγχείρημα (Yamakawa et al., 2015). Σε συνδυασμό με την ικανότητα ρεαλιστικής σκέψης, τον κατάλληλο σχεδιασμό και την εμπειρία στον τομέα, η επίδραση της αυτοαποτελεσματικότητας ενισχύεται και αναμένεται να έχει περαιτέρω θετική επίδραση στην ανάπτυξη. Επιπλέον, η αφήγηση μιας καλής και ειλικρινούς αποτυχίας είναι αυτή που μπορεί να αναβαθμίσει και να ενθαρρύνει τους επιχειρηματίες που θα επιτύχουν (Olaison & Sørensen, 2014).

Ως εκ τούτου, το συμπέρασμα είναι ότι η επιτυχία και η αποτυχία συμβαδίζουν και ότι η συνειδητοποίηση του ενός θα βοηθήσει στην κατανόηση του άλλου. Στη συνέχεια, εφόσον η αποτυχία σε συνδυασμό με τα σωστά «συστατικά», θα κατευθύνει τους επιχειρηματίες στο σωστό δρόμο προς την επιτυχία, τι γίνεται με την ίδια την επιτυχία; Υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά που αναμένεται να «θωρακίσουν» περισσότερο τους επιχειρηματίες έναντι της αποτυχίας, και θα τους οδηγήσουν ένα βήμα πιο κοντά στην επιτυχία, και επιπλέον πώς μπορούν οι γυναίκες επιχειρηματίες να τα χρησιμοποιήσουν προς όφελός τους;

Οι απαντήσεις στα προηγούμενα ερωτήματα που δόθηκαν από τους συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις ήταν ποικίλες, αλλά γενικά χωρίζονται σε δύο κύριες διαστάσεις: αυτές που αφορούν τη στάση και αυτές που αφορούν τα τεχνικά ζητήματα.

Μεγάλη έμφαση δόθηκε από τους συμμετέχοντες στις πρακτικές τεχνικές ικανότητες και γνώσεις, όπως η δημιουργικότητα *«με την έννοια της σύνδεσης των σημείων μεταξύ των ταλέντων του επιχειρηματία και των αναγκών του πελάτη, διότι αυτό βοηθά στην προσαρμογή στις αλλαγές, στο να γίνεσαι ευέλικτος και ανθεκτικός σαν άτομο»*, η διαχείριση του εμπορικού σήματος, η προβολή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για την προσέγγιση των πελατών, η συνεχής κατάρτιση και ενημέρωση, η ύπαρξη ενός καλού επιχειρηματικού σχεδίου κ.ο.κ.».

Μεταξύ των δεξιοτήτων που σχετίζονται με τη στάση ήταν τα κίνητρα, η αυτοπεποίθηση, η ικανότητα να απολαμβάνει κανείς αυτό που κάνει (πάθος), η αποφασιστικότητα, η ειλικρίνεια, ο αυτοσεβασμός, η ύπαρξη ενός μακροπρόθεσμου οράματος, η ευελιξία, η

επιμονή, η αίσθηση ότι αυτό που γίνεται έχει κάποιον σκοπό, η αυτογνωσία και η ανθεκτικότητα. Είναι ενδιαφέρον ότι, στο σημείο αυτό, η αποτυχία αναφέρθηκε αρκετές φορές από τους ερωτηθέντες. Σύμφωνα με αρκετούς από αυτούς, η επιτυχία καθορίζεται από τη στάση που έχει ένας επιχειρηματίας απέναντι στην αποτυχία, από την ικανότητα να μην αποθαρρύνεται ή να ορίζεται από αυτήν, αλλά μάλλον να την αποδέχεται ως μέρος του ταξιδιού του προς την επιτυχία. Σύμφωνα με τα λόγια ενός από τους ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας:

«Δεν πρέπει να ξεκινάς με το 'μα πώς θα τα καταφέρω;' αλλά με το 'γιατί να μην τα καταφέρω;' Όταν σκέφτομαι θετικά, αυτό που βλέπω είναι ευκαιρίες..., ενώ όταν σκέφτομαι αρνητικά, αυτό που βλέπω είναι προβλήματα, και αυτό δεν βοηθά στην επιτυχία στον 'κόσμο' της επιχειρηματικότητας».

Επιπλέον, στο επιχειρηματικό περιβάλλον όπου η σύγκρουση μεταξύ της καινοτομίας, της ανταγωνιστικότητας και των προκλήσεων βρίσκονται ψηλά στην ημερήσια διάταξη, η αποτυχία είναι απαραίτητο βήμα για την πρόοδο και την αναβάθμιση (Brown, n/a).

Όσον αφορά τις γυναίκες, αν και το ξεκίνημά τους στον χώρο της επιχειρηματικότητας είναι πιο δύσκολο σε σύγκριση με τους άνδρες, οι ερωτηθέντες ειδικοί σε θέματα επιχειρηματικότητας πιστεύουν ότι ένα από τα πράγματα που πρέπει να γίνουν είναι η υιοθέτηση των χαρακτηριστικών που σχετίζονται με τη στάση (επιμονή, υπομονή, αυτοπεποίθηση κ.λπ.). Επιπλέον, αναφέρθηκε ότι θα πρέπει να καλλιεργηθεί η αυτοεκτίμηση, καθώς οι περισσότεροι από αυτούς αναλώνονται με την οικογενειακή και κοινοτική φροντίδα. Ένας από τους ερωτηθέντες επέμεινε ότι:

«Υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά που έρχονται φυσικά στις γυναίκες, όπως η ενσυναίσθηση, η κοινωνικότητα και η επικοινωνία. Θα πρέπει να επωφεληθούν από αυτές τις ιδιότητες και να τις εφαρμόσουν στον τομέα των πελατειακών σχέσεων και με αυτόν τον τρόπο να φέρουν προστιθέμενη αξία στο προϊόν ή την υπηρεσία που προσφέρουν».

Σύμφωνα με ορισμένους συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις, σε πολλές περιπτώσεις, λόγω του τρόπου με τον οποίο οι γυναίκες και οι άνδρες κοινωνικοποιούνται διαφορετικά για να ταιριάζουν στους ρόλους που η κοινωνία αναμένει να έχουν, οι γυναίκες (περισσότερο από τους άνδρες) τείνουν να λειτουργούν με τρόπο αλτρουιστικό, και ενώ δεν είναι κακό αυτό, πρέπει ωστόσο να υπάρχει συνειδητοποίηση της αποτελεσματικής χρήσης των πόρων (χρόνος, χρήμα, γνώση, κατάρτιση, καθοδήγηση, ενημέρωση κ.λπ.), καθώς αυτά είναι τα πράγματα που διαφοροποιούν κάποιον στην αγορά, διότι αν εξαρτιόταν μόνο από το έπαθλο, αυτό θα θεωρείται απλή επιβίωση.

Μια άλλη πρόταση που αναφέρθηκε ξανά και ξανά στις συνεντεύξεις ήταν η δημιουργία μιας ισχυρής ομάδας ακόμη και ελλείψει πόρων για να γίνει κάτι τέτοιο, ένα δίκτυο από υποστηρικτές, συνεργάτες και συναδέλφους επιχειρηματίες οι οποίοι μπορούν να βοηθήσουν και να συμβάλουν στη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων των ατόμων αυτών. Με

πιο απλά λόγια, όπως έχει αναφέρει ένας από τους ερωτηθέντες, «μια μπάντα που αποτελείται από ένα άτομο είναι ανθρωπίνως αδύνατο να δουλέψει. Σκεφτείτε το σαν μια συναυλία».

Ωστόσο, η δράση βάσει αυτών των πεποιθήσεων στην πραγματική ζωή και υπό την πίεση της αγοράς είναι πάντα ευκολότερο να γίνει στα λόγια παρά στην πράξη. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα όταν τα θέματα που αφορούν την αποτυχία προέρχονται από ένα πιο μειονεκτικό υπόβαθρο, και όταν το να κάνεις ένα βήμα για να τολμήσεις ένα εγχείρημα στον χώρο της επιχειρηματικότητας έρχεται με λιγότερη υποστήριξη, ενώ παράλληλα οι συνέπειες της αποτυχίας έχουν επιπτώσεις και στην προσωπική ζωή.

10.2 Γενική προσέγγιση για την αντιμετώπιση της αποτυχίας και των επιπτώσεων των προσπαθειών

Η αποτυχία αντιμετωπίζεται συνήθως με σχετικά αρνητικό τρόπο, με την αγανάκτηση και την απογοήτευση να είναι μερικές από τις πρώτες αντιδράσεις. Κατά κάποιον τρόπο, αυτές οι αντιδράσεις είναι λογικές και θεμιτές λόγω των αποτελεσμάτων που δεν συχνά δεν αντικατοπτρίζουν τις προσπάθειές μας, καθώς και λόγω των ανεκπλήρωτων προσδοκιών μας. Ωστόσο, το όριο ξεπερνιέται όταν αυτές οι φυσικές αντιδράσεις συμπληρώνονται από άλλες εξουθενωτικές αντιδράσεις, όπως η αποθάρρυνση, η απογοήτευση, η αδράνεια, η παθητικότητα, η έλλειψη επιμονής, ο φόβος, η παράλυση και ούτω καθεξής. Σύμφωνα με τους ψυχολόγους που ερωτήθηκαν από τους εταίρους του έργου, η κατάσταση αυτή επιδεινώνεται περαιτέρω από τις ερμηνείες που αποδίδουν τα άτομα στην αποτυχία. Σύμφωνα με τα λόγια ενός από τους συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις:

«Η στάση απέναντι στην αποτυχία εξαρτάται πολύ από την κουλτούρα. Στην κοινή μας λέξη που σχετίζονται με αυτό είναι η αυτοκριτική, η ντροπή, η απομόνωση, η εξαγωγή συμπερασμάτων που οδηγούν στην εγκατάλειψη».

Ένας από τους ερωτηθέντες από την Ισπανία εξηγεί την αποτυχία μέσω της Κλασικής Θεωρίας της Αποδοχής. Σύμφωνα με αυτήν, αν η αποτυχία αποδίδεται σε εσωτερικά σταθερά χαρακτηριστικά (δηλαδή ότι «απέτυχα επειδή μου λείπουν ορισμένες ιδιότητες/ταλέντα/ικανότητες»), η πεποίθηση αυτή θα αποτελέσει άμεσο πλήγμα για την αυτοεκτίμηση ενός ατόμου, καθώς επίσης και για την αυτοπεποίθηση και το αίσθημα αποτελεσματικότητάς του, ενώ θα έχει επίσης άμεσο αντίκτυπο στις προσπάθειές του, παραλύοντας, αποδυναμώνοντας και στη χειρότερη περίπτωση θα διαμορφώσει μια ντετερμινιστική νοοτροπία που τελικά θα έχει ως αποτέλεσμα την παραίτηση του ατόμου.

Σύμφωνα με ορισμένους από τους συμμετέχοντες, στην περίπτωση ενός επιχειρηματία, αυτή η συμπεριφορά είναι αρκετά επιζήμια, καθώς εμποδίζει την πρόοδο, περιορίζει την (προσωπική) του ανάπτυξη, στερεί από το άτομο μελλοντικές ευκαιρίες (λόγω των λανθασμένων αφηγήσεων που δημιουργεί για τον εαυτό του ή λόγω της διαμόρφωσης φαύλων κύκλων φόβου).

Στο ίδιο μήκος κύματος, η βιβλιογραφία τονίζει ότι η θετική ψυχολογία δίνει έμφαση στη μελέτη της ανθρώπινης δύναμης και αρετής για την κατανόηση και τη προώθηση θετικών αναπτυξιακών αποτελεσμάτων (Yates et al., 2015). Αντί να τρέφει μια μοιρολατρική στάση, η έρευνα υπογραμμίζει την ανάγκη για πρακτικές οι οποίες να είναι καθοδηγούμενες από την ανθεκτικότητα, η οποία δέχεται τη δυναμική φύση της ανθρώπινης ανάπτυξης σε πολλαπλά επίπεδα ανάλυσης εντός και μεταξύ ατόμων, οικογενειών, θεσμών, κοινοτήτων και εθνών (Yates et al., 2015).

Η αντίθετη στάση θα μπορούσε να θέσει υπό τον έλεγχό της τα δικαιολογημένα συναισθήματα της απογοήτευσης και της απογοήτευσης και θα βύθιζε το άτομο στην αυτοκριτική (θέτοντας ερωτήματα, διερευνώντας τι πήγε στραβά και εξετάζοντας τα στοιχεία που χρειάζεται να αλλάξουν προκειμένου να επιτευχθεί η επιτυχία (απόκτηση νέων γνώσεων ή ικανοτήτων, πόροι).

Αυτό το είδος νοοτροπίας οδήγησε τη συζήτηση με τους συμμετέχοντες στην συνέντευξη στην ανάλυση της Νοοτροπίας της Ανάπτυξης έναντι της Στατικής Νοοτροπίας. Σύμφωνα με τους ερωτηθέντες, μια Στατική Νοοτροπία θα ακολουθήσει την ίδια γραμμή σκέψης που περιγράφηκε μέχρι τώρα. Σύμφωνα με τη θεωρία των κινήτρων της Carol Dweck, μια Σταθερή Νοοτροπία είναι διχαστική και θα κάνει το άτομο να πιστεύει ότι ορισμένες ιδιότητες και ικανότητές του όπως η ευφυΐα και το ταλέντο είναι έμφυτες (δηλαδή το αν είσαι καλός/ταλαντούχος κάποιος σε κάτι ή όχι). Η νοοτροπία αυτή, ως αποτέλεσμα, μέσα στα όρια και τους περιορισμούς που θέτει, δεν αφήνει χώρο για την περιέργεια και την αναζήτηση ευκαιριών εξερεύνησης διαφορετικών προσεγγίσεων και της καινοτομίας που θα προκύψει ως αποτέλεσμα. Σε σχέση με την αποτυχία, θα πρέπει να αποδοθεί σε αυτές τις ελλείψεις, και αυτό σημαίνει ότι πάντα θα συμβαίνει.

Η Νοοτροπία Ανάπτυξης, από την άλλη πλευρά, θα χρησιμοποιήσει τη μαγική λέξη «ΑΚΟΜΑ», γεγονός το οποίο σημαίνει ότι υπάρχει μια διαδικασία η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη και κάτι εξακολουθεί να συμβαίνει. Είναι η πεποίθηση ότι οι άνθρωποι μπορούν να εξελιχθούν και να αναπτύξουν τις δεξιότητες και τις ικανότητές τους. Σε πλήρη αντίθεση με τη Σταθερή Νοοτροπία, η Νοοτροπία Ανάπτυξης όχι μόνο θα θεωρήσει με τρόπο ανοιχτόμυαλο την αποτυχία ως μέρος της διαδικασίας, αλλά και θα την «αγκαλιάσει» ως μια ευκαιρία μέσα από την οποία μπορεί κανείς να μάθει, να αναπτυχθεί και να βελτιώσει τους τρέχοντες στόχους του, ερχόμενος παράλληλα ένα βήμα πιο κοντά στην επίτευξη της ανθεκτικότητας και της βελτίωσης, καθώς επίσης της προσωπικής ανάπτυξης ως συνέπεια. Πράγματι, η έρευνα δείχνει ότι η ικανότητα να μαθαίνει κανείς από επιχειρηματικές αποτυχίες του παρελθόντος έχει χρησιμεύσει ως βάση για μάθηση στα πλαίσια ενός νέου εγχειρήματος (Amankwah-Amoah et al., 2018). Αντλώντας στοιχεία από πολλαπλές μελέτες περιπτώσεων, τα περισσότερα λάθη και μαθησιακά αποτελέσματα που προκύπτουν από την αποτυχία χρησιμεύουν ως βάση για μάθηση για να τολμήσει κανείς ένα νέο εγχείρημα (Amankwah-Amoah et al, 2018; Lattacher & Wdowiak, 2020).

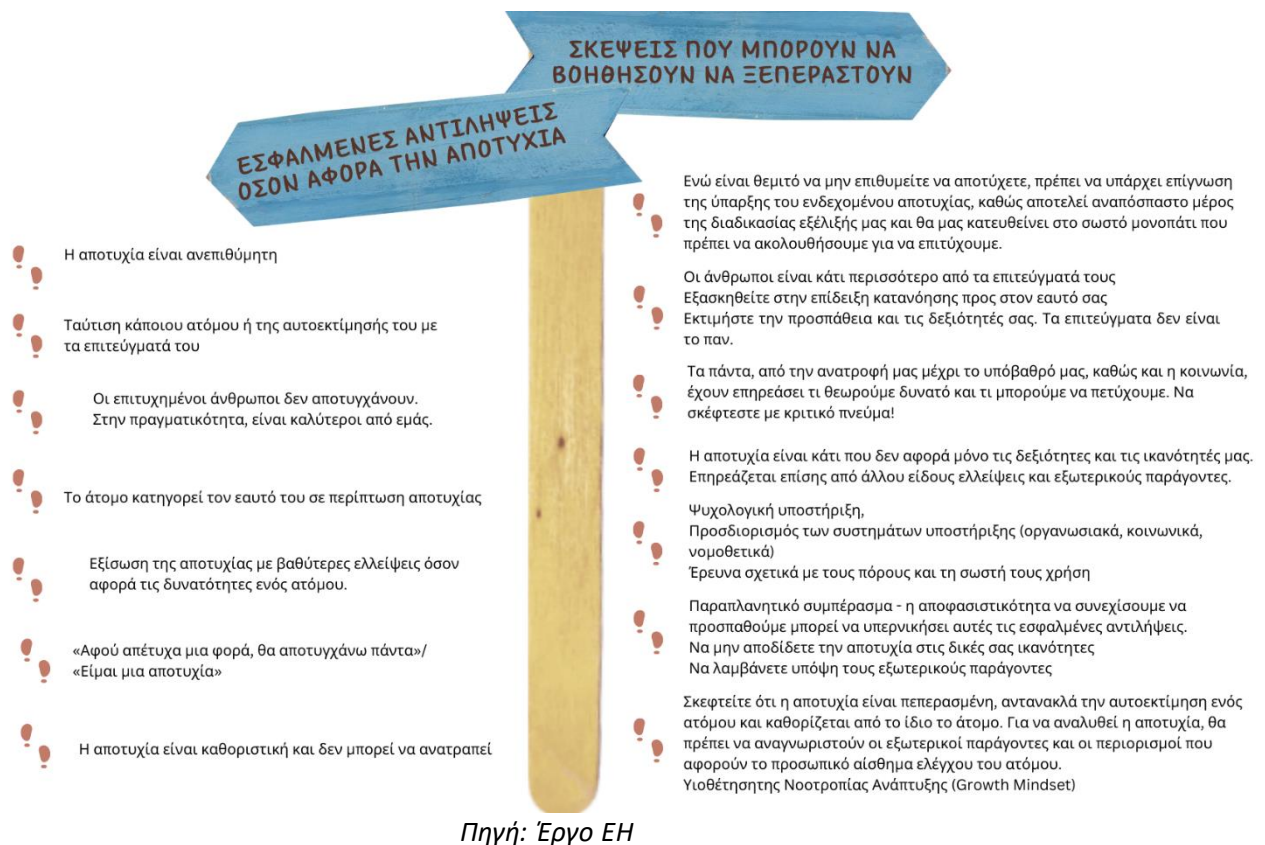
Ωστόσο, οι κοινές παρανοήσεις σχετικά με την αποτυχία παραμένουν στον πολιτισμό μας και η πλοήγηση και η γνώση του τρόπου υπέρβασής τους είναι ζωτικής σημασίας για την επίτευξη επιτυχίας. Υπάρχουν πολλές παρανοήσεις που σχετίζονται με την αποτυχία που μερικές φορές τροφοδοτούνται από τις δικές μας σκέψεις ή εσωτερικά αφηγήματα (τα οποία διαμορφώνονται από την ανατροφή μας, τις εμπειρίες μας, την κοινωνία και πολλούς άλλους παράγοντες), την κοινωνική πίεση και ούτω καθεξής.

Μία από τις ερωτηθείσες έφερε το δικό της παράδειγμα για το πώς είχε αντιμετωπίσει την αποτυχία όταν μετακόμισε για πρώτη φορά στη χώρα που κατοικεί τώρα:

«Αρχικά μετακόμισα για να κάνω ένα εθελοντικό έργο. Προφανώς, δεν μπορούσα να μιλήσω τη γλώσσα, οπότε δεν μπορούσα να κάνω τη δουλειά μου. Μπήκα τότε σε μια κρίση ταυτότητας επειδή η ταυτότητά μου ήταν στενά συνδεδεμένη με το επάγγελμά μου. Η εξίσωση του εαυτού μας με τα επιτεύγματά μας είναι λάθος, επειδή οι άνθρωποι είναι κάτι πολύ περισσότερο από αυτό».

Σε αυτό το σημείο, η έρευνα, σε πλήρη συμφωνία με τους ερωτηθέντες, επισημαίνει ότι η αντίληψη της αποτυχίας με λάθος τρόπο μπορεί να στερήσει από ένα άτομο την ικανότητα να μάθει από αυτήν, κάτι που ισχύει τόσο για οργανισμούς όσο και για άτομα (Edmondson, 2021). Προκειμένου να εξαχθούν ωφέλιμα συμπεράσματα από την αποτυχία, πρέπει να καταβληθούν προσπάθειες για τη δημιουργία μιας κουλτούρας που εξουδετερώνει την ενοχή, την ενοχή και τον στιγματισμό και που προωθεί την διεξοδική σε βάθος ανάλυση. Το ίδιο το σημείο αυτό είναι ένα λεπτό ζήτημα, επειδή είναι και ορισμένες στιγμές οι οποίες πηγαίνουν τόσο βαθιά στις ρίζες της αποτυχίας ώστε να είναι πιθανόν να έχουν αντίθετη επίδραση στην αυτοεκτίμηση ενός ατόμου (Edmondson, 2021).

Οι συνεντεύξεις που πραγματοποίησαν οι ερευνητές του έργου ΕΗ με εμπειρογνώμονες επιχειρηματικότητας, κοινωνιολόγους και ψυχολόγους σε πέντε ευρωπαϊκές χώρες έχουν εντοπίσει χρήσιμες ορισμένες στρατηγικές για τη μετατροπή της επιτυχίας σε αποτυχία (δείτε το πληροφοριακό γράφημα που ακολουθεί):

Κατά την αντιμετώπιση της αποτυχίας, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι αυτή αντιμετωπίζεται διαφορετικά από τα διάφορα μέλη ή κοινότητες στην κοινωνία. Όσο πιο μειονεκτικό είναι το υπόβαθρο, τόσο πιο δύσκολη γίνεται η διαδικασία. Για παράδειγμα, όσον αφορά τον επιχειρηματικό κόσμο, οι συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις δήλωσαν ότι οι γυναίκες αντιμετωπίζουν προκλήσεις που αφορούν την επιτυχία με βάση το φύλο τους ή αντιμετωπίζουν την αποτυχία σε περιπτώσεις κατά τις οποίες τα διάφορα εσωτερικά και εξωτερικά σημεία παίζουν ρόλο:

- Λαμβάνοντας υπόψη τα εξωτερικά σημεία, ο τομέας και η αγορά είναι ένα ανδροκρατούμενο περιβάλλον το οποίο φέρνει τις γυναίκες επιχειρηματίες αντιμέτωπες με στερεότυπα, δυσπιστία και σκεπτικισμό. Δεν παρέχει στις γυναίκες εμπιστοσύνη ως προς τις πρωτοβουλίες που αναλαμβάνουν, γυναικεία εκπροσώπηση ή δεύτερη ευκαιρία σε περίπτωση αποτυχίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η έλλειψη εκπροσώπησης είναι επιζήμια καθώς συσκοτίζει τον παράγοντα του φύλου και έχει μεγάλες πιθανότητες να ενισχύσει τα στερεότυπα αποδίδοντας την αποτυχία (ακόμη και από την πλευρά των ίδιων των γυναικών) στο στοιχείο του φύλου.

Ας έχουμε κατά νου ότι αυτό το είδος πίστης απορρέει από πολιτισμικούς παράγοντες και σχετίζεται με τη Σταθερή Νοοτροπία. Δεν υπάρχουν στοιχεία στην έρευνα που να δείχνει ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών όσον αφορά το πώς βλέπουν και βιώνουν την αποτυχία. Έχει να κάνει περισσότερο με την εστίαση στον έλεγχο, που σημαίνει ότι αν οι άνθρωποι πιστεύουν ότι ο έλεγχος είναι εξωτερικός, θα εμπιστευτούν περισσότερο τις ικανότητές τους, θα αντιμετωπίσουν περισσότερη πίεση, θα αγχωθούν περισσότερο και πιθανότατα θα αποτύχουν ούτως ή άλλως.

- Από εσωτερική άποψη, όταν όλα τα παραπάνω συνδυάζονται με την αποτυχία, συχνά επηρεάζουν την αυτοεικόνα των γυναικών, την αυτοεκτίμησή τους, καθώς και την προσέγγιση που έχουν στην στοχοθεσία και τις προσδοκίες του (μείωσή τους), αλλά και το όραμα που οι ίδιες έχουν για τις δυνατότητές τους. Δεδομένου ότι ο επιχειρηματικός κόσμος κυβερνάται, ως επί το πλείστον, από αντρικά χαρακτηριστικά (εξουσία, τεχνογνωσία κ.λπ.), οι γυναίκες αισθάνονται ότι δεν διαθέτουν αρκετά «αντρικά» χαρακτηριστικά.

Οι γυναίκες τείνουν να είναι πιο σκληρές με τον εαυτό τους (είναι εξαιρετικά τελειομανείς και έχουν υψηλή αίσθηση αυτοκριτικής), ενώ δεν είναι ασυνήθιστο φαινόμενο το να καταλήγουν να έχουν αρνητικά συναισθήματα και συναισθήματα ανικανότητας, τα οποία συνοδεύονται από αδράνεια. Αυτό θα συμβεί λόγω γνωστικών, πολιτιστικών και εκπαιδευτικών παραγόντων, καθώς τα κορίτσια διδάσκονται γενικά από μικρή ηλικία να συμπεριφέρονται με συγκεκριμένους τρόπους που ανταποκρίνονται στις προσδοκίες της κοινωνίας. Αυτό το είδος πατριαρχικής και παραδοσιακής εκπαίδευσης έχει καταστήσει την ανάληψη πρωτοβουλιών, την περιπέτεια και την επιχειρηματικότητα πιο επιθυμητά χαρακτηριστικά για τους άνδρες παρά για τις γυναίκες και, ταυτόχρονα, τείνει εύκολα να κατανέμει τις γυναίκες στην πλευρά της αποτυχίας.

Τόσο οι εσωτερικές όσο και οι εξωτερικές δυνάμεις, καθώς επίσης ο συνδυασμός τους οπωσδήποτε αναμένεται να εμποδίσουν την ανάπτυξη.

Στη συνέχεια, το ερώτημα που προκύπτει φυσικά είναι το εξής: «Υπάρχει τρόπος για τις γυναίκες να πλοηγηθούν σε ένα τέτοιο περιβάλλον, κάτω από αυτό το είδος πίεσης (είτε εσωτερικά είτε εξωτερικά);»

Σύμφωνα με τους ερωτηθέντες στα πλαίσια του έργου ΕΗ (τόσο οι ψυχολόγοι και οι κοινωνιολόγοι, όσο και οι ειδικοί σε θέματα επιχειρηματικότητας), ενώ μια ελεγχόμενη δόση πίεσης είναι συχνά ένα καλό ερέθισμα για να μας κρατήσει σε εγρήγορση (και μερικές φορές προσθέτει στα επίπεδα συγκέντρωσής μας και ακόμη και πυροδοτεί την απόδοσή μας), μεγάλες ποσότητες πίεσης οι οποίες προέρχονται από ανεπαρκείς πηγές και αφορούν τους λάθος παράγοντες (όπως το φύλο), μπορεί να έχει ακριβώς το αντίθετο αποτέλεσμα, ή ακόμη και έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν την ψυχική υγεία ενός ατόμου. Ένας από τους τρόπους για να το κρατήσουμε «υπό παρακολούθηση» είναι να γνωρίζουμε και να

αναγνωρίζουμε ότι η κοινωνία που μας περιβάλλει αποτελείται από ανισότητες, εμπόδια και στερεότυπα που έχουν τη δύναμη να εμποδίζουν την ανάπτυξη μιας θετικής αυτοεικόνας και την απόδοσή μας. Αντ' αυτού, μπορούμε να επιλέξουμε να μην εσωτερικεύσουμε πλήρως τον λόγο που οδήγησε στην αποτυχία (καθώς δεν σχετίζεται απαραίτητα με τις ικανότητες και τις δεξιότητές μας), αλλά μάλλον να τον αντιληφθούμε ως μέρος της διαδικασίας και ως ευκαιρίες για μάθηση. Είναι εύκολο να πέσει κανείς σε τέτοιου είδους παγίδες, επομένως απαιτείται συνεχής επίγνωση και προσοχή. Μια μελέτη που έγινε σε φοιτητές πανεπιστημίου που είχαν συμμετάσχει σε ένα πρόγραμμα μείωσης του στρες διάρκειας 8 εβδομάδων με βάση την ενσυνειδητότητα αποκάλυψε ότι υπάρχουν τα ακόλουθα 5 επαναλαμβανόμενα μοτίβα (Hjeltnes et al., 2015):

Πηγή: Hjeltnes et al., 2015.

Το κύριο συμπέρασμα από αυτόν τον παραλληλισμό είναι ότι έχοντας επίγνωση του περιβάλλοντος όπου αναπτύσσονται τα επιχειρηματικά εγχειρήματα, αυτό θα βοηθήσει στο να προσφερθούν εργαλεία όπως τα προαναφερθέντα που θα εφαρμόσουν θετική ψυχολογία, θα βοηθήσουν τους επίδοξους επιχειρηματίες να αποφύγουν το φόβο της αποτυχίας, να αυξήσουν την εστίασή τους κ.λπ.

Ωστόσο, σύμφωνα με ορισμένους συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις, η ενίσχυση των ικανοτήτων, των δεξιοτήτων και των γνώσεων δεν πρέπει να παραβλέπεται, καθώς βοηθούν τα άτομα να γίνουν καλύτεροι επαγγελματίες στον επιθυμητό τους κλάδο. Από την άλλη, η γνώση του εαυτού (αυτογνωσία) βοηθά στον εντοπισμό των αδυναμιών, στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης (απελευθέρωση από την πίεση του να αποδείξεις τον εαυτό σου σε μια ανδροκρατούμενη βιομηχανία) και στην εξάλειψη του ανταγωνισμού με τους άλλους. Η

εκπαίδευση θα πρέπει επίσης να αναληφθεί σε κοινωνικό επίπεδο για την οικοδόμηση ευαισθητοποίησης και ενσυναίσθησης σχετικά με τις μοναδικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες επιχειρηματίες. Η κατάρτιση των εταιρειών και των ιδρυμάτων ώστε να είναι πιο ανθρωποκεντρικά, ποικιλόμορφα και συμπεριληπτικά είναι μια αναγκαία προσέγγιση. Αυτό σημαίνει τη δημιουργία ενός φιλόξενου περιβάλλοντος για όλες τις μη προνομιούχες κοινότητες. Αυτό που έχει παρατηρηθεί να συμβαίνει μέχρι στιγμής είναι ότι υπάρχουν διαρθρωτικές διαφορές στην εκπαίδευση με βάση το φύλο που παρέχεται σε γυναίκες και άνδρες με την προσδοκία να εκπληρώσουν ορισμένους κοινωνικούς ρόλους (οι άνδρες θεωρούνται γεννημένοι για να γίνουν επιχειρηματίες και ηγέτες ενώ οι γυναίκες θεωρούνται συναισθηματικές και στοργικές). Φυσικά, αυτό θα επηρεάσει πολλούς τομείς της ζωής, συμπεριλαμβανομένου του τρόπου ανταπόκρισης στην επιτυχία και την αποτυχία.

Μια άλλη προσέγγιση για τις γυναίκες ώστε να πλοηγηθούν επιτυχώς σε τομείς που φορτώνονται από πίεση είναι να επιδιώξουν να δημιουργήσουν ένα δίκτυο υποστήριξης με άλλες γυναίκες επιχειρηματίες και να προσπαθήσουν μαζί να εξαλείψουν τα εμπόδια και τα έμφυλα στερεότυπα.

Τέλος, οι ψυχολόγοι από την Ισπανία προτείνουν ότι οι γυναίκες πρέπει να απελευθερωθούν από τα συναισθήματα ενοχής που έχουν ότι δεν φροντίζουν σε ικανοποιητικό βαθμό τις οικογένειες και τις κοινότητές τους. Φαίνεται να υπάρχει μια γενική συναίνεση ότι οι γυναίκες είναι πιο τελειομανείς, πιο σκληρές με τον εαυτό τους και υπό πίεση να αποδείξουν ότι αξίζουν, ωστόσο, οι συνεντεύξεις αποκάλυψαν επίσης αποκλίσεις σε αυτό το συγκεκριμένο σημείο. Οι ψυχολόγοι διαπιστώνουν ότι καθώς οι άνδρες εκπαιδεύονται για να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες, η κοινωνία ασκεί δυνάμεις ώθησης-έλξης που μερικές φορές λειτουργούν προς όφελός τους, ενώ μερικές φορές όχι. Από τη μία πλευρά, οι άνδρες δεν επιτρέπεται να αποτύχουν και δυσκολεύονται να το αποδεχτούν όταν αυτό συμβαίνει, θεωρώντας το σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο ως δημόσια ταπείνωση. Αυτό μπορεί να υπονομεύσει την επιθυμία τους να προσπαθήσουν ξανά, καθώς η έρευνα έχει επίσης καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο φόβος της αποτυχίας έχει πολιτισμική χροιά και έχει τη δυνατότητα να εμποδίσει την επιχειρηματικότητα (Tubadji, 2021).

Από την άλλη, ένας από τους Ισπανούς ψυχολόγους διαπιστώνει ότι είναι πιο πιθανόν να δοθούν δεύτερες ευκαιρίες στους άντρες. Αντίθετα, οι γυναίκες τείνουν να έχουν λιγότερο εγωκεντρική προοπτική και δεν βλέπουν την επιτυχία ως δημόσια έκθεση και προσωπική αναγνώριση, αλλά περισσότερο ως έναν τρόπο επίτευξης στόχων, προσωπικής ανάπτυξης και συχνά τα επιχειρηματικά τους εγχειρήματα καθοδηγούνται από την επιθυμία να παρέχουν περισσότερα στις οικογένειες και τις κοινότητές τους. Και ενώ όπως αναφέρθηκε προηγουμένως είναι σημαντικό να αποσυνδέσουμε την επιτυχία από την αυτοαντίληψη, οι γυναίκες γενικά αντιμετωπίζονται πιο σκληρά όταν βιώνουν αποτυχία και δεν βρίσκουν την απαραίτητη υποστήριξη για να ανακάμψουν και να προσπαθήσουν ξανά.

Και φυσικά, και τα δύο σενάρια είναι αληθινά. Τότε τι μπορεί να γίνει πρακτικά και επί σκοπού (μέσω πραγματικών εργαλείων) για να αλλάξει η νοοτροπία αποτυχίας όταν κανείς

βρεθεί σε μια δυσμενή κατάσταση που θα μπορούσε να ματαιώσει τις προσπάθειες, τους στόχους και τυχόν επιτευχθέντα αποτελέσματα;

Οι ψυχολόγοι που ερωτήθηκαν φαίνεται να συμφωνούν ότι το πρώτο βήμα που πρέπει να κάνουν οι γυναίκες θα ήταν να σταματήσουν να είναι τόσο σκληρές, επικριτικές και απαιτητικές με τον εαυτό τους και πάνω απ' όλα να δώσουν ιδιαίτερη προσοχή στον εσωτερικό τους διάλογο.

«Ας σταματήσουμε για μια στιγμή και ας σκεφτούμε έναν φίλο/μια φίλη που πήρε μια σειρά από λανθασμένες αποφάσεις που τον/την έκαναν να αποτύχουν. Θα ήμασταν οι πρώτοι που θα ήμασταν συμπονετικοί, ενθαρρύνοντάς τους και προτρέποντάς τους να μην τα παρατήσουν. Αλλά τι θα γινόταν αν τους μιλούσαμε με την ίδια σκληρότητα που μιλάμε στον εαυτό μας. Εάν αυτό θα θεωρηθεί κακομεταχείριση...»

Ένα άλλο εργαλείο που ανέφεραν οι συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις θα ήταν η αντικατάσταση της αντίληψης που έχουμε για την αποτυχία και να προσπαθήσουμε να τη δούμε ως μέρος της πορείας μας, ως μια ευκαιρία να μάθουμε και να αναλύσουμε τους εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες που εμπλέκονται σε αυτήν και να καλλιεργήσουμε τα στοιχεία της ανθεκτικότητας και της επιμονής. Με άλλα λόγια, οι ερωτηθέντες έθεσαν το ζήτημα της ανάπτυξη μιας Νοοτροπίας Ανάπτυξης. Αυτό απαιτεί πολλή προσωπική εργασία όσον αφορά την αυτογνωσία και αναστοχασμού για να κατανοήσουμε τις προσωπικές δυνάμεις, αδυναμίες και πεποιθήσεις μας και να παρατηρήσουμε πώς η αντίδραση στην αποτυχία επηρεάζει τη λήψη αποφάσεων και τη μελλοντική μας απόδοση.

Η δημιουργία ενός δικτύου υποστήριξης/καθοδήγησης ή μιας κοινότητας, ιδανικά αποτελούμενης από γυναίκες επιχειρηματίες, μπορεί επίσης να αποτελέσει ένα μεγάλο πλεονέκτημα όσον αφορά την ανταλλαγή πληροφοριών, γνώσεων, εμπειριών, υποστήριξης και ανάλυσης των συγκεκριμένων και κοινών λόγων αποτυχίας. Αυτού του είδους οι συμμαχίες συμβάλλουν επίσης στη βελτίωση της εκπροσώπησης και της προβολής της γυναικείας επιχειρηματικότητας.

Τέλος, οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας και οι θεραπευτές μπορούν να παρέχουν στις γυναίκες εργαλεία με εξατομικευμένο τρόπο, ανάλογα με τις ακριβείς ανάγκες που προκύπτουν τη δεδομένη στιγμή.

Όπως φαίνεται μέχρι τώρα, οι γυναίκες τείνουν να βρίσκονται σε μειονεκτική θέση στον τομέα της επιχειρηματικότητας, ο οποίος είναι περισσότερο ανδροκρατούμενος και σκληρότερος για τις γυναικείες επιχειρηματικές πρωτοβουλίες. Τι συμβαίνει όμως όταν μετατοπίζουμε ελαφρώς την εστίαση από τις γυναίκες στις ομάδες ατόμων τα οποία προέρχονται από μειονεκτούντα περιβάλλοντα (π.χ. μετανάστες, άτομα, άτομα που ανήκουν στην ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα και άλλες περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες); Εξακολουθούν να υπάρχουν προκλήσεις; Μήπως αυτές επιδεινώνονται;

Σε αυτές τις κοινότητες, οι γυναίκες που θέλουν να ασχοληθούν με την επιχειρηματικότητα αντιμετωπίζουν μοναδικές προκλήσεις εκτός από τα στερεότυπα φύλου, πράγματα τα οποία συνδυάζονται με λιγότερες ευκαιρίες και κοινωνικό κεφάλαιο, λιγότερους πόρους και διακρίσεις. Όταν αυτές οι γυναίκες αντιμετωπίζουν μια αποτυχία, γίνεται πολύ δύσκολο να εξασφαλιστούν κεφάλαια και πόροι. Εκτός από όλες αυτές τις προκλήσεις, τη διατομεακότητα καθιστά δύσκολη τη διερεύνηση του ζητήματος λόγω των πολλών ταυτοτήτων που τέμνονται και έχουν επίσης συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες ανάλογα με την εθνικότητα, το εθνικό πλαίσιο κ.λπ., καθιστώντας έτσι σχεδόν αδύνατη την εξαγωγή γενικεύσεων.

Μια άλλη άποψη που αναφέρεται μεταξύ των συμμετεχόντων στις συνεντεύξεις είναι ότι, αν και είναι πιο δύσκολο για αυτές τις κοινότητες να φτάσουν στην επιτυχία, αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει απαραίτητα ότι έχουν μια κακή σχέση με την αποτυχία, καθώς έχουν συνηθίσει να αντιμετωπίζουν επιπλέον δυσκολίες, χωρίς να έχουν την υποστήριξη της πυρηνικής τους οικογένειας και της κοινότητάς τους.

10.3 Συμπεράσματα

- ⇒ Το παρόν κεφάλαιο έχει διερευνήσει το ζήτημα της μετατροπής της αποτυχίας σε επιτυχία υπογραμμίζοντας την πολυπλοκότητα των επιχειρηματικών προσπαθειών και των κοινωνικών απόψεων σχετικά με την επιτυχία και την αποτυχία.
- ⇒ Η επιτυχία και η αποτυχία είναι συνυφασμένες με την επιχειρηματικότητα και αποτελούν βασικές πτυχές της επιχειρηματικής διαδρομής.
- ⇒ Η αλλαγή της αντίληψης που έχουμε ως προς την αποτυχία απαιτεί προσπάθειες σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο, καθώς επίσης σε επίπεδο εκπαίδευσης.
- ⇒ Οι γυναίκες επιχειρηματίες, ιδιαίτερα αυτές που προέρχονται από περιθωριοποιημένο υπόβαθρο, αντιμετωπίζουν σύνθετες προκλήσεις, συμπεριλαμβανομένης της διατομεακότητας, του σκεπτικισμού που προέρχεται από άτομα του περιβάλλοντός τους, καθώς και της αυτοαμφισβήτησης.
- ⇒ Η δημιουργία μιας κουλτούρας συμμετοχικότητας, ανθεκτικότητας, ανάπτυξης και παροχής προσαρμοσμένης υποστήριξης και καθοδήγησης μπορεί να βοηθήσει τις γυναίκες επιχειρηματίες να ξεπεράσουν αυτές τις προκλήσεις.
- ⇒ Η επιτυχία και η αποτυχία είναι συνυφασμένες με την επιχειρηματικότητα, υπογραμμίζοντας τη σημασία της επιμονής, της προσαρμοστικότητας και μιας νοοτροπίας προσανατολισμένης στην ανάπτυξη για την προώθηση της καινοτομίας και της κοινωνικής προόδου.

Συμπέρασμα

Ο Παιδαγωγικός Οδηγός με τίτλο «Επιχειρηματικότητα μέσα από το φακό της διατομεακότητας: Αντίκτυπος, προκλήσεις και ευκαιρίες» παρείχε μια ολοκληρωμένη εξέταση της περίπλοκης σχέσης μεταξύ επιχειρηματικότητας και διατομεακότητας. Μέσα από τη διερεύνηση του αντίκτυπου, των προκλήσεων και των ευκαιριών που αντιμετωπίζουν οι περιθωριοποιημένες ομάδες στον χώρο της επιχειρηματικότητας, αυτός ο οδηγός έχει συνεισφέρει πολύτιμες γνώσεις για την ενημέρωση της έρευνας, της πολιτικής και των παιδαγωγικών πρακτικών.

Η επιχειρηματικότητα δεν είναι ένας χώρος με ίσους όρους ανταγωνισμού. Τα άτομα που βρίσκονται στις διασταυρώσεις διαφόρων κοινωνικών ταυτοτήτων αντιμετωπίζουν μοναδικά εμπόδια και συστημικά μειονεκτήματα τα οποία παρεμποδίζουν τις επιχειρηματικές τους επιδιώξεις.

Ο παρόν οδηγός ανέδειξε τη σημασία της θετικής εκπροσώπησης περιθωριοποιημένων ομάδων στην επιχειρηματικότητα, προωθώντας θετικά πρότυπα και προβάλλοντας παραδείγματα πρωτοβουλιών που ενδυναμώνουν και αναβαθμίζουν τους επιχειρηματίες που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση. Μπορούμε να αμφισβητήσουμε τα στερεότυπα, να εμπνεύσουμε τις μελλοντικές γενιές και να δημιουργήσουμε ένα συμπεριληπτικό επιχειρηματικό περιβάλλον το οποίο εκτιμά τις διαφορετικές προοπτικές και εμπειρίες, υιοθετώντας τις στρατηγικές και τον φακό που παρουσιάζονται.

Επιπλέον, ο οδηγός έριξε φως στις συγκεκριμένες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι υποεκπροσωπούμενες ομάδες επιχειρηματιών και οι γυναίκες επιχειρηματίες και όσοι ανήκουν σε υποεκπροσωπούμενες κοινότητες, αναλύοντας τις εμπειρίες τους. Εντοπίσαμε διατομεακά εμπόδια και την ανάγκη για στοχευμένους μηχανισμούς υποστήριξης για την αντιμετώπιση των ιδιαίτερων αναγκών των ατόμων αυτών. Μέσω δράσεων, πρωτοβουλιών και συστημάτων υποστήριξης, μπορούμε να καταρρίψουμε αυτά τα εμπόδια και να δημιουργήσουμε ισότιμες ευκαιρίες για επιχειρηματική επιτυχία.

Η μετατροπή της αποτυχίας σε επιτυχία ήταν επίσης ένα βασικό θέμα που διερευνήθηκε στον παρόν οδηγό. Η κατανόηση της αποτυχίας ως μιας πολύτιμης μαθησιακής εμπειρίας και ενός καταλύτη για την ανάπτυξη, είναι το κλειδί για τους επιχειρηματίες να «αγκαλιάσουν» την ανθεκτικότητα, την προσαρμοστικότητα και την επιμονή στα επιχειρηματικά τους εγχειρήματα. Τα άτομα μπορούν να μετατρέψουν τις αποτυχίες σε σκαλοπάτια προς τη μελλοντική τους επιτυχία, επαναπροσδιορίζοντας την αποτυχία και αξιοποιώντας τα διδάγματα που αντλήθηκαν στην πορεία.

Συμπερασματικά, αυτός ο οδηγός τονίζει τη σημασία της εξέτασης της επιχειρηματικότητας μέσα από ένα διατομεακό πρίσμα. Η αναγνώριση και η αντιμετώπιση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι περιθωριοποιημένες ομάδες μπορεί να υποστηρίξει ένα πιο συμπεριληπτικό και δίκαιο επιχειρηματικό οικοσύστημα το οποίο αξιοποιεί τα ταλέντα, τη

δημιουργικότητα και τις δυνατότητες όλων των ατόμων, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους ταυτότητα. Μέσω της συνεχούς έρευνας, των μεταρρυθμίσεων στον τομέα της πολιτικής και των παιδαγωγικών παρεμβάσεων, μπορούμε να προωθήσουμε ένα περιβάλλον μετασχηματισμού, όπου η επιχειρηματικότητα γίνεται το μέσο για κοινωνική αλλαγή, ενδυνάμωση και οικονομική ανάπτυξη.

Καθώς ολοκληρώνουμε τον παρόν οδηγό, ελπίζουμε ότι θα χρησιμεύσει ως καταλύτης για περαιτέρω εξερεύνηση, διάλογο και δράση στον τομέα της επιχειρηματικότητας και της διατομεακότητας. Μπορούμε να οικοδομήσουμε ένα μέλλον όπου η επιχειρηματικότητα θα γίνει ένα πραγματικά προσβάσιμο και ενδυναμωτικό περιβάλλον για όλους, συνεχίζοντας να αμφισβητούμε το στάτους κβο και να αγωνιζόμαστε για συμπερίληψη.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Alm, K., & Guttormsen, D.S.A. (2021). Enabling the Voices of Marginalized Groups of People in Theoretical Business Ethics Research. *Journal of Business Ethics*, 182, 303–320. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04973-3>
- Amankwah-Amoah, J., Boso, N., & Antwi-Agyei, I. (2018). The Effects of Business Failure Experience on Successive Entrepreneurial Engagements: An Evolutionary Phase Model. *Group and Organization Management*, 43(4), 648-682. <https://doi.org/10.1177/1059601116643447>
- Ascher, J. (2012). Female entrepreneurship—An appropriate response to gender discrimination. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 8(4), 97-114. Ανακτήθηκε από <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=177340>
- Aydin, (2019). Senior Entrepreneurship, Gender Diversity and Intersectionality. In: Maâlaoui, A. (eds) *Handbook of Research on Elderly Entrepreneurship*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-13334-4_8
- Barr, M. S. (2015). *Minority and Women Entrepreneurs: Building Capital, Networks, and Skills*. The Hamilton Project, Discussion Paper 2015-03, The Brookings Institution. Ανακτήθηκε από https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/minority_women_entrepreneurs_building_skills_barr.pdf
- Boldureanu, G., Ionescu, A. M., Bercu, A., Bedrule-Grigoruță, M. V., & Boldureanu, D. (2020). Entrepreneurship Education through Successful Entrepreneurial Models in Higher Education Institutions. *Sustainability*, 12(3), 1267. Ανακτήθηκε από <https://dx.doi.org/10.3390/su12031267>
- Cacciotti, G., & Hayton, J. C. (2015). Fear and entrepreneurship: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 17(2), 165-190. doi:10.1111/ijmr.12052. Ανακτήθηκε από <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ijmr.12052>
- Chowdhury, R. (2021). Self-Representation of Marginalized Groups: A New Way of Thinking through W. E. B. Du Bois. *Business Ethics Quarterly*, 31(4), 524-548. <https://doi.org/10.1017/beq.2021.5>
- Cody, N.M. (2017). Transforming inequality into opportunity: race, gender and the making of women entrepreneurs, *Digital Repository Service*, <https://doi.org/10.17760/D20253272>
- Council of Europe (2022). *EVERYBODY'S BUSINESS: the role that business can play in supporting cohesive communities*. Ανακτήθηκε από <https://rm.coe.int/policy-brief-business-and-diversity-the-role-of-business-in-community-/1680a569cd>

- Dy, A., Agwunobi, A. J. (2019). Intersectionality and mixed methods for social context in entrepreneurship, *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 25 (8), 1727-1747. doi.org/10.1108/IJEBr-12-2017-0498
- Drakopoulou, S., & Keles, J. (2014). *Expanding the networks of disadvantaged entrepreneurs*. OECD. Ανακτήθηκε από <https://www.oecd.org/cfe/leed/Expanding%20the%20networks%20of%20disadvantaged%20entrepreneurs.pdf>
- Edman, F. L., & Punkari, L. (2021). *The role of female entrepreneurs in a changing society*. [Bachelor thesis, Jönköping University]. Jönköping University Publications. Ανακτήθηκε από <https://hj.diva-portal.org/smash/get/diva2:1561904/FULLTEXT01.pdf>
- Edmondson, A. (2011). Strategies for Learning from Failure. *Harvard Business Review*, Magazine April 2011
- Elliott, C., Mavriplis, C., Anis, H. (2020). An entrepreneurship education and Peer Mentoring Program for Women in STEM: Mentors' experiences and perceptions of entrepreneurial self-efficacy and intent. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 16(1), 43-67. Doi:10.1007/s11365-019-00624-2
- Eraydin, A., Tasan-Kok, T., & Vranken, J. (2010). Diversity matters: Immigrant entrepreneurship and contribution of different forms of social integration in the economic performance of Cities. *European Planning Studies*, 18(4), 521-543. doi:10.1080/09654311003593556
- Ertac, M., & Tanova, C. (2020). Flourishing women through Sustainable Tourism Entrepreneurship. *Sustainability*, 12(14), 1-17. <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/14/5643>
- Fleisher, L., & Marquez, A. (2019). A Seat at the Table: Special Considerations for Women and Underrepresented Groups in Academic Entrepreneurship. *Academic Entrepreneurship for Medical and Health Sciences*.
- GEM (Global Entrepreneurship Monitor) (2022). Global Entrepreneurship Monitor 2021/22 Women's Entrepreneurship Report: From Crisis to Opportunity. London: GEM.
- Ginting-Carlström, C. E., & Chliova, M. (2022). A discourse of virtue: how poor women entrepreneurs justify their activities in the context of moderate Islam. *Entrepreneurship & Regional Development*, 35(1-2), 78-102. doi.org/10.1080/08985626.2022.2072002
- Herson, K. (2022). Diversity, Equity and Inclusion Initiatives Are Incomplete Without This Essential Dimension. *Entrepreneur*. <https://www.entrepreneur.com/leadership/diversity-equity-and-inclusion-initiatives-are-incomplete/420110>
- Hjeltnes, A., Binder, P., Moltu, C., & Dundas, I. (2015). Facing the fear of failure: An explorative qualitative study of client experiences in a mindfulness-based Stress Reduction Program for

university students with academic evaluation anxiety. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 10(1), 27990. doi:10.3402/qhw.v10.27990

International Labour Organization. (2018). *Constraints and good practice in women's entrepreneurship in MENA*. Impact Report Series, 10. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_622769.pdf

Joo, H. (2011). *Comparative analysis of rural and urban start-up entrepreneurs*. [Master's thesis, University of Kentucky]. UKnowledge. Ανακτήθηκε από https://uknowledge.uky.edu/agecon_etds/1

Jubany, O., Güell, B., and Davis, R. (2011). Standing up to Intersectional Discrimination: a Multi-dimensional Approach to the Case of Spain. *Droit et Cultures*, 62(2), 197-217. doi.org/10.4000/droitcultures.2752

Kerr, S.P, Kerr, W., & Xu, T. (2018). *Personality Traits of Entrepreneurs: A Review of Recent Literature*, Foundations and Trends in Entrepreneurship, 14(3), 279-356, doi:10.1561/03000000080. Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w24097>

Khosla, A., & Gupta, P. (2017). Traits of Successful Entrepreneurs. *The Journal of Private Equity*, 20(3), 12–15. Ανακτήθηκε από <http://www.jstor.org/stable/44397516>

Kondo, D. (2018). *Worldmaking: Race, Performance, and the Work of Creativity*. Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11cw1w3>

Kokkinaki, A., Dekoulou, P. P., Kyriellou, C. M., & Riskos, K. (2020). *Inclusive Entrepreneurship Policies, Country Assessment Notes*, Cyprus. OECD. Ανακτήθηκε από <https://www.oecd.org/cfe/smes/Cyprus-IE-2020.pdf>

Lassalle, P., & Shaw, E. (2021). Trailing Wives and Constrained Agency Among Women Migrant Entrepreneurs: An Intersectional Perspective. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 45(6), 1496–1521. Ανακτήθηκε από <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1042258721990331>

Lattacher, W. and Wdowiak, M.A. (2020). Entrepreneurial learning from failure. A systematic review. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, Vol. 26 No. 5, pp. 1093-1131.

Lindvert, M., Patel, P. C., & Wincent, J. (2017). Struggling with social capital: Pakistani women micro entrepreneurs' challenges in acquiring resources. *Entrepreneurship & Regional Development*, 29(7–8), 759–790. doi.org/10.1080/08985626.2017.1349190

Maslakçı, A., Sürücü, L., & Şeşen, H. (2022). Positive psychological capital and university students' entrepreneurial intentions: Does gender make a difference? *International Journal for Educational and Vocational Guidance*. doi:10.1007/s10775-022-09545-z. Ανακτήθηκε από <https://link.springer.co/article/10.1007/s10775-022-09545-z>

- Meliou, E. (2019). Family as a eudaimonic bubble: Women entrepreneurs mobilizing resources of care during persistent financial crisis and austerity. *Gender, Work & Organization*, 27(2), 218–235. doi.org/10.1111/gwao.12411
- Meyer M, Cimpian A & Leslie S-J. (2015). *Women are underrepresented in fields where success is believed to require brilliance*. *Front. Psychol.* 6:235. doi: 10.3389/fpsyg.2015.00235
- Mickey, E. L., Smith-Doerr, L. (2022). Gender and innovation through an intersectional lens: Re-imagining academic entrepreneurship in the United States. *Sociology Compass*, 16(3), e12964. doi.org/10.1111/soc4.12964
- Miskiyah, N., Ridho, S. L. Z., Jauhari, H., & Purnamasari, K. (2021). Women Attribute and Household Level Factor on Women's Empowerment. *Media Ekonomi dan Manajemen*, 36(2), 181-195. doi: <http://dx.doi.org/10.24856/mem.v36i2.2124>
- Nearchou-Ellinas, L., & Kountouris, I. S. (2004). Women entrepreneurs in Cyprus: A new dynamic in Cyprus economy. *Women in Management Review*, 19(6), 325-332, doi:10.1108/09649420410555097. Ανακτήθηκε από <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/09649420410555097/full/html>
- Netherland Times (2022). Netherlands counts 62% more female entrepreneurs in a decade. *NL Times*. Retrieved June 7, 2023, from <https://nltimes.nl/2022/03/08/netherlands-counts-62-female-entrepreneurs-decade>
- Nicoletti Morphitou, R. (2017). Female Entrepreneurs in Cyprus: characteristics, barriers and steps for development. *International Journal of Management Cases*, 19(2), 20 – 34, doi.org/10.1108/09649420410555097. Ανακτήθηκε από <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/09649420410555097/full/html>
- OECD, & European Commission (2015). *Policy brief on expanding the networks of disadvantaged entrepreneur: entrepreneurial activities in Europe*. Ανακτήθηκε από <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1b71b629-1e74-4e96-8e70-930a5a0e5bd1/language-en>
- Ogundana, O. M., Simba, A. Dana, L., & Liguori, E. (2021) Women entrepreneurship in developing economies: A gender-based growth model. *Journal of Small Business Management*, 59(1), 42-72, doi: 10.1080/00472778.2021.1938098. Ανακτήθηκε από <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/00472778.2021.1938098?needAccess=true&role=button>
- Olaison, L., Sørensen, B.M. (2014). The abject of entrepreneurship: Failure, fiasco, fraud, *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research* 20(2), 193-209. DOI:10.1108/IJEBR-09-2013-0143

- Opara, V., Sealy, R., & Ryan, M. K. (2020). The workplace experiences of BAME professional women: Understanding experiences at the intersection. *Gender, Work & Organization*, 27(6), 1192–1213. doi.org/10.1111/gwao.12456
- Orser, B., Riding, A. & Li, Y. (2019). Technology adoption and gender-inclusive entrepreneurship education and training. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 11(3), 273-298. doi:10.1108/ijge-02-2019-0026
- Rainey, K., Dancy, M., Mickelson, R., Stearns, E., & Moller, S. (2018). Race and gender differences in how a sense of belonging influences decisions to major in STEM. *International Journal of STEM Education*, 5(10), 1-14. doi.org/10.1186/s40594-018-0115-6
- Ram, M., & Jones, T. (2008). *Ethnic-Minority Businesses in the UK: A Review of Research and Policy Developments*. Environment and Planning C: Government and Policy, 26(2), 352–374. <https://doi.org/10.1068/c0722>. Ανακτήθηκε από <https://journals.sagepub.com/doi/10.1068/c0722>
- Rombough, Shirley, & Keithly D. (2010). Women in Politics: An Analysis of Personal Characteristics Leading to Success in Gaining Local Elective Office. *Race, Gender & Class* 17, no. 3/4 (2010): 173–88.
- Skaggs, S., Stainback, K., & Duncan, P. (2012). Shaking things up or business as usual? The influence of female corporate executives and Board of Directors on Women’s Managerial Representation. *Social Science Research*, 41(4), <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2012.01.006>
- Shaharban, V. (2019). *A Quantitative analysis of women empowerment*. Conference: 52nd Annual conference of the Indian Econometric Society (TIES)At: IIMK campus, Kozhikode
- Tubadji, A., Dietrich, H., Angelis, V., Haas, A., & Schels, B. (2021). Fear-of-failure and cultural persistence in youth entrepreneurship. *Journal of Small Business and Entrepreneurship*, 33(5), 513–538. <https://doi.org/10.1080/08276331.2019.1692999>
- United Nations (2023). *Childcare and Parenting support for women’s empowerment*. Ανακτήθηκε από <https://media.un.org/en/asset/k1w/k1wesie03d>
- Verduijn, K., & Essers, C. (2013). Questioning dominant entrepreneurship assumptions: The case of female ethnic minority entrepreneurs. *Entrepreneurship & Regional Development*, 25(7-8), 612-630. doi:10.1080/08985626.2013.814718
- Verneshena, N., Rodgers, P., Mcadam, M., Clinton, E. (2019). Transnational migrant entrepreneurship, gender and family business, *Global Networks* 19(2), 238-260
- Violaris, I., Loizides, Y., Harmandas, D. (2011). Cyprus: Female Immigrant Entrepreneurship in Mediterranean Europe. D. Halkias (Ed.), *Female immigrant entrepreneurs: The economic and social impact of a global phenomenon*, 127-134. Farnham, Surrey, England: Gower
Ανακτήθηκε από <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315582092->

[24/cyprus-female-immigrant-entrepreneurship-mediterranean-europe-ioannis-violaris-danae-harmandas-yiannos-loizides](#)

Violaris, I., Harmandas, D., & Loizides, Y. (2012). Cyprus Small Business Ventures invigorate the economy. *Thunderbird International Business Review*, 54(1), 105-110, <https://doi.org/10.1002/tie.21442>

Vorobeva, E. (2022). *Intersectionality and Minority Entrepreneurship: At the Crossroad of Vulnerability and Power*. In Dana, LP., Khachlouf, N., Maâlaoui, A., Ratten, V. (eds). Disadvantaged Minorities in Business. Contributions to Management Science. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-97079-6_11

Warnecke, T. (2016). *Capabilities, Human Development, and Design Thinking: A Framework for Gender-Sensitive Framework for Gender-Sensitive Entrepreneurship Programs*. Rollings College. Faculty Publications. 230.

Wishart, M. (2018). *Under-represented entrepreneurs: A literature review*. Enterprise Research Centre. Ανακτήθηκε από <https://www.enterpriseresearch.ac.uk/wp-content/uploads/2018/07/Under-represented-entrepreneurs-Revised-10.18.pdf>

Yamakawa, Y., Peng, M. W., Deeds, D. L. (2015). Rising from the ashes: Cognitive determinants of venture growth after entrepreneurial failure. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39(2), 209-236. doi:10.1111/etap.12047

Yangailo, T., Qutieshat, A. (2022). Uncovering dominant characteristics for entrepreneurial intention and success in the last decade: systematic literature review. *Entrepreneurship Education*, 5, 145–178. Ανακτήθηκε από <https://link.springer.com/article/10.1007/s41959-022-00073-z>

Yates, T. M., Tyrell, F. A., Masten, A. S. (2015). *Resilience theory and the practice of positive psychology from individuals to societies*. Positive Psychology in Practice: Promoting Human Flourishing in Work, Health, Education, and Everyday Life. ed. S. Joseph. 2nd ed (Hoboken, NJ, USA: John Wiley & Sons, Inc), 773–788.

Zhou Q, Mao JY, Tang F. (2020). *Don't Be Afraid to Fail Because You Can Learn From It! How Intrinsic Motivation Leads to Enhanced Self-Development and Benevolent Leadership as a Boundary Condition*. Front Psychol. 16;11:699. doi: 10.3389/fpsyg.2020.00699. PMID: 32425847; PMCID: PMC7212472.

Άλλες πηγές:

<https://www.oprah.com/spirit/brene-brown-interviewed-by-oprah-daring-greatly/4>

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Project No: 2022-1-CY02-KA220-
YOU-000084991

Embracing a Gender-Neutral Approach for Entrepreneurial Growth through the Lens of Intersectionality

WWW.ENTREPRENEURIALHERSTORY.EU